

**Høgskolen
i Innlandet**

Fakultet for lærerutdanning og pedagogikk

Inger Elin Dønnum Bjørnstad

Masteroppgave

Med ord som våpen!

- En studie av retorikk og symbolbruk i utvalgte tekster fra norske illegale aviser under 2.verdenskrig.

Words as weapons!

- A study of rhetoric and symbolism in a selection of texts featured in Norwegian illegal newspapers from World War II.

Master i kultur- og språkfagenes didaktikk

2MIKSAVH2

2023

FORORD

Interessen for språk, skole og samfunn har fulgt meg fra jeg var allmennlærerstudent på Hamar på 1990-tallet. Masterprogrammet i Kultur- og språkfagenes didaktikk ved Høgskolen i Innlandet har gitt meg muligheten til å fordype meg i et prosjekt hvor nettopp språk, skole og samfunn henger sammen og utgjør en tverrfaglig enhet. Ringen er sluttet.

Min motivasjon for å skrive denne oppgaven har vært et ønske om å påvirke Utdanningsdirektoratet til å sette krigslitteratur og illegale tekster på dagsordenen i norskfaget. For å sitere infoskriv om paroler fra Hjemmefrontens Ledelse i 1944: «Hvor hadde vi stått om ikke lærerne hadde samlet seg om parolen om **ikke** å medvirke til noen nazifisering av skolen, om ikke foreldrene hadde fulgt parolen om **ikke** å sende sine barn til Ungdomstjenesten». Dette er ytringer til ettertanke, også i fredstid.

Jeg vil takke mine medstudenter Hilde, Anne, Marianne og Kjersti for faglig og sosialt fellesskap. Masterstudiet hadde ikke vært gjennomførbart disse fire årene ved siden av jobb uten samarbeidet med dere. Andreas, sønnen min, har holdt ut med meg gjennom tidkrevende studier og delt mottoet sitt: Hold fokus, fart og flyt! Takk for oppmuntrende støtte underveis. Du er min hverdagshelt!

En varm takk går til min mor som har vært mitt lærerforbilde og min far som lærte meg historie. Jeg ønsker å rette en stor takk til to gode venner og svært dyktige pedagoger: Mary Trondsen for bistand med korrekturlesing og Marit Brodshaug Sveen for mentorhjelp. Takk til Svein Henrik Nyhus ved Høgskolen i Innlandet for veiledning i løpet av prosessen.

Feiring, september 2023.

Inger Elin Dønnum Bjørnstad

SAMMENDRAG

Denne masteroppgaven er en kvalitativ studie av utvalgte tekster fra den norske, illegale pressen i perioden 1940-1945. Den sivile motstandskampen i Norge under 2. verdenskrig var i stor grad en holdningskamp, en verdikamp og en ideologisk kamp for demokratiet. Dette kommer til uttrykk i de illegale avisene. Studien har omfattet hvilke retoriske grep og språklige virkemidler som ble brukt i de illegale avisene for å mobilisere sivil motstand mot nazismen. Jeg har rettet søkelyset mot hvordan avisene har henvendt seg til leserne for å nå fram med budskapet og vinne opinionen.

Undersøkelsene viser at den illegale pressen har brukt minnepolitikk som ideologisk kampfremiddel. Det har vært om å gjøre å fronte norske og demokratiske verdier for å vekke patriotismen i befolkningen. Dette er gjort ved å minne befolkningen om norsk historie, kulturhistorie og litteraturhistorie. Fremhevingen av betydningsfulle norske diktere og deres litterære verk med budskap om frihet, sannhet og rett skaper symbolsk makt. Dette fordi disse verdiene er selve kjennetegnet på det frie ord og på en pålitelig offentlighetsdiskurs, noe den illegale journalistikken på det sterkeste prøver å ivareta.

Utdrag fra de illegale avisene viser at krigen til og med blir en kamp om nasjonallitteraturen, noe som viser at med ord som våpen, kan pennen bli mektigere enn sverdet.

ABSTRACT

This Master's thesis is a qualitative study of selected texts from the Norwegian clandestine press in the period 1940-45. The civilian resistance battle in Norway during World War II was to a great extent a battle of opinions, values and ideology in the defence of democracy. This is expressed in the clandestine newspapers. The study covers rhetorical and linguistic instruments that were used in the clandestine newspapers to mobilise civilian resistance against Nazism. I have focused on how the newspapers addressed readers to get their message across and shape public opinion.

My research shows that the clandestine press used politics of memory as an ideological weapon, drawing attention to Norwegian and democratic values to rekindle the patriotic spirit in the population, through reminders of Norwegian national, cultural and literary history. The emphasis on famous Norwegian writers and their works carrying messages of liberty, truth and justice has symbolic power, because these values are the epitome of free speech and a reliable public discourse, something the clandestine press strongly supported.

Excerpts from clandestine newspapers show that even literature becomes a battleground, proving that armed with words, the pen becomes mightier than the sword.

INNHold

1 INNLEDNING	1
<u>1.1</u> Bakgrunn for oppgaven.....	1
1.2 Didaktiske begrunnelser for valg av tema	1
1.2.1 Empiriske forundersøkelser	3
1.3 Tidligere forskning på feltet	4
1.4 Problemstilling	5
1.5 Oppgavens struktur	5
2 OFFENTLIGHETSTEORI	6
2.1 Habermas og borgerlig offentlighet	6
2.2 Ytringsfrihet – hva innebærer det?	7
2.3 Sensur som maktmiddel	9
3 TEKSTTEORI	11
3.1 Tekstnormer, sjangerbegrepet og tekstkulturer	11
3.2 Hva er sakprosa?.....	11
3.2.1 Funksjonell sakprosa og litterær sakprosa	12
3.2.2 Avisgjengere og ulike typer journalistikk	14
3.3 Retorikk.....	14
3.4 Intertekstualitet.....	16
3.5 Symbolsk makt og bruken av nasjonalsymboler i krigstid	16
3.5.1 Kongens nei.....	17
3.5.2 Folkekongen Haakon VII.....	18
3.6 Nasjonallitteraturen som samlende kraft.....	19
4 METODE	22
4.1 Hermeneutikk	22
4.1.1 Hermeneutisk sirkel og offentlighetsdiskurs	22
4.2. Arbeidsmetoder og analysemomenter	23
4.3 Avgrensninger og tekstutvalg.....	24
5 HISTORISK KONTEKST	27
<u>5.1</u> Tysk sensur av norsk ytringsfrihet - Diktaturet innføres i Norge	27
<u>5.2</u> NS overvåker pressen i alle ledd.....	27
<u>5.3</u> Dødsstraff som virkemiddel mot illegal virksomhet.....	28
<u>5.4</u> Den frie hemmelige pressen skrider frem.....	29

5.5	Illegale aviser – formål, kategorisering og produksjon.....	30
5.6	Opinionsaviser og radioaviser	31
5.7	Hvem deltok i illegal pressevirksomhet?.....	31
5.8	Frihetskampens pris	32
5.9	8. mai 1945 - Frigjøring og fred i Norge	34
5.10	Var de illegale avisene propaganda eller folkeopplysning?	35
5.10.1	Propaganda kontra motpropaganda.....	36
5.10.2	Språk og makt - Konsekvenser for sannhetsdiskursen.....	37
5.10.3	Når pennen blir mektigere enn sverdet.....	38
6	TEKSTANALYSE	40
6.1	<i>VI VIL OSS ET LAND</i> , (A-utgaven) førsteutgaven 1. oktober 1940.....	40
6.1.1	Bakgrunn	40
6.1.2	Analyse	40
6.2	<i>DET KOMMER EN DAG</i> , nummer 1, januar 1941.....	44
6.2.1	Bakgrunn	44
6.2.2	Analyse	44
6.3	<i>EIDSVOLL - ENIG OG TRO</i> , nummer 1, mars 1941	54
6.3.1	Bakgrunn	54
6.3.2	Analyse	54
6.4	<i>DEN NORSKE KVINNE</i> , nummer 1, februar 1943	57
6.4.1	Bakgrunn	57
6.4.2	Analyse	57
6.5	<i>KVINNEFRONTEN</i> , nummer 1, 1945	65
6.5.1	Bakgrunn	65
6.5.2	Analyse	65
7	AVSLUTNING	75
7.1	Oppsummering og konklusjoner	75
7.2	Konsekvenser for skole og samfunn - Videre forskning på feltet	78
	Litteratur	80
	Vedleggsoversikt.....	85

1 INNLEDNING

1.1 Bakgrunn for oppgaven

Temaet for denne masteroppgaven er krigslitteraturens relevans og potensiale i klasserommet. Jeg foretar en kvalitativ undersøkelse av utvalgte tekster fra illegale aviser i Norge under 2. verdenskrig. Bakgrunnen for å velge illegale tekster som studieobjekt, ligger først og fremst i min tverrfaglige interesse for norsk, historie og samfunnsfag. Med lang undervisningserfaring fra grunnskole og videregående skole, ser jeg behovet for og nytten av å legge til rette for tverrfaglige temaer og prosjekter i klasserommet.

Det bør også nevnes at mine lærerbesteforeldre var en del av den sivile hjemmefronten under krigen, hvor de blant annet bidro med distribusjon av illegale aviser gjennom sine nettverk i hjembygda. De var to av om lag 12 000 norske lærere som nektet å nazifisere skoleverket. Familiehistorikken og slektingers førstehåndsberetninger om 2. verdenskrig har gjort at jeg ønsket å gå dypere inn i krigslitteraturen for å finne nye perspektiver for undervisning i emnet. Når krigsgenerasjonen med alle sannhetsvitnene straks er borte, ser jeg det å videreformidle historien om kampen for demokratiet som ett av mine viktigste oppdrag som lærer. Krigslitteraturen er et verdifullt og formålstjenlig verktøy i så måte. Hovedmålet for all pedagogisk opplæring må være å oppdra kommende generasjoner til humanitet og empati. Den franske filosofen og politiske aktivisten Simone Weil sa en gang: «Hvis man ikke kjenner fortiden, forstår man ikke nåtiden og egner seg ikke til å forme fremtiden» (Aune, 2023). Det er noe i det.

1.2 Didaktiske begrunnelser for valg av tema

Hver gang når læreplanverket fornyes, har jeg som norsklærer behov for å rette søkelyset mot de didaktiske dimensjonene i norskfaget. Svar på de didaktiske spørsmålene «hva skal det undervises i?» og «hvorfor skal det undervises i disse emnene i norskfaget?», kan resultere i behov for fornyelse også av tekstutvalget i faget. Læreplanen Kunnskapsløftet 2020 (LK20) vektlegger i stor grad tverrfaglighet og dybdelæring. Temaet «Demokrati og medborgerskap» er ett av tre tverrfaglige temaer som løftes fram i fagfornyelsen. I praksis innebærer det at emnet demokrati og medborgerskap skal være gjennomgående i alle fag i læreplanen, og mulighetene for tverrfaglig arbeid i norskfaget får nye vilkår:

Demokrati og medborgerskap som tverrfaglig tema i skolen skal gi elevene kunnskap om demokratiets forutsetninger, verdier og spilleregler, og gjøre dem i stand til å delta i demokratiske prosesser. Opplæringen skal gi elevene forståelse for sammenhengen mellom demokrati og sentrale menneskerettigheter som ytringsfrihet, stemmerett og organisasjonsfrihet. De skal få innsikt i at demokratiet har ulike former og uttrykk. (Kunnskapsdepartementet, 2017)

Vi skal merke oss at opplæringen i demokrati og medborgerskap som tverrfaglig tema skal «gi elevene forståelse for sammenhengen mellom demokrati [...] og ytringsfrihet», noe jeg kommer nærmere inn på i denne masteroppgaven. Læreplanen i norsk vektlegger dessuten både arbeid med tekst i kontekst og tekst i kulturhistorisk kontekst:

Elevene skal lese tekster for å oppleve, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser. Norskfaget bygger på et utvidet tekstbegrep. Dette innebærer at elevene skal lese og oppleve tekster som kombinerer ulike uttrykksformer. De skal utforske og reflektere over skjønnlitteratur og sakprosa [...]. Tekstene skal knyttes både til kulturhistorisk kontekst og til elevenes egen samtid. (Kunnskapsdepartementet, 2019a)

En måte å la elever «få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser», er for eksempel å introdusere dem for autentiske, historiske tekster. Læreplanen i norsk tydeliggjør at elevene skal kunne knytte tekster til egen samtid. Derfor må norsklæreren også spørre seg «hvilken relevans har denne teksten for elevenes egen samtid?» når tekstutvalget til undervisningen skal gjøres.

Med dette som utgangspunkt, ønsket jeg å se nærmere på emnet krigslitteratur og utforske potensielle tekster som kan bidra til å fremme demokratiopplæringen i norskfaget, samtidig som de ivaretar tverrfaglige perspektiver og kravet til samtidsrelevans. En norsklærers hverdag er konstant preget av at faget har et svært omfattende pensum samtidig som undervisningstiden er knapp. Det fører til at norsklæreren må gjøre harde prioriteringer i løpet av skoleåret når det kommer til utvelgelse av undervisningsstoff, samt prioritering av tidsbruken per emne. Da er det avgjørende at stoffet som velges, oppfattes som relevant av elevene, gir størst mulig læringsutbytte for flest mulig elever og i tillegg rommer noen kvaliteter som gjør at elevene ser overføringsverdi til andre fag. Sjangerperspektivet er også

av betydning med tanke på læringsutbytte. Lyrikk kan være en krevende skjønnlitterær sjanger som ikke er like tilgjengelig for alle i elevgruppen. Mye sies med få ord i et dikt, og forståelsen av abstrakte virkemidler, som for eksempel symboler og metaforer, er det springende punkt. Sakprosa er ofte noe lettere for elever flest, nettopp fordi fakta er mer konkret å forholde seg til.

1.2.1 Empiriske forundersøkelser

Som elev i ungdomsskole og videregående skole, og senere også som lærerstudent, ble jeg i min tid eksponert for et krigslitterært tekstutvalg i norskfaget skrevet av forfatterne Arnulf Øverland, Inger Hagerup og Nordahl Grieg. Pensumet i norsk krigslitteratur besto utelukkende av krigslyrikk. Det var først i arbeidet med denne masteroppgaven at jeg fikk kunnskap om at disse lyrikernes dikt ble mangfoldiggjort i de illegale avisene under krigen. Mye tyder på at krigslyrikken ikke er satt nærmere inn i den krigshistoriske konteksten når det undervises i emnet. Med andre ord har kanskje krigslyrikkens kontekst måtte vike til fordel for sjangerlære om dikt og diktanalyse. I mine øyne er det avgjørende med Øverland, Hagerup og Griegs lyrikk at diktene ble skrevet i et Norge i krig og brukt aktivt til å mobilisere motstand mot nazismen. Slik kan krigslyrikken og de illegale avisene ses som et viktig våpen i den sivile motstandskampen i Norge.

Åpner vi et hvilket som helst læreverk i norsk for videregående skole i dag, er det tilsynelatende sjangeren krigslyrikk som dominerer i den litteraturhistoriske epoken 1940-1945, noe jeg kan underbygge med empiriske forundersøkelser fra min egen arbeidsplass. I februar 2023 undersøkte jeg krigsepokeinnholdet i noen læreverk som skolen hadde brukt og bruker i fagene norsk og historie.

Det første jeg ville sjekke var om læreverk som skolen hadde brukt i norskundervisningen fra 1990-tallet og fram til i dag, i hovedsak vektla annet materiale enn lyrikk for perioden krigslitteratur. Etter en gjennomgang av læreverkene *Tekst og Tanke. Norsk for VK1 og VKII* (Halvorsen et al., 1993), *Panorama. Norsk Vg3 SF* (Røskeland et al., 2008), *Grip Teksten. Norsk Vg3* (Dahl et al., 2015) og *Intertekst. Norsk Vg3* (Garthus et al., 2022), så jeg at svaret var nei, noe som indikerer at pensumet i krigslitteratur ikke har endret seg eller blitt revidert. Dette får følger for undervisningen i emnet og gjør at elevene møter de samme tekstene om og om igjen i løpet av skolegangen. Slik jeg selv erfarte som elev og student.

Det andre jeg ville se nærmere på var i hvilken grad skolens læreverker i historie, etter innføringen av LK06 og LK20, inneholdt stoff om de norske illegale avisene. Hensikten var å se om illegale aviser ble vektlagt i bøkene, og dermed dekt opp som emne i historiefaget. I læreverkene *Historie Vg3* (Libæk et al., 2008) og *Perspektiver. Historie Vg2 og Vg3* (Madsen et al., 2013), ble de illegale avisene bare nevnt med et par setninger. I likhet med norskfaget, har historiefaget også et svært omfattende innhold som lærerne skal undervise i. Selv om lærere ikke benytter læreverker slavisk, og også henter stoff fra andre kilder, vet jeg av erfaring at det som ikke vektlegges i læreverkene ofte ikke vektlegges i undervisningen. Det kan bety at elever jevnt over ikke får tatt de illegale avisene nærmere i øyensyn, verken i norsk eller i historie. Det samme gjelder for samfunnsfag som jeg også underviser i. Selv om jeg bare har gjort noen stikkprøver, og ikke foretatt kvantitative undersøkelser av læreverker i norsk og historie, er det nærliggende å anta at innholdet kan være representativt for læreverker i fagene.

Poenget er at det kan ligge et læringspotensiale i den illegale pressens tekstmateriale selv om krigslitteraturen og de illegale avisene ikke står omtalt i Læreplanverket LK20 og derfor ikke er viet plass i læreverkene. Fagfornyelsens vektlegging av det tverrfaglige temaet «Demokrati og medborgerskap» kan åpne opp for aktualisering av de illegale avisene i norskklasserommet.

1.3 Tidligere forskning på feltet

Meg bekjent er det ikke gjort didaktisk forskning på emnet illegale aviser i norskfaget. Det har vært gjort en rekke studier av illegale aviser knyttet til historiefaget, men jeg har ikke funnet tidligere hovedfagsoppgaver, masteroppgaver eller doktorgradsavhandlinger i norskfaget der tekstmateriale fra den illegale presse analyseres med tanke på bruk og nytteverdi i klasserommet.

Derfor måtte jeg gjennomføre et stykke nybrottsarbeid, hvor jeg ikke kunne støtte meg på tidligere norskdidaktisk forskning om emnet jeg valgte å fordype meg i. Dette utgangspunktet medførte positive og negative faktorer for mitt forskningsprosjekt. Upløyd mark var utrolig spennende, men samtidig svært krevende fordi det fordret mye i form av selvstendige vurderinger og avgrensninger av forskningsfeltet. Samtidig lå det ingen føringer for eller begrensninger på feltet, og jeg kunne selv vinkle prosjektet i den retningen som jeg fant mest interessant, hensiktsmessig og relevant for norskundervisningen.

1.4 Problemstilling

Det jeg ønsket å forske på i masterprosjektet er formulert i følgende problemstilling: Hvilke retoriske grep og språklige virkemidler ble brukt i de norske, illegale avisene for å mobilisere sivil motstand mot nazismen under 2. verdenskrig?

1.5 Oppgavens struktur

Oppgavens teoretiske forankring starter med sosiolog Jürgen Habermas sin teori om borgerlig offentlighet og jurist Anine Kierulfs utredninger om ytringsfriheten i Norges Grunnlov. Så defineres begrepet sensur fordi sensur er ytringsfrihetens motsats og trussel. Teoridelen inneholder også tekstlige- og sjangermessige aspekter, og sjangeren sakprosa og retorikkens appellformer utdypes, da aviser er studieobjektet i oppgaven.

Jeg for meg intertekstualitet, jamfør Julia Kristevas begreper, og benytter deler av Mikkel Blakars teorier om språket som maktfaktor. De illegale avisene ses i lys av propagandabegrepet. Carl Emil Vogts forskning på nasjonalsymboler i krig trekkes fram som en del av teorigrunnlaget, og Jon Haarbergs forskning på nasjonen og litteraturen brukes når nasjonallitteraturen som samlende kraft skal belyses.

I metodekapitlet grunngir jeg valg av metoden tekstanalyse og tekstutvalget fra de illegale avisene, før jeg presenterer hvilke analysemomenter som er prioritert. Deretter benyttes en rekke kilder fra norsk krigshistorie og pressehistorie som bakgrunnsstoff for å vise endringen av offentlighetsdiskursen i et okkupert Norge. Jeg eksemplifiserer hvordan nazistene innførte en gjennomgripende sensur i det norske samfunnet, før jeg greier ut om den illegale pressens framvekst, rolle og bidrag i motstandskampen. Bakgrunnsstoffet om undergrunnspressen er hovedsakelig hentet fra motstandsmannen Hans Lühns førstehåndsberetninger og registreringer av illegalt avismateriale fra perioden 1940-1945.

Den påfølgende tekstanalysen inneholder analyse av tekstutdrag fra fem illegale aviser. Avslutningsvis oppsummerer jeg analyseresultatene ved å presentere studiets konklusjoner. Til slutt indikeres prosjektets mulige betydning for videre forskning innen skole og samfunn.

2 OFFENTLIGHETSTEORI

2.1 Habermas og borgerlig offentlighet

Den tyske filosofen og sosiologen Jürgen Habermas definerer styreformens demokrati normativt, ifølge Aakvaag. Habermas sier at «et demokratisk samfunn er en sosial orden bestående av frie og likeverdige borgere som selv, gjennom en åpen og argumenterende lovsakingsprosess, forfatter de lovene og reglene som de i egenskap av samfunnsmedlemmer er underlagt» (Aakvaag, 2008, s. 188). Kjernen i dette er, slik Aakvaag gjengir Habermas, at også de som forfatter lovene må forholde seg til og følge det samme lovverket. Habermas er opptatt av at det sivile samfunn, det være seg organisasjoner eller sammenslutninger, aksjonistgrupper og lignende skal fungere som demokratiets sjefsvoktere. Det sivile samfunn befinner seg utenfor stat, marked og den private sfære, og er dermed i stand til å fange opp signaler som rører seg i samfunnet. Disse signalene må, i henhold til Habermas, organisasjonene, aksjonsgruppene eller lignende aktører varsle resten av det sivile samfunn om, for så å utøve politisk trykk og sette sakene på dagsorden i offentligheten (Aakvaag, 2008, s. 189).

I Habermas verk «Borgerlig offentlighet» fra 1962 defineres offentligheten slik: «den sfære hvor privatfolk samles til publikum» (Aakvaag, 2008, s. 189). Massemedier utgjør i vår tid store deler av det offentlige rom, men også forsamlingshus, kafeer og torg kan bidra til offentligheten i kraft av å være møtesteder for borgernes meningsutvekslinger. I Habermas teori styres offentligheten av et ideal som ikke bestandig gjør seg gjeldende i praksis: «Idealet om herredømmefri dialog» hvor alle skal kunne delta på lik linje uavhengig av kjønn, etnisitet, klasse, religion osv. I tillegg skal det være takhøyde for å diskutere alle temaer og kun «kraften i det bedre argument» skal ha innflytelse, ikke faktorer som makt eller penger (Aakvaag, 2008, s. 189). Det offentlige rom blir herav opphavsstedet for dialog og meningsutveksling, eller «kommunikativ handling», for å nytte Habermas sitt begrep. Habermas påpeker at den enigheten som oppstår i offentligheten, det vil si den offentlige mening, representerer samfunnsborgernes felles stemme (Aakvaag, 2008, s. 189). Teoriene til Habermas viser oss at det offentlige rom og samfunnsborgernes muligheter til å delta i debatt, påvirke politisk og ha mulighet til å få til endringer i samfunnet, er en absolutt nødvendighet for at demokratiet skal kunne opprettholdes og videreutvikles. Dette fordrer

at det offentlige rom eksisterer i praksis, at borgerne har tilgang til frie medier og at sensur som maktmiddel er fraværende i samfunnet.

Ivaretagelse av en fri offentlighet er så viktig at det i Norges tilfelle er nedfelt som eget punkt i grunnlovens paragraf om ytringsfrihet: «de statlige styresmaktene skal legge til rette for et åpent og opplyst offentlig ordskifte» (*Ytringsfrihet*, u.å.). Norske myndigheter er herav juridisk forpliktet til å sørge for at innbyggerne får tilgang til informasjon. Det er dermed et avgjørende premiss for demokratiet at innbyggerne har gode lese- og skriveferdigheter og retorisk kompetanse. Staten har mulighet til å ivareta dette gjennom å tilby gratis allmenn skolegang og utdanning slik at innbyggerne er i stand til å være aktører i offentligheten. Nøkkelen til et åpent og opplyst ordskifte er ytringsfriheten.

2.2 Ytringsfrihet – hva innebærer det?

Ytringsfrihet er per definisjon «friheten til å formidle ideer i ytring eller handling og til å velge å ytre seg eller la være. Dette gjelder også friheten til å motta andres ytringer. Det siste kalles ofte *informasjonsfrihet*» (Kierulf & Gisle, 2023). Retten til fritt å kunne ytre seg og motta informasjon uten å risikere straffeforfølgelse fra myndighetene, er en grunnleggende menneskerettighet nedfelt i FNs menneskerettighetserklæring. I Norge har ytringsfrihet, først omtalt som trykkefrihet, vært nedfelt i Grunnlovens § 100 siden 1814: «Frimodige ytringer om statsstyret er tillatt for enhver» (*Ytringsfrihet*, u.å.).

Anine Kierulf, førsteamanuensis ved Institutt for offentlig rett ved UiO, gjør rede for ytringsfrihet som begrep ved å besvare spørsmålet «Hvorfor beskytter vi ytringsfriheten?» i boka *hva er YTRINGSFRIHET* fra 2021. Hun påpeker at det er tre begrunnelser som ligger til grunn for ytringsfriheten i dagens Norge. Begrunnelsene har fremgått av Grunnlovens § 100 siden 2004: «Det er hensynene til demokrati, sannhetssøken og individets frie meningsdannelse» (Kierulf, 2021, s. 40). Disse tre faktorene henger sammen.

Kierulf trekker fram opplysningsfilosofen Immanuel Kant som så på ytringsfriheten som en forutsetning for menneskeverdet. Han betraktet enkeltindividets rasjonelle dømmekraft som selve grunnlaget for selvbestemmelse. Autonomien var, ifølge Kant, premisset for den offentlige kritikk (Kierulf, 2021, s. 43). Kierulf skriver at «Både vår mulighet til å danne oss selv, og muligheten til å kritisere verden rundt oss, forutsetter informasjons- og ytringsfrihet» (Kierulf, 2021, s. 43). Deretter henviser Kierulf til rettsfilosofen Ronald Dworkin

som knytter autonomibegrunnelsen for ytringsfrihet sammen med likhets- og demokratibegrunnelsen for ytringsfrihet:

Ytringsfriheten er individets «politiske trumfkort». Statlige begrensninger på hva et menneske kan få si eller høre, innebærer en overprøving av dette menneskets rett til likeverd og selvbestemmelse. Og hvem er staten til å foreta slike begrensninger? Kan man i det hele tatt tenke seg et styre av folket, for folket, dersom folket ikke står fritt til å si og høre alt de selv og de andre mener? (Kierulf, 2021, s. 44)

Svaret på det siste spørsmålet er selvfølgelig nei. Ytringsfriheten beskytter individet mot styresmaktene og ivaretar de demokratiske prosessene i samfunnet dersom den er reell i praksis og ikke bare nedfelt i et konstitusjonelt lovverk. Den reviderte «Novembergrunnloven» anno 1814, som var resultatet av at Norge kom i personalunion med Sverige, er et eksempel på at trykkefrihet var grunnlovsfestet i § 100 i Norges Grunnlov, men at retten til å ytre seg fritt i offentligheten ikke var reell likevel. Byborgere og studenter i Christiania som forsøkte å markere 17. mai som nasjonaldag i Norge under unionen med Sverige, ble jaget og forulempet av kong Karl Johans militære. Dette var tilfelle under Torgslaget i Christiania 17. mai 1829, hvor blant annet en ung Henrik Wergeland smertelig fikk erfare hvor skralt det sto til med ytringsfriheten trass i at landet hadde egen trykkefrihet-paragraf i konstitusjonen (Aarebrot, 2018a, s. 29–32).

Hva så med begrunnelsen sannhetssøken? Om søken etter sannhet, fastslår Kierulf følgende:

For å drive sannhetssøken og oppnå ny kunnskap må vi kunne identifisere de riktige og bekjempe de feilaktige antakelser om faktiske forhold, men også diskutere oss frem til mer sammensatte og nyanserte forståelser av samfunnsmessige, relasjonelle og tolkningspregede innsikter[...] Sannhetsbegrunnelsen er en forutsetning for mer velfungerende samfunn: Den tilsier at ytringsfriheten for den enkelte må være så vid som mulig for å muliggjøre utviklingen av stadig bedre samfunn. (Kierulf, 2021, s. 44–45)

Individenes frie tanker og de frie meningsbrytningene av disse i det offentlige rom, er en forutsetning for å drive samfunnsutviklingen framover. At ytringsfriheten er en forutsetning for demokratiet, har utspring i opplysningstidens tanker om folkesuverenitet. Det innebærer

«at det er folket selv som er den eneste legitime kilden til statsmakt» (Kierulf, 2021, s. 48).

Kierulf understreker dette om demokrati og tillit:

Demokratiet beror på at vi har en utstrakt tillit til hverandre som medborgere i et samfunn. Bare med en slik tillit og gjensidig respekt gir det mening å snakke om et folkestyre – for uten den, hvorfor skulle vi da styre sammen med alle de andre, på like fot? (Kierulf, 2021, s. 49)

Hva er ytringsfrihetens største trussel? Det som hemmer og stopper ytringsfrihet er sensur.

2.3 Sensur som maktmiddel

Sensuren er ytringsfrihetens motstykke. Litteraturvitenskapelig leksikon oppgir at ordet sensur har sitt utspring fra det latinske ordet *censura* som betyr «streng prøving og bedømmelse» (Lothe et al., 2007, s. 208). Begrepet sensur har flere bruksområder, men i betydningen motpol til ytringsfrihet, defineres sensur som «statlig eller kirkelig overvåkning av litteraturen gjennom kontroll av trykksaker, oppførelser, filmer, massemedia o.l. (Lothe et al., 2007, s. 208). Av denne definisjonen ser man at sensur er knyttet til maktbegrepet og utøves av styresmakter, det være seg verdslige eller religiøse statsledere og regimer, som maktmiddel. Hensikten med sensuren er å oppnå eller opprettholde makt. Samtidig sier begrepet sensur noe om verdien av litteratur og at litteraturen kan ha makt ettersom noen ønsker å kontrollere, forby og stoppe åndsverk:

Ulike regimers og samfunnsinstansers bruk av sensur viser ikke bare at litteraturen har samfunnsmessig betydning, men at den tillegges slik betydning av makthaverne. Sensur tar form av kontroll og /eller forbud av litterære tekster og sakprosa tekster som vurderes kritisk innstilt til, og kanskje farlig for, maktapparatet i landet som teksten er skrevet i og /eller omhandler. (Lothe et al., 2007, s. 208)

Opp gjennom tidene, og dessverre også i verden i dag, har ord blitt regnet som så farlige for makthavere at brudd på sensur i verste fall straffes med døden. De norske, illegale avisene er ett av mange historiske eksempler på tekster som brøt med okkupasjonsregimets sensur og hvor de involverte risikerte livet. Vi må se nærmere på sensurens endring av offentlighetsdiskursen i Norge i okkupasjonsårene 1940-1945 for å forstå de illegale avisenes historiske sammenheng, deres tilblivelse og verdi. Jeg kommer tilbake til dette i kapitlet om

historisk kontekst, men først må vi rette blikket mot tekstteorien og definere sakprosa som hovedsjanger.

3 TEKSTTEORI

3.1 Tekstnormer, sjangerbegrepet og tekstkulturer

Yngve Benestad Hågvar skriver at når man har med tekster å gjøre, gjør også tekstnormer seg gjeldende. Tekstnormene sier oss noe om hvordan tekster skal utformes i forskjellige kontekster, og det er disse tekstnormene som skaper sjangere (Hågvar, 2007, s. 24). Ulike definisjoner på sjangerbegrepet belyser hvordan sjanger og tekstnorm henger nøye sammen: «En sjanger utgjøres av konvensjoner for språkbruk – det vi har kalt tekstnormer – som begrenser de språkvalgene man kan gjøre både med hensyn til innhold og form i teksten (Vagle mfl. 1993: 271, i Hågvar, 2007, s. 26). Tønnesson definerer sjanger på følgende måte: «En sjanger er et normbestemt mønster for tekstlig atferd som tjener spesifikke kommunikative formål» (Tønnesson, red. 2002:228, i Hågvar, 2007, s. 26). Vi har spesifikke leserforventninger når vi tar for oss en tekst. Forventingene våre er basert på tidligere erfaring med ulike tekster og de konvensjonene tekstene bygger på. Sagt på en annen måte; som lesere innehar vi erfaringsbaserte sjangerforventninger i møte med tekster som gir seg ut for å representere en bestemt type sjanger.

Hågvar beskriver sammenhengen mellom tekstnormer og tekstkultur slik: «Et samfunn som har utviklet et felles sett med tekstnormer, kalles en *tekstkultur* [...] Samtidig har tekstkulturen bestemte materielle rammevilkår for tekstsaking, og den har sine egne sosiale mekanismer for hvordan medlemmene skaper, sprer og bruker tekstene» (Tønnesson mfl. 2004, i Hågvar, 2007, s. 26). Tekstkulturbegrepet er et dynamisk begrep fordi tekstkulturen vil endre seg når samfunnet endrer seg: «Når tekstnormene forandrer seg, forandrer tekstkulturen seg [...] Når vi vurderer en tekst opp mot sin tekstkultur, tar vi høyde for sjangerkrav og annen kontekst. Det gjør at vi forstår den bedre» (Hågvar, 2007, s. 26). Det er avgjørende å være bevisst på tekstnormer, sjangere og tekstkultur, spesielt når vi skal analysere tekster som tilhører en annen samtid enn vår egen.

3.2 Hva er sakprosa?

Aller først er det påkrevd med en sammenligning mellom de to hovedformene for prosa; sakprosa og fiksjonsprosa. Fiksjonsprosa, eller skjønnlitteratur, er oppdiktet. Det vil si at som

lesere forventer vi at det vi leser innen denne sjangeren, i hovedsak ikke er etterrettelig. Når det gjelder sakprosaen derimot, er forventningene våre til tekster i sakprosasjangeren at de gjengir virkeligheten. Ikke nødvendigvis sannhet i den forstand at vi er enige i det som formidles i tekstene, men vi forventer at vi skal kunne gå forfatterens kilder etter i sømmene, og at disse kildene skal være pålitelige: «Sakprosa er tekst som adressaten, ut ifra sine forventninger, oppfatter som direkte ytringer om virkeligheten. Forventningene skapes bl.a. ut fra den sammenhengen som teksten inngår i» (Tønnesson, 2012, s. 34). Tønnesson poengterer i siste del av definisjonen at forventninger og kontekst henger sammen. Hvilken situasjon eller hvilke omgivelser sakprosa teksten inngår i, er av betydning for leserens for forståelse, forventninger og fortolkningsmuligheter. Det er et samspill mellom forventninger til sjanger og tekstens kontekst.

I **hva** er SAKPROSA (2012) presiserer Tønnesson:

[...] for etterrettelighetsregimet er en forutsetning for demokrati og faglighet. Demokrati bygger på tillit på alle nivåer: Velgerne skal ha tillit til at kandidaten de stemmer på, opptre etterrettelig: Kandidatene må mene det de sier, og de må ikke uttale seg mot bedre vitende når de uttaler seg om faktiske forhold. (Tønnesson, 2012, s. 128)

Sakprosasjangeren innehar en sannhetskontrakt med samfunnet og samfunnsmedlemmene. Sakprosaen skal være til å stole på og er en viktig bestanddel i å opprettholde og videreutvikle demokratiet som styreform.

3.2.1 Funksjonell sakprosa og litterær sakprosa

Tønnesson deler sakprosaen inn i to undersjangere: Funksjonell sakprosa og litterær sakprosa. Funksjonell sakprosa definerer Tønnesson slik:

Funksjonell sakprosa er offentlig tilgjengelige tekster skrevet av private eller offentlige institusjoner eller av navngitte eller ikke navngitte privatpersoner. Forfatterforståelsen er kollektiv. Forfatteren henvender seg som skribent på vegne av en institusjon til allmennheten, til enkeltinnbyggere eller andre institusjoner. Denne sakprosaens sjangerkrav er intimt forbundet med deres tiltenkte funksjon. Den funksjonelle sakprosaens medier spenner fra bøker via aviser til radio, brosjyrer og

tekstede bruksgjenstander, og omfatter en rekke av Internettets medier. (Tønnesson, 2012, s. 34)

Litterær sakprosa har følgende definisjon hos Tønnesson:

Litterær sakprosa er forlagspubliserte tekster med navngitte forfattere. Forfatterne forstås her som individer. Forfatteren henvender seg som uavhengig skribent til en allment tilgjengelig offentlighet. I den litterære sakprosaen står alle litterære virkemidler til rådighet, så lenge kontrakten om den grunnleggende, direkte tilknytningen til virkeligheten er opprettholdt. Den litterære sakprosaens medier er for tiden elektroniske og trykte bøker, lydbøker, hefter og tidsskrifter. (Tønnesson, 2012, s. 34)

I *Litteraturvitenskapelig leksikon* defineres sakprosa som «tekster som redegjør for et saksforhold» (Lothe, et al., 2007, s. 202). Det forklares i leksikonartikkelen at det ut ifra teoretiske og historiske perspektiver har bydd på utfordringer å sette et entydig skille mellom sakprosa og skjønnlitteratur. Dette fordi sakprosaen benytter virkemidler fra skjønnlitteraturen: «Sakprosaen har alltid gjort bruk av retoriske og fortellertekniske virkemidler som vanligvis forbindes med skjønnlitteratur» (Lothe et al., 2007, s. 202). Samtidig har skjønnlitteraturen gjort bruk av språklige grep fra sakprosafeltet: «På en tilsvarende måte kan også skjønnlitteraturen formidle kunnskap, innsikt og engasjement i bestemte emner og problemstillinger» (Lothe et al., 2007, s. 202).

I verket *Dei litterære sjangrane - Ei innføring* utdyper Tjønneland sakprosasjangeren og trekker fram journalistikken som eksempel:

På den andre sida fins det sakprosa med klare estetiske kvalitetar som ein kan kalle «vel formulert», «poengtert» og liknande. Ein artikkel kan vere estetisk velforma samstundes som han er informativ. Her er essayet og journalistikken sine «gylne pennar» gode døme på sakprosaetekstar med skjønnlitterære kvalitetar. (Tjønneland et al., 2018, s. 183)

Ifølge Tjønneland har avissjangrene ofte kvaliteter som vi forbinder med skjønnlitteraturen.

3.2.2 Avisssjangere og ulike typer journalistikk

Roksvold skriver at avisssjangrene fordeler seg forskjellig på tre ulike former for journalistikk: nyhetsjournalistikken, kommentarjournalistikken og pregjournalistikken.

Nyhetsjournalistikken informerer om siste nytt, hva som har skjedd eller er i ferd med å skje. Pregjournalistikken omtaler med en engasjerende tone hva som har skjedd, og kommentarjournalistikken tar for seg hvordan man skal forholde seg til hendelser som har skjedd eller som kommer til å skje. Under nyhetsjournalistikk finner vi avisssjangrene nyhetsmeldinger, reportasjer og notiser. Ledere, anmeldelser, kåserier/ petiter, kommentarer, inserater og kronikker er sjangere som går under kommentarjournalistikk, mens portretter, reportasjer, og kåserier/petiter utgjør pregjournalistikken (Roksvold, 1989:22, i Roksvold, 1997, s. 10).

3.3 Retorikk

Bitzer definerer en retorisk ytring som «en ytring som har til hensikt å frambringe en handling eller forandring i verden» (Bitzer, 1968, gjengitt i Bakken, 2020, s. 17). Man bruker språket bevisst for å overtale eller overbevise mennesker. Kjeldsen definerer retorikk slik: «Retorikk er menneskelig praksis - det er handling gjennom kommunikasjon» (Kjeldsen, 2014, s. 11).

Retorikkens røtter går tilbake til antikkens Hellas, og Aristoteles (384 – 322 f.Kr.) greier ut om retorikken, eller talekunsten, i sin avhandling *Retorikk* (Bakken, 2020, s. 20). Filosofen tar for seg både retorikk som studieobjekt og didaktiske perspektiver på undervisningen i faget. Aristoteles opererer med begrepet «tekniske bevismidler». Dette omfatter de tre appellformene ethos, pathos og logos i selve teksten som skal bidra til å påvirke mottakerne (Bakken, 2020, s. 49).

Mottakerne kan la seg overbevise av avsenderens ethos dersom de oppfatter vedkommende som troverdig. Det er snakk om tre sentrale karaktertrekk når avsenderens troverdighet skal vurderes: forstand, dyd og velvilje (Bakken, 2020, s. 50). Forstand vil si at avsenderen har kompetanse på det feltet han omtaler og evner å ta gode avgjørelser. Dyd innebærer at avsenderen er pålitelig og utviser god moral. En velvillig avsender er imøtekommende og ønsker å gjøre det beste for dem han henvender seg til. Dersom alle tre karaktertrekkene oppfattes som tilstedeværende hos avsenderen, har vedkommende stor troverdighet (Bakken, 2020, s. 50).

Pathos innebærer at avsenderen appellerer til mottakernes følelser. Følelsene virker inn på hvordan vi vurderer ytringer og påvirker valgene vi tar. Hvordan mottakerne reagerer følelsesmessig på tekst og budskap, er avgjørende for om de lar seg overtale. Dersom teksten skal berøre mottakerne, må følelsene vekkes fra starten av. Avsenderen må ha følelsesmessig nærvær i teksten slik at mottakerne blir følelsesmessig engasjerte og fortsetter å lese resten av teksten. Sist, men ikke minst, har følelsene en motiverende funksjon. Det er avgjørende når man ønsker å overbevise mottakerne til aktiv handling (Bakken, 2020, s. 51).

Den retoriske appellformen *logos* går ut på å overbevise mottakerne ved å framstille noe som sannsynlig eller sant. Det er spesielt to bestanddeler i teksten som det er avgjørende at framstilles som sanne eller sannsynlige: beskrivelser og argumenter. Avsenderens beskrivelser av virkeligheten, ting og personer må være gjenkjennelige for mottakerne, ellers blir de ikke overbevist av sakens framstilling (Bakken, 2020, s. 69-70).

I artikkelen «The Rhetorical Situation» fra 1968, tar Bitzer for seg forholdet mellom tekst og situasjon og ser nøyer på hva som kjennetegner den retoriske situasjonen: «En retorisk situasjon vil da kunne defineres som en situasjon der det er mulig å frambringe forandring i verden ved hjelp av språklige ytringer» (Bakken, 2020, s. 86). Bitzer sier at retoriske situasjoner består av tre primære komponenter: Et påtrengende problem, et publikum og tvingende omstendigheter. Et retorisk påtrengende problem må være av en slik karakter at det kan løses ved hjelp av språklige ytringer. For at en situasjon skal kunne defineres som retorisk, presiserer Bitzer at det må foreligge et problem der mennesker har en formening om at forandring må til for å løse problemet (Bakken, 2020, s. 86). Hvem utgjør så publikummet i den retoriske situasjonen? Ut ifra Bitzers definisjon, er publikum de personene som kan påvirkes av språklige ytringer og samtidig er i stand til å bidra til forandring slik at problemet kan bli løst (Bakken, 2020, s. 87). Bitzer tydeliggjør per definisjon at ikke alle mottakere av ytringer, muntlige som skriftlige, faller under definisjonen «den retoriske situasjonens publikum». Dette er viktig, da mange kan få med seg ytringer og være mottakere av budskapet uten å ha evne eller mulighet til å bidra til løsning av det retoriske problemet (Bakken, 2020, s. 87). Bitzer forklarer «tvingende omstendigheter» som «alle de personer, hendelser, gjenstander og relasjoner som finnes i

situasjonen, og som regulerer hva det er mulig å gjøre med problemet» (Bakken, 2020, s, 87).

3.4 Intertekstualitet

I *Litteraturvitenskapelig leksikon* defineres intertekstualitet som «alle tenkelige forbindelser mellom tekster (likheter, forskjeller, forskyvninger, forutsetninger osv). Til tross for at det er umulig å kartlegge alle disse relasjonene, utgjør de en avgjørende forutsetning for språklig meningsdannelse» (Lothe et al., 2007, s. 100). Julia Kristeva utviklet begrepet intertekstualitet med utgangspunkt i Mikhail Bakhtins teorier om det dialogiske språket; teksten som en arena for heteroglossia eller stemmemangfold.

Kristeva beskriver intertekstualitet ved hjelp av metaforer. For det første ser hun på intertekstualitet som en vev hvor de ulike trådene er vevd sammen til et tøyestykke. Trådene representerer spor av forskjellige tekster som til sammen utgjør den fullstendige teksten. Slik som vevens overflate ofte blir ujevn på grunn av trådenes varierende tykkelse, er sporene av forskjellige tekstreferanser også av varierende grad. For det andre omtaler Kristeva intertekstualitet som en mosaikk der de ulike delene er nøye satt sammen til en helhet. Mosaikkmetaforen har hun lånt fra Bakhtin. Metaforbruken kan forstås som billedlig fremstilling av to former for intertekstualitet: Veven representerer den implisitte og skjulte intertekstualiteten, mens mosaikken viser til eksplisitt eller synlig intertekstualitet (Aamotsbakken & Knudsen, 2011, s.72-74).

For det tredje benytter Kristeva tekstrommet som metafor på intertekstualitet:

«Tekstrommet er en verden av tekster som kan sammenlignes med verdensrommet, som jo ikke har noen ende, men alltid er i bevegelse og alltid er avhengig av forbindelser mellom himmellegemene» (Aamotsbakken & Knudsen, 2011, s. 76). Metaforen kan forstås som at alle tekster henger sammen og er avhengige av hverandre uansett i hvilken tidsepoke de ble produsert. Tekster er alltid dynamiske, men står samtidig i forhold til hverandre: «Teksten er fra sitt begynnelsepunkt underlagt tidligere tekstproduksjon, tekstuelle mønstre og konvensjoner» (Aamotsbakken & Knudsen, 2011, s. 74).

3.5 Symbolsk makt og bruken av nasjonalsymboler i krigstid

Symbolbruk, og ikke minst bruken av nasjonalsymboler i krig og fred, er i seg selv et sosiokulturelt studium verdig. I forbindelse med temaet intertekstualitet, har jeg valgt å

konsentrere meg om bruken av norske nasjonalsymboler i tekstutdragene fra illegal presse. Dette fordi nasjonalsymboler var fremtredende både i de illegale tekstene og illegalt i det norske samfunnet under okkupasjonen. Mobilisering av samhold og motstand mot okkupantene under krigen skapte synlige symboler som for eksempel binders i jakkeslaget. Den implisitte betydningen var «vi holder sammen», et symbol som markerte et tydelig skille: «vi jøssinger/ gode nordmenn» mot «dere nazister». En annen variant var kammen i brystlommen eller baklommen med melding om at «vi greier oss selv!» Røde toppluer eller malte H7-symboler og norske flagg på veier, husvegger og fjellvegger landet over var ikke til å misforstå i sitt enkle og klare budskap: Våre verdier står fast, og vi kjemper for alt vi har kjært. Vi dør om så det gjelder!, for å sitere en norsk salme.

3.5.1 Kongens nei

Vogt skriver i verket *Heltekongen Haakon. Symbol i krig og fred* om symbolsk makt:

Den symbolske makten, dypt befestet i tradisjon og følelser, har stor betydning. Under annen verdenskrig tyder mye på at kong Haakons symbolske posisjon fikk avgjørende betydning for mange nordmenn i et okkupert Norge. Kongens autoritet ble tydelig. I det minste er det blitt fremstilt slik. (Vogt, 2021, s. 17)

I de fleste av etterkrigstidens krigshistoriebøker som omtaler kongen, utgjør kongens nei til den tyske krigsmakts krav om innsettingen av Quisling som statsleder, selve kjernen i Haakon VII's symbolske makt under krigen. «Kongens nei» ble et veletablert begrep i april dagene 1940 og for ettertiden. Utallige presseoppslag innenlands og internasjonalt under krigsutbruddet i Norge underbygger dette. Den 11. april 1940 sto følgende på trykk i New York Times: «Norway decides to continue fight. King Haakon Rejects German Demand to Name Pro-Nazi Quisling as Premier» (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 40).

Lofotposten den 25. april 1940 gjengir oversatte kommentarer på kongens nei fra den franske avisen Le Figaro:

Kong Haakon har ikke stor makt, men da han i det krevende øieblikk viste sig stor nok til å representere individet og demokratiet, da han selv kjente sig som symbol på et fritt folk, i det øieblikk blev han mektigere og sterkere enn selve Hitler. (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 43)

Den franske avisen gjør et poeng av at selv om den norske monarken ikke har reel politisk makt, gjør Haakon VII's standpunkt at han får større symbolsk makt enn diktatoren i Tyskland som startet 2. verdenskrig. Kongen blir, som avissitatet sier, selve symbolet på individet, demokratiet og et fritt folk, og den rake motsetning til Hitler og nazidiktaturets verdier. Kongens nei blir stående som et glanseksempel i historien på at ordet er mektigere enn sverdet. Parisavisen *Le Temps*, siterer den konservative avisen *la Libre Belgique*, 16. april 1940: «...kong Haakons 'nei' kan bety et vendepunkt i Europas politiske historie» (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 40). Og vi må vel kunne si oss enige i at setningen ga mening når man den 10. mai 1940 kunne lese i NS-avisen *Fritt Folk* følgende sitat fra Adolf Hitler i forordning: «Imot det tyske folks og dets regjerings vilje har Kong Haakon av Norge og hans regjering oppfordret til krig mot Tyskland» (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 45).

3.5.2 Folkekongen Haakon VII

Kongehusets samlende funksjon for landet og at kong Haakon var en folkekjær konge etter at han ved folkeavstemningen i 1905 var valgt av folket som landets statsoverhode, blir også stadfestet gjennom presseoppslag under krigen:

Det var et lykkelig grep da vi for 35 år siden gjeninnførte kongedømmet i Norge. Som regent og menneske er kong Haakon blitt folkekjær som ingen annen. I dag vet vi også at vi har en konge i høireist [sic] og suveren mening, en konge som er sitt folks bannerfører mot voldsherredømme og undertrykkelse.

(Fra lederartikkelen «Ingen lydighet mot voldsmennene» i *Lofotposten* 25. april 1940. Gjengitt i Vogt, 2021, s. 44)

26. april 1940 står følgende på trykk i *Lofotposten* om Kong Haakon som samlende nasjonalsymbol og tyskernes gjentatte forsøk på å ta ham av dage:

Kongen er fremdeles i sikkerhet omgitt av sin tapre hær. Men tyskernes velbegrunnede frykt for at den norske kongemakt skulde bli et samlingsmerke for nasjonen, viste sig ved de ubarmhjertige gjentatte forsøk av bombeangrep på kongen. (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 44)

At konge og folk var i samme båt og sto skulder ved skulder i bomberegnet under invasjonen blir blant annet referert i *Tromsøavisen Nordlys* 20. april 1940, hvor journalist Olav Rytters radioforedrag fra 19. april siteres: «Kongen kastet seg ned i grøfta sammen med en del

bondefolk fra nabolaget. Omkring et halvt minutt seinere falt den første bombe på et lite jorde like ved et skolehus, ca 80 meter fra kongen» (Gjengitt i Vogt, 2021, s. 43). At folket ser en monark, selve nasjonens leder, som nekter å gi etter for en fremmed krigsmakts krav og terror, skaper samhold og kampvilje i befolkningen.

3.6 Nasjonallitteraturen som samlende kraft

Haarberg tar for seg nasjonallitteraturen i verket *Nei, vi elsker ikke lenger. Litteraturen og nasjonen* for å belyse forholdet mellom litteratur og nasjonen. Han slår fast at litteratur har nasjonalitet. Haarberg trekker linjene tilbake til etableringen av den norske nasjonalstaten i 1814 og nasjonsbyggingsprosjektet på 1800-tallet i kjølvannet av statsdannelsen (Haarberg, 2017, s. 11–12). Tilsvarende nasjonsbyggingsprosjekter foregikk parallelt i mange land i Europa, og nasjonallitteraturen var et viktig verktøy for å skape en felles identitet, samle nasjonen om et felles verdigrunnlag og bygge nasjonale idealer:

Norge var bare èn av mange nye nasjonalstater som måtte begrunne sin eksistens, internt, så vel som eksternt, på en utvetydig og overbevisende måte. I litteraturen fant nasjonalistene et særlig velegnet hjelpemiddel i så måte. Dikt, skuespill og etter hvert romaner åpnet muligheten for å definere den nasjonale egenarten slik at folk kunne kjenne seg igjen og få sine nasjonale idealer bekreftet. Med litteraturen kunne diktere, utgivere, litteraturhistorikere, lærere og politikere bygge forestillingen om et nasjonalt fellesskap. (Haarberg, 2017, s. 12)

Hvorfor var dette nasjonsbyggingsprosjektet så avgjørende, og hva gjorde at nasjonallitteraturen fikk en slik sterk symbolsk kraft? Haarberg gir oss svarene når han avdekker det åpenbare:

Byggeprosjektet fikk høy prioritet, for ingen vil vel gå i krigen og ofre livet for uvedkommende. Ingen vil vel betale skatt til fellesskapet hvis dette fellesskapet synes tvilsomt. Derfor hadde nasjonalstatens forvaltere all mulig interesse av å skape en følelse av samhørighet, av et «oss», av ei nasjonal «samkjensle». Prosjektet lyktes. I løpet av 1800-tallet utviklet det seg en nasjonal litterær kanon som fikk et langt og rikt liv. Denne kanoniske litteraturen ble nesten ensbetydende med den norske nasjonallitteraturen. (Haarberg, 2017, s. 12)

Dersom statsledere med sitt apparat skulle klare å mobilisere borgerne til samlet innsats for fellesskapet, måtte det foreligge en individuell følelse av tilhørighet til landet, men også en kollektiv samhørighet med det nasjonale fellesskapet. Identitetsbygging var nøkkelen. Gjennom årelang systematisk nasjonsbygging vokste det fram både en individuell oppfattelse av norskhet og en kollektiv nasjonalfølelse. Frigjøringen fra århundrer med svensk og dansk overmakt, søken etter nasjonal egenart og identitet, samt tilgang på litteratur skrevet av norske forfattere for det norske folk, bredte grunnen for nasjonallitteraturens opphøyde status. Nasjonallitteraturen ble en selvfølgelig del av kulturarven som skulle overføres fra generasjon til generasjon.

Bokverket *Norges nasjonallitteratur*, som ble utgitt av Gyldendal Norsk Forlag hele fire ganger i løpet av ca. 70 år, det vil si i perioden 1928-1929 til 1996 (Haarberg, 2017, s. 13), understreker nasjonallitteraturens status og samlende kraft. Markedsandelene viser hvor etablert begrepet nasjonallitteratur har vært i nordmenns bevissthet helt fram mot 2000-tallet. Haarberg påpeker at bokverkets innhold, og ikke minst funksjon i offentligheten, forandret seg for hver utgivelse (Haarberg, 2017, s. 14). Han omtaler utgivelsen av *Norges nasjonallitteratur* under krigen slik:

I 1941 får bokverket en ny betydning som følge av krigen og den tyske okkupasjonen: «Som aldri før eller siden søkte masser av 'ulitterære' mennesker til denne diktningen som et mentalt vern under det permanente psykiske press fra okkupasjonsmakten og dens norske medløpere», skriver forlagets historiker, Sigurd Evensmo. Morgenbladets leder peker ved utgivelsen på nasjonallitteraturens evne til å lindre sorg og smerte: «Det er en trøsterik ting for oss nordmenn i tunge tider, et faktum vi burde ha vurdert høiere enn vi gjorde da vi gjennomlevde solskinnsdager». (Haarberg, 2017, s. 14)

Nasjonallitteraturen som samlende symbol på det norske i krigstid, og dens lindrende og trøstende funksjon for folket når landet ligger i lenker, understrekes i sitatene over. Når demokratiet opphører på grunn av en fremmed krigsmakts innføring av det totalitære, søker folket til litteraturen for å verne om og minne om de verdier landet og kulturen er tuftet på. Kjente og kjære nasjonale diktere, og verdiene de skrev om i sine verk, blir symboler på Norge og det norske. Jeg vil påstå at den norske nasjonallitteraturen er knyttet sammen med minnepolitikken i Norge.

Den danske historikeren Anette Warring, som har forsket på danske grunnlovsjubiléer, hevder at «historiske jubileum handlar om å etablere eit minnefellesskap og kollektive identitetar» (Aagedal & Botvar, 2017, s. 13). Hun tar for seg nasjonale jubiléer, men jeg mener at bruken av nasjonallitteraturen som nasjonalsymbol har tilsvarende formål og funksjon fordi nasjonallitteraturen er identitetssamlende og gir grunnlag for et minnefellesskap. Hva er minnepolitikk? Warring forklarer begrepet på følgende måte: «Når historien brukes med henblikk på å opretholde, bearbejde eller omdanne eksisterende erindringsfellesskap, kan man karakterisere det som erindringspolitikk» (Aagedal & Botvar, 2017, s. 13). Det er «historien» Warring peker på som nøkkelfaktor i minnepolitikken. Nasjonallitteraturen er litteraturhistorie og nasjonal historie på samme tid. Den er språk, kultur og identitet. Når nasjonallitteraturen bringes på bane i de tusen hjem i et okkupert Norge, er det fordi den opprettholder felles identitet og kollektive minner i tyrannitider. En tid der nazistene vil utviske det norske med det tyske. Det at litteraturen er nasjonal, og har en egenart (Haarberg, 2017, s. 12), er derfor det springende punkt.

Det var to samlende nasjonalsymboler nazistene ikke turte å ødelegge under krigen av frykt for reaksjoner i befolkningen. Det ene var Eidsvollsbygningen, og det andre var den eldre nasjonallitteraturen. Okkupasjonsmakten tilsidesatte Norges Grunnlov da de innførte diktaturstaten, men de rørte ikke grunnlovens hus. Dette må ha sammenheng med at det ville bli for drøyt å skjende nasjonalmonumentet, selv for norske NS-folk. Nazistene kunne ikke forby diktere som Wergeland, Ibsen, Bjørnson, Sivle med flere, noe den illegale avisen *Det kommer en dag* også kommenterer i sin utgave 1. januar 1941 (Vedlegg 2). (Jeg utdyper dette nærmere i selve tekstanalysen). Etter min oppfatning, førte dette til at Eidsvollsbygningen og nasjonallitteraturen fikk enda større betydning som norske motstandssymboler. Det bør også nevnes at Knut Hamsun var utelatt i Gyldendals utgivelse av *Norges nasjonallitteratur* i 1941 (Haarberg, 2017, s. 13). Nobelprisvinneren i litteratur hadde selv skrevet seg ut av den norske litterære kanon ved å offisielt erklære sin støtte til Adolf Hitler.

4 METODE

4.1 Hermeneutikk

Hovedmetoden i masterprosjektet mitt tilhører den hermeneutiske tradisjonen i humaniora, det vil si fortolkningslære, da jeg skulle analysere et tekstutvalg fra illegale aviser med det formål å se på tekst i kontekst. Det faller naturlig å benytte kvalitativ metode ettersom jeg skulle gjennomføre en tekstanalyse av materialet, men det kunne vært mulig å benytte kvantitativ metode også i arbeidet med masteroppgaven. Av hensyn til oppgavens omfang, prioriterer jeg å holde meg til en kvalitativ innfallsvinkel. Prosjektets metodikk befinner seg i skjæringspunktet mellom litterære analysemetoder, kildekritiske metoder og dokumentanalyse.

Hva innebærer den hermeneutiske metode? Hermeneutikk dreier seg om tolkning av noe som er meningsbærende, og gjennom prosessen med lesing og fortolkning av tekstmateriale, prøver man å skape mening og forståelse (Kvarv, 2014, s. 73). Kvarv omtaler tolkningsprosessen som den hermeneutiske sirkel: «Tolkningsprosessen er en veksling mellom å betrakte helheten og delene, en prosess vi kaller den hermeneutiske sirkelen (Johansson 2003:9, gjengitt i Kvarv, 2014 s. 73). Vekselvirkningen mellom å betrakte, tolke og forstå deler og helhet innebærer i mitt tilfelle at jeg må se på de enkelte tekstutdragene hver for seg, for så å se hvilke tendenser som går igjen i avismaterialet. I mitt prosjekt blir perspektivene på del og helhet også sterkt preget av at avis som medium og sjanger er sammensatt av tekster i ulike undersjangere. På grunn av at enkelte aviser er på cirka 12-15 sider, og at jeg ikke har valgt å analysere alt avisinnhold per avis, kommenterer jeg ikke avisenes totale innhold.

4.1.1 Hermeneutisk sirkel og offentlighetsdiskurs

Offentlighetsdiskursens endring i Norge i krigsårene 1940-1945 blir tydeliggjort gjennom Hitlers okkupasjon og derav den norske sivilbefolkningens etablering av undergrunnspressen som sørger for illegal avisproduksjon og distribusjon. Når offentligheten sensureres av nazistene, endres samfunnsdiskursen, og befolkningen kommer med et motsvar i form av illegale skrifter og avisutgivelser. Det er en tydelig hermeneutisk bevegelse fra kontekst, til

tekst og tilbake til kontekst. Krigen påvirker det offentlig skrevne, trykte og ytrede ord. Offentlighetsdiskursen under «Nyordningen» er den lovlige og offentlige, men sensurerte og nazifiserte pressen. Reaksjonen på diskursendringen blir befolkningens mobilisering for å fremskaffe og formidle sanne nyheter og spre motpropaganda illegalt ut i befolkningen og det offentlige rom. Hensikten var å omgå den sensurerte offentligheten og bidra til at en fri hemmelig presse fikk opprettholdt sannhetskontrakten med samfunnsborgerne. Den illegale pressen skulle være tydelig motvekt mot okkupasjonsmaktens diktaturstat.

4.2. Arbeidsmetoder og analysemomenter

Arbeidet med å analysere tekstmaterialet, og selve metoden tekstanalyse, fordrer naturlig nok gjentatte lesninger av hver enkelt tekst. Dette er både en lesemetode og en prosess, da hver lesning avdekker nye momenter. Jeg har forsøkt å gjøre løpende arbeidsnotater for hånd mens jeg har lest hver av tekstene fra de utvalgte illegale avisene gjentatte ganger. For hver lesning dukket det opp nye elementer i tekstene som jeg la merke til og utforsket mer inngående. Dette er et arbeid som minner litt om en arkeologs feltarbeid, da man gradvis avdekker de ulike tekstlige lagene steg for steg.

Det jeg la merke til ved første gjennomlesning, var først og fremst hvilken sjanger tekstene var skrevet i. Sjangeren er avgjørende for mine forventninger til teksten: Avsenderens formvalg eller sjangervalg påvirker innholdet og vise versa. Sjangeren er valgt for å få fram innhold og budskap, og jeg stilte noen innledende spørsmål til teksten mens jeg analyserte. Hvilken sjanger tilhører denne illegale avisteksten? Er det en spesifikk sjanger i krigstid eller en helt ordinær avissjanger? Hva handler dette tekstutdraget egentlig om? Hva er fremtredende i teksten? Hva er utelatt? Deretter konsentrerte jeg meg om språklige- og litterære virkemidler. Som norsklærer er jeg alltid opptatt av samspillet mellom innhold, språk og struktur i tekst og hvordan avsenderens virkemiddelbruk bidrar til å få fram tekstens budskap.

Det bød på store utfordringer å avgrense oppgaven. Ikke bare i forhold til tekstutvalget, men også når det gjaldt analysemomenter. Hva skulle vektlegges i analysen og hvorfor? Hva burde utelukkes og hvorfor? Det er for øvrig umulig å se på alle deler ved språk og tekst knyttet til det utvalgte tekstmaterialet. Hvilke analysemomenter jeg valgte, har nær sammenheng med læreplanmål i norsk for videregående og hva jeg mener er mest relevant for elevene å fordype seg i når det illegale tekstmaterialet bringes inn i klasserommet.

Fagfornyelsen har dette sammenfallende læreplanmålet i norsk for St vg1 og YF vg2: «Mål for opplæringen er at elevene skal kunne gjøre rede for og reflektere over bruken av retoriske appellformer og språklige virkemidler i sakprosaetekster» (Kunnskapsdepartementet, 2019b), (Kunnskapsdepartementet, 2019c). På bakgrunn av dette, valgte jeg å konsentrere meg om retorikkens etos, patos og logos, samt se etter spor av intertekstualitet i forbindelse med litterær virkemiddelbruk. For å avgrense intertekstualitet som studieobjekt, prioriterte jeg å undersøke bruken av nasjonalsymboler og nasjonallitteratur i de illegale avisutdragene.

4.3 Avgrensninger og tekstutvalg

Ettersom jeg ønsket å granske utdrag fra illegale aviser fra 2. verdenskrig i Norge, måtte jeg foreta et tekstutvalg. Dette var en svært krevende oppgave, da den illegale pressen var meget omfattende i løpet av de fem krigsårene, både i antall utgitte aviser og i avisstoffets omfang. Jo dypere jeg gravde i arkivene, jo mer spennende ble materialet. Hvilke illegale aviser og utgaver skulle jeg prioritere og hvorfor? Motstandsmannen Hans Luhn, som selv var aktiv i illegal avisvirksomhet under krigen, har i boka *Den frie hemmelige pressen* (1999) gitt en samlet oversikt over den illegale pressen i Norge under krigen og omtaler hele 444 illegale aviser. Eksempelvis ble den illegale avisen *London-Nytt* distribuert i omlag 1,5 millioner eksemplarer i løpet av krigsårene (Ottosen, 2010, s. 401). *London-Nytt* var en ren nyhetsavis der utgiverne skrev ned nyheter som de hørte på illegal radio fra London (Ottosen, 2010, s. 400). Jeg har valgt bort denne avisen og lignende nyhetsaviser, til tross for det store opplaget, fordi jeg ønsket å se på aviser som dekket flere sjangere enn bare nyhetsartikkelen. Det betyr at jeg med mitt tekstutvalg beveger meg over i sjangeren litterær sakprosa.

En forskerretisk problemstilling som dukket opp under arbeidet med å velge tekster var «Hva med sensitive personopplysninger?». Det finnes en rekke lister i flere illegale aviser med for eksempel navngitte NS-medlemmer, kvinner som var sammen med tyske soldater og folk som ble regnet som «stripete» eller angivere. I flere tilfeller er det også utdypet og begrunnet hvorfor man måtte være forsiktig eller holde seg unna de omtalte personene. Etterkommere av de norske nazistene eller andre kollaboratører skal ikke lide overlast. Derfor har jeg bevisst utelatt tekstmateriale som inneholder slike opplysninger.

Etter å ha saumfart Norges Hjemmefrontmuseums digitale arkiv på nettet etter autentiske illegale aviser, og etter å ha bladd i en rekke illegale aviser på Hjemmefrontmuseet på Akershus festning, landet jeg til slutt på et tekstutvalg. Jeg har tatt for meg utdrag fra fem illegale aviser i perioden 1940-1945, og prioritert å se nærmere på tekstutdrag fra ett eksemplar av de illegale avisene *Kvinnefronten* (Hansteen et al., 1945), *Den norske kvinne* (Aanesen & Løken, 1943), *Vi vil oss et land* (Dramsdahl et al., 1940), *Det kommer en dag* (Andersen et al., 1941) og *Eidsvoll – Enig og Tro* (Eikli et al., 1941). Tekstutvalget er først og fremst gjort på bakgrunn av at innholdsmomenter i de respektive avisene vakte interesse, men layout har i enkelte tilfeller også spilt en avgjørende rolle. Jeg oppdaget interessante historiske bakgrunnsopplysninger knyttet til hver av avisene da jeg begynte å fordype meg i fagstoff om den illegale pressen. Det bør også nevnes at jeg festet meg ved ulike varianter av kommentarjournalistikk og propaganda i løpet av gjentatte gjennomlesninger av arkivmaterialet på Hjemmefrontmuseet. Det var et bevisst valg å velge utgivelser som dekker ulike tidsperioder av krigen i Norge for å få med den dimensjonen i tekstanalysen. Tidens gang og krigens gang setter sitt tydelige preg på vinklingene i undergrunnsavisene.

Tekster fra *Kvinnefronten* og *Den norske kvinne* er prioritert fordi jeg ønsket å belyse kvinneperspektivet på krigen, et emne som har vært sterkt underkommunisert i det norske samfunnet etter 1945. Disse to avisene var talerør og formidlingskanaler for kvinner og rettet seg direkte mot kvinnene som målgruppe. Avisene ga rom for å studere nærmere hvordan utgiverne prøvde å påvirke og appellere til kvinnelige lesere under okkupasjonen.

Kvinnefrontens sjangersammensetning og layout i utgave nr. 1, 1945, hadde umiddelbar «stopp-effekt» eller «blikkfangeffekt» og skilte seg ut fra avisene jeg bladde gjennom. Årsaken var at den utvalgte avisutgaven består av en meget virkningsfull sammensatt tekst, der illustrasjonen er iøynefallende. I *Den norske kvinne*, nummer 1, februar 1943, fant jeg en opplysende artikkel som advarte foreldre mot innrulling av barn og unge til NS sin ungdomstjeneste. Det tas tydelige redaksjonelle grep for å hindre at norske barn ender som barnesoldater i Hitlers nazi-hær. Samme avis inneholder en artikkel om nazistenes syn på jødene og beskriver jødernes Holocaust i Norge. Beskrivelsen av de faktiske forhold viser systematisk folkemord når den nazistiske ideologien er satt i system i det norske samfunnet.

Vi vil oss et land var en av de første organiserte avisene som utkom høsten 1940 (Luihn, 1981). I førsteutgaven er selve formålet med avisen fyldig presentert, og overgangen fra et

demokratisk Norge til nazistisk diktatur kommer tydelig fram i teksten. Det ideologiske motsetningsforholdet mellom de okkuperte og okkupasjonsmakten kommuniseres i klartekst, og endringen i offentlighetsdiskursen tydeliggjøres fra redaksjonelt hold. Budskapet i avisens lederartikkel viser hva som står på spill i krigssituasjonen, noe som gjør teksten verdt å studere nærmere.

Det kommer en dag, nummer 1, januar 1941 inneholder blant annet ulike nasjonalsymboler, samt omtale av og sitater fra kjente norske diktere og diktverk. Utdrag fra den norske litterære kanon dominerer innholdet i avisen. Kulturarven brukes bevisst for å fremheve og synliggjøre det verdigrunnet og menneskesynet som hadde vært fundamentet i det norske demokratiet siden nasjonsbyggingen på 1800-tallet. Bruken av intertekstualitet, nasjonalsymbolikk og nasjonallitteratur er så utpreget i førsteutgaven at det måtte utforskes mer inngående.

Eidsvoll – Enig og Tro er valgt ut av flere årsaker. Først og fremst vekket avisens illustrerte forside med Eidsvollsbygningen min oppmerksomhet, da jeg er fra grunnlovsbygda Eidsvoll og jobber som guide ved Museet Eidsvoll 1814. Bruken av nasjonalsymboler er fremtredende i flere av avisens utgaver utover avistittelen og forsideillustrasjonen. Marsutgaven i 1941 inneholder en rekke interessante tekster i ulike sjangere, noe jeg kommer tilbake til mot slutten av oppgaven. Jeg har valgt en tekst fra denne utgaven av *Eidsvoll - Enig og Tro* basert på tekstens mulige samtidsrelevans og overføringsverdi for dagens skoleelever. Dette er en tekst skrevet til og om skoleungdom, slik tittelen viser: «Skoleungdom – stå fast og samlet». Ved å jobbe med teksten, vil elever kunne få innsikt i noe av det ungdommer på deres egen alder erfarte i krigssituasjonen som skoleelever. Jeg mener at det er viktig å bringe tekster som viser norsk skolehistorie under okkupasjonsårene inn i klasserommet. Å gi elever teksteksempler om skoleverket under diktatur kan bidra til læring og refleksjon rundt skolens betydning for demokrati og medborgerskap.

5 HISTORISK KONTEKST

5.1 Tysk sensur av norsk ytringsfrihet - Diktaturet innføres i Norge

Fra og med invasjonssdagen i 1940 starter tyskerne systematisk ensretting av mediene i Norge. Den tyske korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn kaller inn Oslo-pressen til pressekonferanse på ettermiddagen den 9. april og gir ordre om at det ikke er lov å skrive noe som motarbeider Wehrmacht/tyskerne. Norsk Rikskringkasting og Norsk telegrambyrå (NTB) underlegges umiddelbart tysk kontroll (Ottosen 2010, s. 374). NTB blir heretter brukt av tyskerne til å spre daglige direktiver til pressen om hva avisene har lov til å sette på trykk og ikke. Det er tydelig at norsk presse ikke innordner seg, da okkupantene strammer grepet den 24. april og proklamerer «Militære grunnsetninger for pressen» bestående av ni punkter. Dokumentet avslutter med følgende formulering: «Den tyske øverstkommanderende retter en inntrengende appell til alle hovedredaktørers ansvarsbevissthet og venter at pressen forholder seg lojal. Han er fast besluttet på å anvende de skarpeste motforholdsregler hvis han skulle bli skuffet i disse forventninger» (Luihn, 1960, s. 7). Dokumentet kom fra tyskernes sensurkontor på Stortinget og er en direkte trussel om straffesanksjoner dersom landets redaktører ikke er lydige mot den tyske militærmakt.

Rikskommisær Josef Terboven oppretter en tysk presseavdeling, Presseabteilung, som skal sensurere avisene og fjerne alle former for sensitive militære opplysninger. Rikskommisæren skal personlig motta to daglige rapporter med utdrag fra Oslo-pressen. Basert på disse rapportene om hva som offentliggjøres i hovedstadens aviser, igangsetter Terboven ulike sanksjoner mot pressefolk som motarbeider naziregimet. Sanksjonene spenner fra advarsel og bøter til arrestasjoner, fengsling og forbud mot avisutgivelse. Flere journalister og redaktører avsettes og erstattes av nazistenes menn. (Ottosen, 2010, s.374-375)

5.2 NS overvåker pressen i alle ledd

25. september 1940 proklamerer Terboven i sin radiotale til det norske folk at Nasjonal Samling er det eneste tillatte partiet i Norge, og ettpartidiktaturet er dermed et faktum (Voksø, 1984, s. 72). Tyskernes plan er å sette nordmenn fra NS-administrasjonen til å utøve

kontroll over norsk presse på riksnivå og lokalnivå. 26. september 1940 opprettes Kultur- og folkeopplysningsdepartementet med underavdelingen Pressedirektoratet. Alle fylker får presseledere fra NS som skal overvåke avisenes utgivelser og sørge for at avisene tar inn stoff fra NS-avisene. Det føres statistikk over avisutgivelser per fylke (Ottosen, 2010, s. 374). NS har propagandaledere i alle partilag og i hver kretsorganisasjon over hele Norge. Propagandalederne har rapporteringsplikt om lokalpressen overholder sensuren eller motarbeider nyordningen. Med et gjennomgripende nazistisk statsapparat i det norske samfunnet skal nordmenn knebles og tvinges til å underordne seg makthaverne.

«Pressen i Norge ble underkastet full tysk og NS' innholdskontroll, i tillegg til å bli underlagt nitid bransjekontroll og avvirket som differensiert partipresse for i stedet å stilles til ettpartiregimets disposisjon» (Ottosen, 2010, s. 376). Det ble strengt forbudt å skrive positivt om de tidligere demokratiske institusjonene i Norge, det være seg Stortinget, regjeringen eller de politiske partiene. Det samme forbudet gjaldt også spredning av positiv omtale av det norske monarkiet og kongefamiliens medlemmer (Ottosen, 2010, s. 376). Den 28. september 1940 kunngjøres det at frimerker med kong Haakons portrett og dronning Mauds portrett inndras fra 1. oktober samme år. De er heretter ugyldig som frankeringsmiddel (Voksø, 1984, s. 73).

Før krigsutbruddet var det 275 aviser i Norge (Luihn, 1981, s. 9). Mange av de norske avisene var talerør for politiske partier, og spesielt Arbeiderpressen fikk merke sensuren umiddelbart. Fra slutten av august 1940 ble *Arbeiderbladet* stoppet, og i løpet av samme år forsvant 40 aviser, derav mesteparten av Arbeiderpressen. I løpet av krigsårene stanset tyskerne 110 aviser, og ut over dette opphørte flere aviser grunnet krigshendelser som bombing og forsyningsproblemer (Ottosen, 2010, s. 399).

5.3 Dødsstraff som virkemiddel mot illegal virksomhet

I årene 1940-1941 var strafferammen for å bedrive illegal virksomhet inntil fem års fengsel (Ottosen, 2010, s. 404). Den nazistiske ensrettingen kulminerer i Terbovens forordning av 12. oktober 1942 med dødsstraff som følge:

Den som driver propaganda for en fiendestat eller fremstiller, skaffer seg, eller utbreder meddelelser eller andre ting som skader tyske interesser, eller avlytter andre enn tyske eller under tysk kontroll stående radiosendere, straffes med døden,

i lettere tilfeller eller når formildende omstendigheter foreligger, med tukthus eller fengsel. (Voksø, 1984, s. 275)

Hans Luihn forteller i sin bok *Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940-1945* hva som var tyskernes plan med den norske pressen:

For det første: Det norske folk skulle forstå at det var den tyske nasjon som var best skikket til å være den ledende verdensmakt, og at det var Tyskland som skulle vinne krigen, takket være sin åndelige og materielle overvekt.

For det andre: Det norske folk skulle tilegne seg det tyske nazipartis syn på hva som germaneren, de øvrige raser var mindreverdige og måtte ledes av den germanske rase. Enkelte raser, og i første rekke jødene, var særlig mindreverdige. Rett var også førerprinsippet – og galt det demokratiske prinsipp med et fordelt ansvar og en individuell opptreden. (Luihn, 1981, s. 7)

5.4 Den frie hemmelige pressen skrider frem

Aftenposten, *Morgenposten* og *Nationen* var tre store Osloaviser som rullet og gikk under krigsårene, men avisene var nazifiserte (Hjeltnes, 1990, s. 46-47). Opinionens allmenne holdning til «det står skrevet i avisen», underforstått «det er ikke troverdig», (Ottosen, 2010, s.377-378) var utgangspunktet for at den illegale pressen ble kjærkomment mottatt i befolkningen. Den fylte et stort nyhetstomrom. Den frie hemmelige pressen var motsvaret til at norsk presse ble underlagt tysk sensur. I løpet av krigen dukket det gradvis opp omtrent like mange illegale aviser som det hadde vært ordinære aviser før krigsutbruddet. Luihn oppgir at Norsk Krigstrykksamling ved Nasjonalbiblioteket i Oslo har cirka 300 aviser med egen tittel (Luihn, 1999, s. 13). Hans Luihns bok *Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940-1945* inneholder en alfabetisk oversikt over 444 illegale aviser fra krigsårene (Luihn, 1999).

Så tidlig som april 1940 begynner illegalt tekstmateriale å dukke opp i befolkningen. Det er sjangeren dikt som først gjør seg gjeldende, og avskrift av nasjonallitteratur med patriotisk budskap blir stensilert og spredd. Senere mangfoldiggjøres nyskrevne dikt av forfattere som Arnulf Øverland, Inger Hagerup og Nordahl Grieg med flere (Luihn, 1960, s. 12). Sommeren og starten på høsten 1940 øker sirkuleringen av ulike typer tekster som markerer motstand mot regimet. Dette omfatter blant annet brev som NS har sendt ut, beretninger om

okkupantene og NS sine overgrep mot befolkningen, lister over NS-medlemmer og lister over norske kvinner som er sammen med tyske soldater. Avskrift av grunnloven og artikler fra Haagkonvensjonen om humanitær folkerett mangfoldiggjøres også (Luihn, 1960, s. 13).

5.5 Illegale aviser – formål, kategorisering og produksjon

Luihn definerer de illegale avisene som «illegale skrifter som med en viss periodisk utgivelse utkom i kortere eller lengre tid under krigen» (Luihn, 1999, s. 17). Fordi undergrunnspressen ble utsatt for avsløringer og arrestasjoner, forekom det at avisutgivelser stoppet opp en periode eller hadde ulik grad av varighet. Likevel ble størsteparten av avisene som ble utgitt i avis-layout nummerert og periodiserte (Luihn, 1960, s. 135). Den illegale avisen *Fri Fagbevegelse* summerte selv opp avisens tre formål for sine kolleger: «Å spre pålitelige nyheter. Og spre direktiver og veiledninger. Og å forklare situasjonen ute og hjemme» (Ottosen, 2010, s. 401). Denne beskrivelsen av hensikten med de illegale avisutgivelsene er samlet sett dekkende for store deler av undergrunnspressen.

Angående direktiver og veiledninger, ble det skrevet såkalte paroler og appeller som skulle oppfordre befolkningen til hvordan de skulle opptre i møte med okkupantene. Denne formen for veiledning var det et klart behov for, ettersom nordmennene befant seg i en ny hverdagssituasjon. De illegale avisene forsøkte å dekke behovet for veiledninger ut til folket, men utfordringen var at det ikke var noen enhetlig hjemmefrontledelse som sørget for disse parolene før i 1944. Resultatet var at paroler og appeller ble skapt etter beste evne av den illegale pressen selv (Ottosen, 2010, s. 401-402). I brosjyren «10 +10 kampbud», som ble utgitt illegalt av Hjemmefrontens Ledelse, defineres parole slik: «Parolen er en forholdsordre som fastslår hvilken holdning en skal innta i en bestemt kampsituasjon» (*10+10 kampbud*, 1944). Dette understreker at den sivile motstanden i stor grad dreide seg om en nasjonal holdningskamp.

Luihn deler avisene inn i ulike kategorier basert på produksjonsmåte. Kategoriene er håndskrevne aviser, aviser som er produsert med gjennomslag på skrivemaskin, stensilerte aviser og trykte aviser. Sidetallet kunne variere fra et par sider til rundt femten sider. Avisene *Vi vil oss et land* og *Bulletinen* begynte å sirkulere høsten 1940 og er av de første illegale avisene i Norge. *Vi vil oss et land* ble stensilert og mangfoldiggjort på Norsk Hydros kontor i Oslo, mens *Bulletinen* forekom som to ulike stensilerte aviser i Oslo og Bergen. Einar Gerhardsen fikk i oppdrag å organisere avisutgivelsen i hovedstaden (Luihn, 1999, s. 39).

Avantgarden var den første avisen som ble trykt i et illegalt trykkeri. Dette foregikk i 4. etasje på Lilleborg skole i Oslo fra høsten 1941 og fram til februar 1942. Hans Luihn og Kjell Kviberg sto for arbeidet med avisen i samme bygget som det bodde flere hundre tyske soldater. Lilleborg skole var militærkaserne under krigen og inngangen var bevoktet av bevæpnede okkupanter (Luihn, 1999, s. 33-34).

5.6 Opinionsaviser og radioaviser

De illegale avisene kan også deles inn i to hovedkategorier ut ifra selve avisinnholdet. De første avisene var opinionsaviser med det formål at de skulle mane til motstand mot okkupasjonsmakten. Opinionsavisene fortsatte gjennom hele krigen og hadde flere likheter med den tradisjonelle avissjangeren, men en del utgivelser kunne minne mer om sjangeren tidsskrift (Luihn, 1960, s. 133-134). I opinionsavisene fant man flere undersjangere som man gjenkjente fra ordinære aviser i fredstid. Vi skal merke oss at det også ble skrevet i sjangere som ikke er vanlige i fredstid, for eksempel appeller og paroler.

Radioavisene gjorde sitt inntog høsten 1941 som respons på at nazistenes beslagla radioapparatene. Disse avisene var referater fra nyhetssendingene, det vil si avskrift fra de norske sendingene fra BBC. For ordens skyld bør det legges til at det fantes flere «hybridaviser», i betydningen illegale aviser som dekket krigsnyheter, men i tillegg inneholdt andre sjangere som for eksempel annet nyhetsstoff, meldinger og notiser. Radioavisen *Budstikken*, som utkom i Kragerø i august 1941, er et eksempel på en slik type avis. *Budstikken* er antakelig landets første radioavis (Luihn, 1960, s. 62). Med inndragningen av radioene, eksploderte utgivelsene av undergrunnsavisene. Den samme høsten utgis det bort imot 75 nye illegale aviser, hvorav cirka halvparten gis ut i hovedstaden (Luihn, 1981, s. 46). *London-Nytt*, *Radio-Nytt* og *London-Radio* er noen av de største nyhetsavisene med flest utgivelser under krigen (Luihn, 1981, s. 46). *London-Nytt* ble gitt ut i hele 540 numre i løpet av 2,5 år av krigen. Totalt dreier det seg om cirka 1,5 millioner distribuerte eksemplarer av denne illegale avisen (Luihn, 1981, s. 60).

5.7 Hvem deltok i illegal pressevirksomhet?

Ottosen skriver at arbeid med og spredning av illegale aviser var en av de mest omfattende motstandsaktivitetene i landet, og han anslår at bortimot 12-15 000 personer kan ha vært involvert i illegal pressevirksomhet (Ottosen, 2010, s. 401). Den illegale pressen besto både av yrkesjournalister og amatører, men amatørjournalistene var i klart flertall. Flere av de

profesjonelle skribentene forsto etter hvert at de måtte trå svært varsomt. Deres særegne skrivestil kunne lett bli gjenkjent, noe som kunne få katastrofale følger for dem selv og det undergrunnsnettverket de var en del av (Luihn, 1999, s. 21-22). Når nazistene rullet opp illegale aviser, var de ikke nådige i straffetiltakene mot de arresterte. Mange ungdommer og studenter deltok i den illegale pressen i tillegg til andre deler av befolkningen som ønsket å bidra med sivil motstand mot undertrykkerne. Flere av landets intellektuelle skrev for de illegale avisene. Forfattere, avisfolk og folk som evnet og ønsket å skrive, deltok i arbeidet. Mange måtte etter hvert flykte over grensa til Sverige eller gå i dekning andre plasser i landet. Alle rakk ikke dette før Gestapo slo til. Det skulle få katastrofale konsekvenser for de involverte.

Ifølge forskning gjort av historiker Mari Jonassen, basert på Hans Luihns kilder om den illegale presse, bidro 323 kvinner til å produsere og distribuere 125 ulike aviser over hele Norge. Cirka 25 % av alle motstandskvinner var involvert i arbeidet med de illegale avisene: «Avisene med høyest kvinneandel holdt til i hovedstaden, og i disse ni avisene jobbet til sammen 132 kvinner, altså mer enn en tredjedel av kvinnene som var involvert i arbeidet» (Jonassen, 2020, s. 301). Luihn fastslår:

I den illegale pressen under okkupasjonen er det mennene som dominerer – men kvinnene er også med i de fleste avisgrupper. Ofte er det også kvinnene som har ansvaret for det meste, både i redaksjonen, i trykkeriet og ikke minst når det gjelder å distribuere avisene. Ja, i enkelte tilfeller er det også kvinner som *leder* organisasjonen. (Luihn, 1981, s. 72)

Et eksempel på dette er avisen *Jøssingposten* hvor Ingeborg Refling Hagen var redaktør og utgiver. *Jøssingposten* ble en av de største illegale avisene i Oslo-regionen (Luihn, 1981, s. 72-73). Flere av den kommunistiske pressens illegale aviser var skrevet av og for kvinner, noe jeg kommer tilbake til i tekstanalysen.

5.8 Frihetskampens pris

Nazistene klarte å rulle opp redaksjoner og distributørnettverk under hele krigen, men når en avis gikk inn oppsto gjerne en ny. Nye personer overtok det illegale arbeidet på nye dekksteder. Slik kunne den hemmelige presse fortsette å spre nyheter ut til folket og bidra til å holde moralen oppe. Høsten 1941 og sommeren og høsten 1942 ble mange av deltakerne i

undergrunnspressen arrestert, men trass i at Gestapo svarte med tortur, deportasjoner og likvideringer, økte den illegale pressevirksomheten i 1943 (Luihn, 1981, s. 117). Men med pressekrakket i 1944 går det skikkelig galt. Fra 2. februar til og med 16. februar 1944 foretar Gestapo massearrestasjoner i hovedstaden. En rekke illegale aviser rulles opp og flere pressenettverk avsløres. Ifølge nazistenes arkiver ble 131 personer arrestert i Oslo under aksjonen (Luihn, 1981, s. 120). Luihn oppsummerer resultatet av pressekrakket slik: «Gestapos slag mot den frie presse i Oslo i februar 1944 var knusende, men ikke tilintetgjørende» (Luihn, 1981, s. 120). Den illegale avisen *Fritt Land* konkluderer på samme måte i sin artikkel den 28. februar 1944:

De siste 14 dagene har vært en usedvanlig hard påkjenning for den frie presse. Tyskerne og quislingene i fellesskap gikk til en lenge forberedt aksjon for å ødelegge ett av de viktigste våpen til hjemmefrontens forsvar og til dens samling og samhold. Resultatet av aksjonen var også i første øyeblikk lammende for pressen! Men hvor det er vilje er det også evne, og heldigvis er det norske folk i besittelse av en almenutdanning som ikke gjør det så vanskelig å skaffe nye folk til arbeidet istedenfor dem som nå må bøte med sin frihet og/eller dra i landflyktighet fordi de ikke gjorde annet enn å kjempe for vår soleklare rett. (Luihn, 1981, s. 120)

Det er interessant å se *Fritt Lands* beskrivelse av nordmenns utdanningsnivå og poengtering av at «almenutdanning» er avgjørende for at frihetskampen kan fortsette. En godt utdannet befolkning er i seg selv et kampmiddel mot diktatur. Den illegale presse omtales «som ett av de viktigste våpen» for hjemmefronten, samtidig som det stadfestes at den bidrar til hjemmefrontens «samling og samhold».

Luihn anslår at om lag 4000 personer i Norge ble arrestert i forbindelse med arbeidet med de illegale avisene. Minst 212 mennesker mistet livet på grunn av sitt arbeid med illegal pressevirksomhet. Av disse døde 91 personer i tyske konsentrasjonsleire og 62 ble henrettet (Luihn, 1999, s. 6). På Solli plass i Oslo er det reist et minnesmerke over den illegale presse, dens deltakere og falne. På baksiden av minnesmerket står denne innskrifsjonen til historisk og fremtidig ettertanke:

UNDER OKKUPASJONEN AV NORGE 1940-1945 UNDERTRYKTE OG FORBØD
NAZISTENE DEN FRIE NORSKE PRESSE. DE ILLEGALE OG HEMMELIGE AVISENE SOM

TROSS FORORDNING OM DØDSSTRAFF BLE SPREDT OVER HELE LANDET VAR ET VIKTIG VÅPEN I MOTSTANDSKAMPEN. 212 MISTET LIVET PÅ GRUNN AV UTGIVELSE OG SPREDNING AV DISSE AVISENE. 62 AV DEM BLE HENRETTET. MANGE FIKK LIVSVARIGE SKADER. VI MINNES VÅRE FALNE. FRIHET OG DEMOKRATI ER ULØSELIG KNYTTET TIL EN FRI PRESSE. LA OSS ALLTID VERNE OM DET FRIE ORD. (Gjengitt i Luihn, 1999, s. 6)

5.9 8. mai 1945 - Frigjøring og fred i Norge

Med frigjøringen av Norge den 8. mai 1945 opphører behovet for undergrunnspressen umiddelbart: «Den 8. mai var den illegale presses misjon fullført» (Ottosen, 2010, s. 404). Demokratiet og ytringsfriheten er gjenreist, og den ordinær presse blir igjen virksom. Hjemmefrontens ledelse offentliggjør oppslag frigjøringsdagene i 1945 med følgende ordlyd: «Vår kamp er kronet med seier! Norge er atter fritt! [...] Gud signe vårt dyre fedreland!» (Vedlegg 6). Teksten tydeliggjør overgangen fra diktatur til demokrati ved å markere gleden over freden, samtidig som den inneholder paroler som minner befolkningen om at fiendtlige styrker fortsatt befinner seg i landet. Folk oppfordres til å utvise forsiktighet og ikke ta loven i egne hender. Samme oppslag ble mangfoldiggjort i *Oslo-Pressen*, en fellesavis i hovedstaden som ble utgitt de fem første dagene av frigjøringen (Voksø, 1984, s. 524, 526). Det bør likevel nevnes at enkelte illegale aviser også ga ut sitt siste nummer den 8. mai 1945. Dette gjaldt for eksempel de illegale avisene *Griniposten* og *Fritt Land*. Sistnevnte avis ble delt ut gratis på gatene i Oslo frigjøringsdagen (Luihn, 1999, s. 65).

«§ 100. Sluttappell fra den hemmelige presse» var overskriften på den siste ytringen fra den illegale pressen (Vedlegg 7). Teksten sto på trykk i *Oslo-Pressens* aftenutgave 12. mai 1945. Teksten er verdifull fordi den sammenfatter hovedaspektene ved den frie hemmelige pressen og blir undergrunnspressens metatekst om sin egen illegale avisvirksomhet. For det første forklares det hvorfor den illegale pressen oppsto. Det refereres til den seks år lange verdenskrigen og at § 100 i Norges grunnlov, trykkefriheten, opphørte. For det andre forklares målsettingen for den illegale pressevirksomheten og hvordan undergrunnspressen forsøkte å ivareta ytringsfriheten trass i okkupasjon. For det tredje settes det punktum for den illegale pressens mandat i krigens siste kapittel: Det stadfestes at krigen er over og at behovet for en hemmelig presse opphører når demokratiet er gjenreist og ytringsfriheten igjen gjør seg gjeldende.

Teksten innledes med retrospeksjon og et tilbakeblikk på krigen som var, for så å stadfeste nåtid, j.fr. «Vi er igjen et fritt, demokratisk Norge». Sluttappellen avrundes med tanker om framtida og gjenreisning av landet i demokratiets ånd, og minner fremtidige pressemedarbeidere innstendig om ansvaret for å ivareta Grunnlovens § 100. At undergrunnspressen praktisk talt setter et offisielt punktum for sin virksomhet ved å mangfoldiggjøre teksten i befolkningen, markerer et markant skille mellom Norge i lenker og Norge i frihet. Den frie offentligheten proklameres gjenvunnet.

5.10 Var de illegale avisene propaganda eller folkeopplysning?

Ottosen hevder følgende om de illegale avisene: «At de tok opp og fylte mye av den funksjon pressen under normale vilkår skjøttet, er utvilsomt. Slik ble de også forstått. «Redaktørene og journalistene i den fri [sic] pressen leder for en stor del folkemeningen i sine distrikter», skrev en av de illegale ved årsskiftet 1944/45» (Ottosen, 2010, s. 401). I dette tilfellet mener jeg at ytringene heller mot at de illegale avisene bedrev folkeopplysning.

I *Litteraturvitenskapelig leksikon* defineres propaganda som «bevisst bruk av retoriske virkemidler for å påvirke mottakerens holdninger til f.eks. en person, en organisasjon eller et ideal. Propaganda er grunnleggende styrt av ønsket om, og behovet for å ivareta makt og kontroll» (Lothe et al., 2007, s. 179). Hitlers velutviklede propagandaapparat med propagandaminister Goebbels i spissen i 1930-tallets Tyskland, hadde gitt diktatoren et mektig redskap til å forføre massene og mobilisere til opprustning og krigsdeltakelse under hakekorset. Det at tyskerne hadde erfart virkningen av dette mektige mobiliseringsvåpenet gjorde, som tidligere nevnt, at de trodde en tilsvarende «holdningskampanje» i Norge ville gjøre nordmennene til et lett bytte for nazistisk ideologi. Det ble satt i gang omfattende propagandaprogram gjennom NS rettet mot den norske befolkningen, men jøssingene kom med et klart motsvar: Antinazistisk folkeopplysning og faktabasert nyhetsformidling. Som det poengteres i sluttappellen fra den hemmelige presse: «Med paroler og direktiver fra Hjemmefrontens Ledelse, pålitelige nyheter og faktiske opplysninger prøvde vi å samle det norske folk i kampen mot undertrykkerne [...] Det gode demokratis alfa og omega er et opplyst folk» (Gjengitt i Kraglund, 1998, s. 31).

Vi skal merke oss at den frie hemmelige pressen i sin sluttappell 12. mai 1945 markerer et tydelig skille mellom folkeopplysning og propaganda og samtidig implisitt hevder at de ikke bedrev propaganda: «Det er vårt ønske at de som no skal overta pressen og forvalter det frie

ord, aldri må glemme det ansvar som følger med § 100, og at opplysning er like viktig for et demokrati som propaganda for et diktatur» (Gjengitt i Kraglund, 1998, s. 31). Her stilles to ordpar opp mot hverandre som markerer skillelinjer: Opplysning og demokrati versus propaganda og diktatur. Betyr dette at det ikke var spor av propaganda i de illegale avisene?

5.10.1 Propaganda kontra motpropaganda

Ifølge definisjonen av propaganda hos Lothe, Refsum og Solberg, har både nazistene og anti-nazistene bedrevet propagandavirksomhet i sin informasjonsformidling. Forskjellen er at antinazistene i størst mulig grad prøvde å ivareta sannhetsgehalten i nyhetsformidlingen og folkeopplysningen. Det foreligger et definisjonsskille mellom propaganda og motpropaganda knyttet til sannhetsdiskurs og offentlighetsdiskurs. Det Norske Akademis ordbok på nett forklarer begrepet «motpropaganda» som noe som er «satt i gang for å motvirke annen propaganda («Motpropaganda», u.å.). Det gis et konkret eksempel fra *Norsk tidsskrift for sjøvesen* i 1964/474 der følgende er formulert: «Møte fiendtlig propaganda med dyktig motpropaganda» («Motpropaganda», u.å.), og vi ser at det er snakk om et svar på tiltale rettet mot fiendtlige krefter. Det var om å gjøre å sørge for et motsvar i den norske befolkningen, men med sannhetsdiskurs som første bud.

Okkupantene og deres norske medløpere bedrev propaganda for «Der Führer», tyske styrker og nazistisk ideologi, mens jøssingene bedrev motpropaganda mot Hitler, okkupantene og nazismen. Vogt omtaler propagandakampen slik i *Heltekongen Haakon. Symbol i krig og fred*: «For etter 25. september 1940 var frontene klare også hjemme i Norge. Kongen og regjeringen stilte seg i spissen for en kamp mot Tyskland og deres norske samarbeidspartnere, en kamp om norsk opinion» (Vogt, 2021, s. 82).

Om inndragning av radioapparatene høsten 1941 ytrer Vogt:

Oslofolk fikk en uke på seg fra 10. september. Etter dette var besittelse av radio forbudt. Totalt ble 538 000 radioapparater innlevert. Et ukjent antall ble stukket unna og skjult. Etter dette ble det langt vanskeligere for London-regjeringen å nå fram til befolkningen i Norge med informasjon og propaganda. (Vogt 2021, s. 83)

Jamfør disse sitatene levner Vogt ingen tvil om at kongen og regjeringen bedrev aktiv kamp om norsk opinion fra sitt eksil i London og at propaganda var et aktivt kampmiddel i striden.

5.10.2 Språk og makt - Konsekvenser for sannhetsdiskursen

I boka *Språk er makt* hevder Blakar at: «Utan at vi avdekker dei språklege maktmidla, identifiserer ideologiane i språket og avslører metaforane til politikarar og andre maktmenneske, vil det ikkje kunne etablerast eit reelt demokrati. Så avgjerande viktig er språket» (Blakar, 2006, s. 42). Som Blakars sitat viser, avhenger demokratiet av at vi klarer å opprettholde sannhetsdiskursen. For at dette skal være mulig, må vi «identifisere» og «avsløre» ideologiene og maktfaktorene som ligger i språkbruken. Det var den frie hemmelige pressens hovedoppgave under krigen.

«Bakgrunnen for at valg av ord og uttrykk representerer eit virke- eller maktmiddel, ligg i at eitt og same fenomen kan uttrykkast på fleire synonyme måtar. «There may be one meaning and different referents, or different meanings and one referent,» seier Vygotsky (1963, s.73)» (Gjengitt i Blakar, 2006, s. 69). Sabotører kan for eksempel omtales som «frihetsforkjempere» eller «terrorister», alt ettersom om det er de okkuperte eller okkupantene som har synsvinkelen. Dette får konsekvenser for propagandaføringen som kan føres både eksplisitt og implisitt i pennen. Å skape og spille på fiendebilder og stereotypier, for så å mangfoldiggjøre budskapet i tekst og illustrasjoner/ bilder, er et velkjent propagandatriks.

«Propagandaen i Hitler-Tyskland spilte i stor grad på antisemittisme. I Norge var det ikke mulig å gjøre det samme», står det i Nasjonal Digital Læringsarena sin nettartikkel «Propagandavirksomhet i den andre verdenskrig» (Saakvitne, 2021). Det var nok en grunn til at nazistene ikke lagde store propagandaplakater i Norge om jødeutryddelse som «den endelige løsningen». Det hadde blitt for voldsomt for flertallet i befolkningen. I stedet kjørte NS på med konstruerte fiendebilder av kommunismen og plakater av lyshårede nordmenn med blå øyne som skulle vise skandinavisk samhörighet med den germanske og ariske rase. Det var åpenbart lettere for nazistene å ty til «likhetsformidling» med «herrefolket» som strategi i Norge enn å blåse opp ulikheter med sydebukkene deres; jødene. Spesielt når mer enn 12 000 av Norges om lag 14 000 lærere nektet å gå okkupantenes ærend å nazifisere skoleverket (Nøkleby, 1986, s. 78).

5.10.3 Når pennen blir mektigere enn sverdet

Blakar skriver om ordvalg og maktmiddel: «I ideologisk og politisk debatt er valg av ord og uttrykk eit uhyre vesentleg maktmiddel i struktureringa av den «realiteten» som striden står om» (Blakar, 2006, s. 70). Det er viktig å huske på at 2. verdenskrig var en materiell konflikt og en ideologisk konflikt på samme tid. Ved ideologiske konflikter har det gjennom historien vist seg at pennen er minst like mektig som sverdet. Aarebrot hevder: «Det sies gjerne at sannheten er krigens første offer. Kanskje det er noe i det. Fra annen verdenskrig er det i hvert fall mange eksempler på det, også her til lands» (Aarebrot, 2018b, s. 133).

Om Norge under andre verdenskrig og kampen om sannheten skriver Aarebrot:

Uansett hva du sier, så er du avhengig av at folk tror på det du fremfører. For de illegale avisene var det en stor styrke at folk var overbevist om at deres nyheter i hovedsak kom fra London. Minst like viktig var det at mange hørte på Øksnevad og Kongen på radioen. Det borget for troverdighet, uansett hvilket spill som ellers pågikk. For at propagandaen skal virke, må man i utgangspunktet ha vunnet hjertene. (Aarebrot, 2018b, s. 141)

Aarebrot understreker at nordmenn hadde tillit til at nyhetene i de illegale avisene representerte sannheten fordi folk trodde at informasjonskilden var Kongen og eksilregjeringen i London. I oktober 1940 kommer den første utgaven av den illegale avisen *Vi vil oss et land*. Avisen kommenterer Reichskommissar Terbovens tale av 25. september samme år:

Terbovens tale har ført til det motsatte av sin propagandahensikt. Den er blitt helt gjennomskuet av det norske folk. Og to ting står urokkelig fast i det norske folks bevissthet:

1. Kong Haakon er Norges Konge.
2. Regjeringen Nygaardsvold, der nå alle demokratiske partier er representert, er vår lovlige regjering. (Luihn, 1981, s. 12-13)

Disse to punktene sammenfaller med Aarebrots poeng om at man må ha vunnet hjertene for at propagandaen skal virke. Derfor virket innholdet i de illegale avisene samlende og mobiliserende mot okkupantene, mens nazistenes gedigne propagandaapparat slo fullstendig feil i befolkningen som helhet. Som den illegale pressen selv oppsummerte i sin

sluttappell 12. mai 1945: «Under krigen har det norske folk vist sin kjærlighet til verket fra Eidsvoll» (Gjengitt i Kraglund, 1998, s. 31). Inger Hagerups patosfylte krigsdikt «Aust-Vågøy. Mars 1941» understreker det samme poenget om hjerter som slår for demokratikampen: «De brente våre gårder. De drepte våre menn. La våre hjerter hamre det om og om igjen» (Gjengitt i Luihn, 1981, s. 21).

6 TEKSTANALYSE

I tekstanalysen har jeg sett nærmere på hvordan de illegale avisene henvender seg til leseren for å mobilisere sivil motstand mot nazismen. I tråd med problemstillingen har jeg undersøkt hvilke retoriske grep og språklige virkemidler som benyttes for å nå fram med budskapet. Ettersom tekstutdragene tilhører ulike sjangere, omfatter analysen dikt, illustrasjoner, paroler og appeller. Kommenterjournalistikk i form av lederartikler, og nyhetsjournalistikk i form av nyhetsartikler, er også en del av analyse materialet.

6.1 VI VIL OSS ET LAND, (A-utgaven) førsteutgaven 1. oktober 1940.

6.1.1 Bakgrunn

Flere unge menn som hadde vært krigsfanger i starten av krigen tok initiativ til denne illegale avisen. De anonyme utgiverne var Torfinn Dramsdahl, Paul Presterud, Knut B. Hauge, Sverre Hovin og Olav Gjærevoll. Avisen ble først trykt i Oslo, men senere i Hamar og i Brumunddal. Arne Borglund og Max Manus var kurerer i forbindelse med avistrykkingen (Luihn, 1999, s. 144).

6.1.2 Analyse

(Vedlegg 1) Avisens forside er illustrert med det norske riksvåpenet med en utsmykket kongekrone på toppen i et stort og synlig format midt på A4-siden. Våpenskjoldet viser den kronede riksløven med øks, et kjent symbol på norsk kongemakt siden 1200-tallet. Riksvåpenet brukes som symbol av Stortinget, regjeringen og domstolene. I tillegg til å symbolisere lovgivende, utøvende og dømmende makt, benyttes riksvåpenet også av kongehuset (Bratberg, u.å.). Selve løven symboliserer et eget rike, og øksa markerer Olav den helliges martyrsymbol. Den norske riksløvens særegne utforming gjør at den skiller seg ut fra andre lands våpenskjold med løver. Riksvåpenet har blitt brukt som dekor i stortingsbygningen siden den sto ferdigstilt i 1866 (*Riksvåpenets historie på Stortinget.*, 2019). Avisutgiverne har valgt et allment kjent norsk symbol med lange tradisjoner som avisens forsidebilde og blikkfang. Riksløven signaliserer demokratiets maktfordeling, Norge som eget kongerike og de viktige demokratiske institusjonene knyttet til landets styreform.

Over illustrasjonen er avistittelen skrevet i en font som skal minne om norrøn runeskrift. Under riksvåpenet er Haakon VIIIs valgspråk «ALT FOR NORGE» skrevet med samme type skrift. Gamle, norske, historiske elementer benyttes for å minne leserne om norsk historie, kultur og egenart. Symbolene er og blir verdiladede, noe utgiverne vet å benytte seg av.

Etter forsiden innleder *Vi vil oss et land* med utdyping av endringen i offentlighetsdiskursen i Norge i forbindelse med okkupasjonen. Det er viktig å merke seg at dette er førsteutgaven, noe som preger avisens undersjangere, spesielt avisens første sammenhengende tekst. Jeg oppfatter denne teksten som en lederartikkel i og med at det personlige pronomenet «vi» benyttes til personlig henvendelse for å få frem utgivernes oppfatning og mening knyttet til krigen. Samtidig henvender teksten seg direkte til leseren gjennom form og budskap.

Ordvalget er sterkt og virkningsfullt, da dette er krigens hverdagsrealiteter parallelt i inn- og utland. Det refereres til «Hitlers nyordning i Europa» og i stedet for å bruke ordet diktatur, henviser skribenten til tingenes tilstand for land og folk. «Vi i Norge har mistet tale og trykkefriheten» er et tydelig uttrykk for at diktaturets håndhevere har kneblet ytringsfriheten muntlig og skriftlig. Sensuren rammer hele befolkningen, jamfør ordbruken av det kollektive «Vi i Norge». Situasjonsbeskrivelsen av diskursendringen markerer avisens funksjon og legitimerer den illegale avisens eksistensgrunnlag.

«Ensrettingen er satt i system, nordmennene skal slutte å tenke selv». Heretter vil nazistene at nordmenn kun skal følge ordre fra okkupasjonsmakten. Utgiverne presiserer sitt syn på det norske folks motstand mot den tyske massepropagandaen og indoktrineringen av nazistisk ideologi: «Men den moralske motstandskraft som det norske folk har tilegnet seg i kampen for frihet og demokrati er så stor at vi nærer ingen frykt for at ensrettingen skal føre frem». Igjen benyttes det kollektive ordet «vi» for å understreke at dette er avisredaksjonens mening. Redaksjonen allierer seg med det norske folk og legitimerer avisen som talerør.

Etter å ha introdusert krigssituasjonen innledningsvis for leseren, oppgir avisutgiverne to klare årsaker til at avisen utgis: «Men likevel er det to grunner for at avisen utgis: «...vi vil vise at kampen for et fritt Norge føres og kommer til å føres inntil frihetens time slår». Tidsmetaforen «inntil frihetens time slår» er skrevet i presens og henter om at friheten vil inntreffe. Man ser for seg selve klokkeslaget når freden kommer. Metaforbruken og budskapet er ikke å ta feil av for leseren; en ukuelig kampglød og kampvilje for Norges

demokrati understrekes. Kampen vil vedvare til friheten er gjenvunnet og demokratiet igjen er styreformens i landet. Den andre årsaken til at avisen utgis er dette; «[...]er det i nordmenns sind i dag en trang til å se på trykk de tanker og følelser som lever i dem». Det presiseres at fordi nordmennene undertrykkes og ytringsfriheten er fjernet, oppstår et individuelt og kollektivt behov, jamfør «i nordmenns sind» for å se det frie åndsliv på trykk og å fremme opinionens sak. I avisen står det at 98 % av befolkningen mener dette. Med hensyn til denne påstanden har utgiverne neppe statistisk materiale å vise til, men at flertallet av den norske befolkningen ikke ønsket tysk okkupasjon og diktatur som styreform, var både en allmenn oppfatning og en sannhet.

Det at avisens utgivere kommenterer faktiske forhold ved avisutgivelsen, som «et beskjedent opplag av naturlige årsaker» og «det er planer om å utgi et eksemplar per måned», viser at de som står bak utgivelsen har flere hensikter de vil oppnå. De vil informere nordmenn sannheten om krigen, sørge for regelmessige nyhetsoppdateringer gjennom flere utgivelser og dessuten bidra til å holde kampmoralen oppe i befolkningen. Kort oppsummert: Avisutgiverne tar ansvar for å ivareta behovet for en pålitelig presse i krigstid, og dette skaper tillit og troverdighet for leseren. Dermed er etos etablert teksten.

Lederartikkelen avsluttes med et klart hovedbudskap om at uansett konsekvens, skal det kjempes for fred, demokrati og humanitet: «Kampen for et fritt Norge føres hver eneste dag, koste hva det koste vil». Det idiomatiske uttrykket til slutt i setningen viser at man er forberedt på at kampen kan by på store omkostninger, i verste fall store, sivile tap. Det informeres om hva kampen dreier seg om; «Det gjelder i siste instans kampen om retten til å være menneske». Setningen gir assosiasjoner til menneskeverd og humanisme.

Avisens formål gjentas for å understreke viktigheten av illegal journalistikk i krigstid; «Vi håper med vår lille avis å bidra til å styrke denne kamp». Avisen som medium blir av utgiverne selv omtalt som et kampmiddel for demokratiet. Den nye offentlighetsdiskursen i landet gjør at undergrunnspressen etableres for å spre det frie ord illegalt. Kampen om sannheten markeres igangsatt i avisteksten.

«Vi er overbevist om at et system som bygger på hat, urettferdighet og undertrykkelse aldri kan bli stående». Redaksjonen er ikke i tvil om sitt syn på diktaturet som er innført i Norge og tar avstand fra dette ødeleggende regimet, samtidig som de igjen maner til kamp mot

nazistene. Appellformene er flittig i bruk i denne ytringen: «Vi er overbevist» bidrar til å forsterke tekstens og redaksjonens etos. Å være overbevist betyr å ikke være i tvil. Redaksjonen er sikker i sin sak og framstår klar og tydelig i sin overbevisning. Bruken av patos finner vi i ordene «hat, urettferdighet og undertrykkelse». Dette er ord som er ubetinget negativt ladet, og appellerer til følelser hos leseren. Logos er også i bruk i ytringen, da fornuften tilsier at et slikt samfunnssystem ikke kan være levedyktig i lengden.

«Om natten blir kort eller lang» er en metafor for om okkupasjonen blir kortvarig eller langvarig. «..så skal vår åndelige kraft vise en styrke som aldri før». Det presiseres igjen at det er nå det gjelder og at åndslivet, den frie tanke, mobiliseres i frihetskampen. Leseren får det klart for seg at dette er skjebnetimen for land og folk; «Det Norge vi bærer i våre hjerter skal atter reise seg». Patos etableres gjennom et høytidelig og patriotisk språk som innebærer håp og overbevisning om at fedrelandet, som vi elsker, igjen skal bli fritt og demokratisk. Som leser får jeg assosiasjoner til nasjonalsangen «Ja, vi elsker, og andre nasjonalsymboler som Gamle Mor Norge, i og med at personifisering eller besjeling av fedrelandet, som på ny skal «reise seg», brukes i teksten.

At denne patosfylte lederen er etterfulgt av Per Sivles dikt «Vi vil oss et land» virker logisk, dramaturgisk og symbolsk etter mitt skjønn. Her presenteres diktet som avisens tittel er hentet fra, og enten leseren kjenner til Sivles dikt fra 1894 eller ei, får leseren en forklaring på valg av avistittel. Det at tittelreferansen forklares direkte ved at diktet også presenteres, viser en synlig bruk av intertekstualitet på to plan. Først en litterær referanse i form av en setning. Deretter avdekkes hele kilden til referansen. Gjentakelse av tekstreferansen «Vi vil oss et land» understreker budskapet for leseren og patriotisk patos forsterkes. Den illegale avisen vil i de neste avisutgivelsene framstå som et forsterket nasjonalsymbol i seg selv på bakgrunn av nasjonallyrikken som gjengis i denne førsteutgaven:

Vi vil oss et land

av Per Sivle

Vi vil oss et land som er frelst og fritt

og ikke sin frihet må borge.

Vi vil oss et land som er titt [sic] og mitt

og dette vårt land heter Norge

og har vi ikke det land ennu

så skal vi vinne det, jeg og du.

(Dramsdahl et al., 1940).

Valget av Per Sivles dikt er, som vi skjønner, ikke tilfeldig. «Vi vil oss et land» framstår som et samlende nasjonalsymbol fordi diktet er skrevet av en av landets mest kjente diktere og teksten har et tidløst nasjonalpatriotisk budskap. Diktet bør i datidens lys kunne regnes som allment kjent skolepensum og derfor være en hensiktsmessig intertekstuell referanse. Per Sivle (1857-1904) var forfatter, dikter, journalist og avisredaktør og regnes som en nasjonal kampdikter. Han skrev «Vi vil oss et land» til bruk for en Venstre-kampanje for allmenn stemmerett i 1894. Sivle agiterte også sterkt for oppløsningen av unionen med Sverige gjennom sin skribentvirksomhet (Helleve, u.å.). Diktets budskap reaktualiseres når diktet rekontekstualiseres under krigen, og diktet framstår som et kampdikt for Norge i krig.

6.2 *DET KOMMER EN DAG*, nummer 1, januar 1941

6.2.1 Bakgrunn

Dette er avisens førsteutgave som ble utgitt anonymt av elever ved Vahl skole i Oslo. Disse elevene var Per Andersen, Anders Guldvik, Ragnar Storm-Larsen og Finn Skedsmo. Flere av avisens medlemmer ble arrestert i juni 1941, og avisen ble innstilt i august samme år. Den siste utgaven fikk navnet *Fritt land*. *Det kommer en dag* inneholdt blant annet dikt av kjente forfattere som Arnulf Øverland og Inger Hagerup. Avisen var stensilert (Luihn, 1999, s. 44).

6.2.2 Analyse

(Vedlegg 2) Det første man legger merke til er avistittelens billedlige symbolbruk. Med tidsmetaforen i futurum-form framsettes øyeblikket for frigjøringen som en kommende realitet. Det bør nevnes at i den femte utgaven av *Det kommer en dag*, som er datert 17. mai 1941, står det trykt et dikt bestående av fem strofer og tittelen er «Det kommer en dag». Jeg har dessverre ikke greid å finne ut hvem som er dikteren. Avisens tittel har en dobbel referanse hva intertekstualitet angår, fordi eleven Finn Skedsmo hentet tittel-idéen fra den tyske forfatteren Heinrich Manns lesebok (Luihn, 1999, s. 44). *Es kommt der Tag - Deutsches Lesebuch* ble skrevet av den antifascistiske og samfunnskritiske Mann og utgitt i 1936 i

Zürich. Finn Skedsmo fortalte Hans Luihn at han fant kilden på Deichmanske bibliotek og håpet at tyskerne skulle gjenkjenne referansen. Skedsmo sa om Heinrich Mann at «nazistene betraktet ham som kanskje sin farligste intellektuelle fiende» (Luihn, 1999, s. 44).

Arnulf Øverlands dikt «Til Kongen» er den første teksten etter avishodet. Diktet ble først trykt anonymt i *Norsk Tidend* i London, 31. januar 1941, og deretter spredd i illegale aviser i Norge. Øverland ble senere arrestert og sendt i konsentrasjonsleir i Tyskland for sin sivile motstandsdeltakelse (Voksø, 1984, s. 109). «Til Kongen» er et hyllingsdikt til Kong Haakon VII fordi han var en folkekonge som etterlevde sitt valgspråk «Alt for Norge» da det gjaldt som mest. De tre strofene forteller at kongen ikke sviktet folket sitt, trass i okkupasjonen, og at det norske folk står samlet og venter på den dagen da kongen kan returnere til et fritt Norge. Haakon VII ble i seg selv en bauta av et nasjonalsymbol da han sa nei til å underkaste seg nazistenes regime:

Det norske folks frihet og selvstendighet er for meg Grunnlovens første bud, og jeg mener å følge dette bud og å vareta det norske folks interesser best ved å holde fast ved den stilling og den oppgave som et fritt folk ga meg i 1905.

(Avslutning på Kong Haakons tale i BBC kl. 18.30, 8. juli 1940. Gjengitt i Vogt, 2021, s. 51)

Til KONGEN

Ditt løfte: «Alt for Norge»

det har du trofast holdt.

Om vi stod fram på torget

og ropte på revolt.

om våre ord var krasse,-

deg ledet ingen vill.

Xxxxxx [sic] du hørte ingen klasse,

men hele folket til.

Slik skal vår Konge være,

så rolig og så rank.

Du er vår egen ære,

ulastelig og blank.

Selv på den tunge dagen

da skjold og verge brast,

og da vår hær var slagen

sto du fremdeles fast.

Mot usseldommens svikhet,

mot niddings leidesvenn,

står samlet hele riket.

Vi venter deg igjen.

Om våpenløse, svake,

vi holder ennu stand

Vi venter deg tilbake.

Her er ditt folk, ditt land.

(Andersen et al., 1941).

«Til Kongen» er skrevet i tradisjonell bunden form og består av tre strofer som hver har åtte verselinjer. Øverland har valgt enderim etter mønsteret ABAB i sin komposisjon, hvor hver strofe har fire kryssrimpar fordelt på to sekvenser: ABAB og CDCD. Enderimene skaper diktets rytme og taktfaste puls. Når strofene er såpass lange, er det en fordel at enderimene er delt i to sekvenser slik at rimmønsteret ikke blir monotont, men i stedet skaper dynamikk i diktet. Bruken av bokstavrim går igjen i alle tre strofene. I første strofe er et eksempel «ropte

på revolt». I andre strofe ser vi blant annet alliterasjonen «så rolig og så rank», og i siste strofe er «vi venter deg» et eksempel på fremtredende alliterasjon.

Allerede i diktets tittel adresseres diktet til mottakeren, monarken. Denne lovprisningen i ord til en kongelig minner om vikingtidens skaldetradisjon hvor skaldene kvedet kvad til den opphøyde i høyetet. Diktet framstår som et minnesmerke i ords form over kongen og hans kongsgjerning på lik linje med en billedkunstners statue. Dette er folkets hyllest, og det er folket selv som gjør honnør til sin monark via en lyrisk ode. Gjennom hele diktet foregår det en vekselvirkning mellom diktets «du», altså Kongen, og diktets avsender «vi» som er folket. Stemmen i diktet formidler den sterke relasjonen mellom konge og folk. Monarkens mellommenneskelige egenskaper og hans evne til å lede landet i nødens stund går som en rød tråd gjennom diktet. Folkets takknemlighet og samlede støtte til kongen kommer også fram i strofene.

Kongen skal, jamfør maktfordelingen i Grunnloven, ikke ha politiske meninger eller innflytelse på storting og regjering. Monarkens rolle er utelukkende å være et samlende symbol for nasjonen og representere landet innenriks og utenriks. Det er viktig å huske at med krigen endret denne rollen seg, da kongen i tillegg til å være monark, er øverste leder for det norske forsvaret. Både i kraft av rollen som øverste kommandør av landets forsvar, og det faktum at den norske regjering viste seg å være lite handlekraftig timene før og under krigsutbruddet, ble kong Haakons klare avgjørelser og holdning under den tyske invasjonen tydelig for det norske folk. Der regjeringen som landets utøvende makt raknet fullstendig, sto Norges monark rakrygget i skjebnetimen og trådte fram som landets sanne leder i ord og gjerning. Dette kommer til uttrykk i diktets fire første verselinjer: «Slik skal vår Konge være, så rolig og så rank. Du er vår egen ære, ulastelig og blank». Kongens gjerning og egenskaper bifalles.

Øverlands dikt har en velvalgt våpensymbolikk i de siste fire verselinjene i andre strofe og i første verselinje i siste strofe. Andre strofe har ordene «Selv på den tunge dagen da skjold og verge brast, og da vår hær var slagen sto du fremdeles fast». Først refereres det til 9. april 1940, da nordmennene var forsvarsløse mot den tyske militære overmakten. Deretter er referansen 10. juni 1940: Trass i at Norge måtte kapitulere to måneder etter overfallet, holdt kongen sitt nei til å overgi Norge til okkupantene. Siste strofe innledes med «Om våpenløse, svake, vi holder ennu stand» og viser til at folket holder fronten og fortsetter sin

motstandskamp selv om landet er militært underlegent. Dette gir assosiasjoner til holdningskampen og den ideologiske motstanden i befolkningen. Etter «Vi holder ennu stand», følger verselinjen «vi venter deg tilbake». «Vi», det vil si folkets stemme, gjentas og signaliserer at folket kjemper i Norge. Denne kampen vil lede til seier en dag, og folket vil igjen få se kongen tilbake på norsk jord.

Siste strofe innledes med en indirekte beskrivelse av landssvikeren Vidkun Quisling: «Mot usseldommens svikhet», og hans støttespillere i NS: «mot niddings leidesvenn», før det konkluderes med massiv motstand mot disse: «står samlet hele riket». Kontrasten blir tydeliggjort ved bruk av en «oss-mot-dem»-fremstilling i ordvalget. Det passende, men litt gammeldagse ordvalget «niddings» og «leidesvenn» står godt til videreføringen av den språklige stilen som vi finner i våpensymbolikken fra vikingtiden. Ordet «niding» stammer fra norrønt og betyr «ein æreslaus person, ein ussel person som har gjort seg skuldig i skammelege gjerningar» (Nordbø, u.å.). Et ordvalg som med rette kan brukes til å skildre Quislings handlinger og karaktertrekk. Etymologien forklarer at det å begå nid, medførte en straff som fredløs, noe det ikke gikk an å sone (Nordbø, 2023). Ordvalget understreker alvorlighetsgraden av udåden samtidig som ordene «usseldommens svikhet» og «nidding(s)» erstatter navnet på landssvikeren. Dette er et forståelig grep fordi et hyllingsdikt til kongen fremstår mer høvisk dersom fienden ikke personifiseres ved bruk av egennavn. Det er kongen som skal ta plass i diktet og stå i sentrum, ikke den usle fienden. Ordet «leidesvenn», forklares i *Det Norske Akademis ordbok* som et nedsettende begrep og eksemplifiseres som en «person som tar uverdige eller forbryterske oppdrag mot betaling» («Leiesvein», 2023). Dette må regnes som en slående beskrivelse av de som støttet Quisling og nazismen.

Øverland greide det kunststykket å skape et krigshistorisk tidsbilde av kong Haakon VII gjennom å benytte episke grep i lyrisk form. I løpet av tre strofer utledes en billedlig karakterstudie av kongen i et krigsrammet Norge, der hans og landets fiender skildres i skarp kontrast til løftet «Alt for Norge» som kongen holder trofast for sitt folk. Monarken leder kampen fra sitt eksil i England, og folket kjemper innbitt på okkupert jord. Det er troen på dette troskapsbåndet mellom konge og folk som til slutt vil lede til et fritt Norge, kongens hjemkomst og gjenforening med sine egne. Egenskapene svik og troskap settes opp mot hverandre og skaper hovedkontrasten i diktet fordi det er en verdikamp krigen dreier seg om. Diktet som sjanger i avisen kommuniserer høystemt og patosfylt hyllest til

statsoverhodet, samtidig som Haakon VII løftes fram som et forbilde for sitt folk i ord og gjerning. Kongen blir et eksempel til etterfølgelse for hele befolkningen i Norge som er rammet av voldsmaktens overfall.

Etter «Til Kongen» presenteres avisens formål i en lederartikkel. Sjangeren lederartikkel er avgjørende og sentral i formidlingen av avisers budskap fordi den skal kommunisere redaktøren eller redaksjonens syn på aktuelle samfunnsspørsmål. I denne avisen informeres det om tilstanden i landet og trusselen som finnes. *Det kommer en dag* sitt standpunkt og holdninger står i klartekst: «Denne avis blir utsendt [sic] for å motvirke all propaganda som hver dag, ja hver time blir podet inn i oss. Hver nordmann må nå gjøre sitt for at ikke giften skal virke». Man får tydelig inntrykk av at nazistenes propaganda gjennomsyrer samfunnet og prøver å trenge inn til hver eneste nordmann i landet. Det ropes varsku fra avisutgiverne, og leserne oppfordres til at hver og en må motvirke nazifiseringen av Norge. Metaforbruken er ikke til å misforstå. Propagandaen «podes inn» i nordmennene, eller forsøkes innprentes i ånd og sjel, noe man må forhindre. Den nazistiske propagandaen omtales som «gift». Ordvalget framstår virkningsfullt og symbolsk og får fram patos i teksten. Avisutgiverne avslører okkupantenes propagandastrategi for leseren. Redaksjonen viderefremidler budskapet om faremomentet ved hvordan denne «giften» kan virke på befolkningen.

Etter å ha stadfestet at okkupantene sprer farlig propaganda, kommer utgiverne med en oppfordring til hva leserne kan gjøre for å motvirke nazismen og spredningen av den: Spre avisen og budskapet for å motvirke propagandaen og bidra til å forhindre at «løgnen kan komme til å dysse reaksjonsevnen og dømmekraften hos en del av folket i en avgjørende tid». Avisredaksjonen er oppriktig redd for at tyskernes propaganda skal vinne fram hvis man ikke aktivt tar til motmæle. Utgiverne advarer om hva som kan bli resultatet hvis okkupantenes budskap og ideologi spres: «Det vil ha oppløsende virkning, vil utviske skillelinjer, forkludre begrepene om RETT og URETT, om FRITT og UFRITT, om nasjonalt og unasjonalt». Kontrastbruken fremheves med store bokstaver for å understreke alvorret i situasjonen. Den personlige henvendelsen i ytringen «Derfor skal du gjøre ditt» følges opp i imperativ med en befaling om å skrive av avisen i flest mulig eksemplarer og sende den videre.

Lederen avsluttes med en presisering av at selv om avisen er liten, har den nok sprengkraft i lesestoffet til å stå imot og bekjempe N.S. «[...] den inneholder stoff nok til enhver tenkende

nordmann som vil skjønne at N.S. forkaster det mottoet som vårt samfunn har hatt gjennom tusen år: «Med lov skal land bygges, og ei med ulov ødes». Det er ikke avisens størrelse som er avgjørende i motstandskampen, det er budskapet. Ytringen «hver tenkende nordmann» henspiller på kontrasten til de som bifaller undertrykkerne og deres nazi-ideologiske svermerier. De nordmenn som tenker selvstendige tanker, forstår at det norske nazipartiet NS forkaster de demokratiske verdiene og den rettsstaten som Norge er tuftet på. Sitatet «Med lov skal land bygges, og ei med ulov ødes» er sitert fra Magnus Lagabøters Landslov fra 1274 (Sunde, 2023), men ettersom kilden ikke oppgis i teksten, regnes nok sitatet som allmenn historiekunnskap i befolkningen. Det levner ingen tvil om den symbolverdien sitatet får når det brukes i en illegal avis under krigen. Det er den norske kulturarven som har gjort land og folk til den nasjonen Norge er. Det er snakk om selve grunnmuren i det norske demokratiet med røtter i norrøn tingkultur og middelaldersk lovgiving for kongeriket Norge. At nazistene tror de kan rive ned rettsvesenet som nordmenn har bygd opp gjennom tidene, skal de få motbevist til fulle. Sitatet fra Landsloven er et eksempel på intertekstualitet hvor en eldre, juridisk tekst brukes som referanse.

Krigen blir til og med en kamp om nasjonallitteraturen. Nazistenes forsøk på å bruke bautaene i norsk diktning til støtte for sin sak, faller på stengrunn fordi de norske dikternes verdigrunnlag er motsatsen til det nazismen forfekter. *Det kommer en dag* er en illegal avis fullspekket av intertekstualitet i form av referanser til nasjonallitteraturen og litteraturhistorien. Framhevingen av betydningsfulle norske diktere, deres litterære verk og deres budskap om frihet, sannhet og rett blir selve nerven i ideologikampen. Samtidig er disse verdiene kjennetegn på det frie ord og en pålitelig offentlighetsdiskurs, noe den illegale journalistikken på det sterkeste prøver å ivareta. Avisens skribenter sender et minnepolitisk budskap i det de minner leserne om kulturarven og det norske verdigrunnlaget ved å bruke norsk kulturhistorie og litteraturhistorie som ideologiske våpen. Bruken av nasjonale verdier og norske, litterære frontfigurer fungerer som den illegale pressens trumfkort mot okkupantenes propaganda. Dette appellerer til nordmenns hamrende hjerter.

Den neste teksten i avisen, en artikkel med tittelen «FOR FRIHET, SANNHET og RETT» viser det ovennevnte. Artikkelen tematikk og retorikk trekker fram verdigrunnlaget i Norge ved å spenne opp det litteraturhistoriske lerretet. Det er utelukkende norsk dikterkunst fra 1800-tallet som omtales, og det gis en rekke litterære referanser i form av diktere og mange

diktutdrag. På grunn av omfanget av intertekstuelle referanser, har jeg ikke analysert hvert dikt, men hovedsakelig kommentert forfatterne og hvordan de brukes retorisk.

Henrik Wergeland og Per Sivle trekkes spesifikt fram som nasjonale kampdiktere som «kjempet for frihet, sannhet og rett mot undertrykkelse, løgn og vold». Ved å vise til disse forfatterne, og bruke diktene deres i teksten, aktiveres logos og patos i artikkelen. Logos aktiveres fordi diktene blir bevismidler for kampene Wergeland og Sivle har ført. Leserne får presentert de verdier som har vært fundamentet for det norske demokratiet siden Norge ble egen stat. Sivles dikt «Vi vil oss et land» er gjengitt og omtales som «vårt program i dag». Det at diktet løftes fram som kampprogram, forsterker avisens budskap og etos.

Wergeland blir beskrevet ut ifra at alle barn i Norge kjenner hans kamp for å støtte jødene. Ordvalget «hvert barn i Norge» er samtidig patosfylt fordi det fremheves at samtlige i den yngre generasjonen kjenner til hva dikteren sto på barrikaden for. Norske barn vil derfor kunne videreformidle og videreføre denne verdiarven til kommende generasjoner. Dette vekker nasjonal stolthet og patriotisme. Både fornuft og følelser vekkes i forbindelse med at det er jødene det dreier seg om. Setningens logos henspiller på Wergelands iherdige arbeid for å få fjernet paragraf 2, «jødeparagrafen», den sorte plett i Norges grunnlov, selv om dette ikke er nevnt eksplisitt i teksten. Wergeland reaktualiseres i den illegale teksten som kampdikter når diktatur og antisemittisme har blitt en hverdagsrealitet i landet. Dette retoriske grepet fra avisredaksjonens side styrker både teksten og avisens etos.

Nazistenes raseideologi og jødehat er allment kjent i Norge på tidspunktet avisen gis ut selv om den systematiske deponeringen av norske jøder først tok til høsten 1942. *Det kommer en dag* er datert 1. januar 1941, og avisens utgivere skriver indirekte sitt syn på nazistenes jødehets ved å trykke disse linjene om dikteren. Å bruke Henrik Wergeland som eksempel på at nordmenn har talt jødernes sak, minner leseren om to retoriske poeng: For det første at antisemittisme er det motsatte av de verdiene som nasjonen står for, og for det andre at dikterens kamp for menneskeverdet og de undertrykte i samfunnet er forbilledlig for det norske folk. Appellformene logos og etos er virksomme her på grunn av troverdige fakta om Wergeland.

Wergelands «kamp for feiringen av 17. mai» og det faktum at «Hele hans liv var en innsats for frihet, norskhet og menneskelighet» er bevis på at dikteren var en kampdikter for

nasjonen. Logos og etos videreføres i disse ytringene, i tillegg til at adjektivene er patosfylt fordi de er verdiladede ord med nasjonal og human appell. Faktaopplysningene som presenteres er patriotiske og verdiladede på samme tid. Demokratiske prinsipper, nasjonalitet og humanitet poengteres gjennom ordvalget i ytringen. Å bruke et nasjonalt ikon som Wergeland i teksten, og begrunne og utlede hvorfor han har vært betydningsfull for demokrati, land og folk bærer artikkelens etos hele veien. Når redaksjonen peker på nasjonale, litterære helter, vekkes patriotiske følelser hos leseren.

Diktet «For trykkefriheten» blir sitert fordi, som utgiverne skriver, det er «meget aktuelt». Diktet gjengis i sin helhet med to strofer. Henrik Wergeland skrev diktet i 1840 i anledning 400-årsdagen for oppfinnelsen av trykkekunsten (Rannem, 2023). Å sitere et dikt om trykkefrihet av en nasjonallyriker av rang, er et kløktig retorisk grep fra avisredaksjonens side. Diktets budskap tydeliggjør avisens budskap for leseren i og med at alle de tre appellformene benyttes. Diktets tematikk representerer logos og forsterker samtidig avistekstens etos. Ordet «tvang» går igjen i diktet. Når vi ikke har ytringsfrihet, har vi tvang, eller sensur som det også kalles. Trykkefriheten er fastsatt i Grunnlovens § 100 fra 1814. Okkupantene har med innføring av sensuren tilsidesatt Grunnloven og den frie offentlighet. Wergeland skrev diktet for å hylle trykkefriheten, og redaksjonen reaktualiserer diktet ved rekontekstualisering. Diktets funksjon i krigssituasjonen, er en lovprising av ytringsfriheten, samtidig som de to siste verselinjene forklarer (trykk-)pressens mandat: «Nei presse, løft din sterke arm. Befri all verden for [sic] din harm. Fra tvang». Siste strofe er svært patosfylt sett i sammenheng med at Norge er i krig. Den doble betydningen ved rekontekstualiseringen er hyllesten til § 100 i Grunnloven, samtidig som verselinjene understreker at ord er våpen og at den illegale pressen er veien å gå for å befri verden fra diktatur og sensur.

Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Ivar Aasen og Arne Garborg får også omtale i denne teksten. Hvorfor? Samtlige av disse nasjonaldikterne og samfunnsaktørene har bidratt til kampen for verdier som frihet, sannhet og rett gjennom sine skarpe penner, ifølge avisutgiverne. Forfatterne tilhørte den litterære gullalderen i norsk historie og var aktive verdi- og kulturformidlere under nasjonsbyggingen. Redaksjonen beviser dikternes bidrag til kampen for demokratiske verdier ved å presentere utdrag fra dikternes diktning.

Ibsen er presentert med tre strofer datert 1864 som omhandler prøyssisk overfall på Danmark. Aasen representeres med to strofer der tematikken er kamp mot løgn og maktmisbruk. To strofer diktet av Garborg introduseres med: «Arne Garborg lyste forbannelsen over landsforrederne». Om Bjørnstjerne Bjørnson står det slik: «Bjørnstjerne Bjørnson har gitt oss «Ja vi elsker-» og det var han som skapte barnetoget den 17.mai». Nasjonalsangen er ikke gjengitt i artikkelen, da den er allmenkunnskap, men dikteren har fått hederlig omtale som «høvding i kampen for Norges frihet og selvstendighet». Det refereres også til Bjørnsons internasjonale engasjement for små staters kamp mot maktovergrep. Intertekstualitet i form av litterære referanser appellerer til følelser hos leseren, da lyrikk er en sjanger som er patosfylt i uttrykksformen. Poesiens styrke er nettopp at den kan aktivisere følelsesregisteret hos mottakeren ved bruk av få, men sterke ord og språklige bilder. Vi skal merke oss at lyrikk brukes som retorisk bevismiddel i artikkelen for å overbevise leseren, og tekstens logos og etos forsterkes ytterligere av dette.

Den norske litterære kanon, nasjonalskattene og dikternes budskap i krisetid, er ofte det befolkningen oppsøker når det stormer som verst. Noen har tenkt noen avgjørende tanker i tidligere tider, og vi har behov for å børste støvet av disse. Det er menneskelig å søke åndelig påfyll når åndsfriheten trues eller samfunnet vi lever i utsettes for store påkjenninger og farer. Vi oppsøker nasjonalsymboler når vi trenger bekreftelse på samlende identitet eller vi trenger trøst, jamfør Haarbergs poeng om nasjonallitteraturen som samlende kraft (Haarberg, 2017, s. 13-14). Symboler, skikker, språk, tradisjoner og kulturskatter, det være seg offentlige bygninger eller åndsverk, blir trygge holdepunkt i tilværelsen når hverdagen og hverdagslivet vårt ikke lenger er normalt. Man blir sliten av unntakstilstand og trenger kulturelt hverdagspåfyll. Gjennom nasjonallitteraturen får vi et bekreftende svar på hva som er vår identitet, hva samholdet og fellesskapet vårt bygger på og hvilke verdier som beskriver oss som nasjon, land og samfunn.

Artikkelen avsluttes med at skribentene konkluderer følgende om den norske litterære tradisjon:

Frihetstradisjonen i norsk diktning er sterk og grunnfestet. Det vil ikke lykkes tyskernes leidesvenner å bryte den. Deres forsøk på å gjøre Ibsen til en slags husdikter for N.S. virker utelykkende [sic] komisk, fullkommen sindsvakt er det når de prøver å ta Bjørnson til inntekt for seg. Men hva skal de gjøre? De syns vel det er en

betenkelig sak å sette navn som Wergeland, Bjørnson, Ibsen og Sivle på listen over «forbudte forfattere».

Hva quislingene enn finner på, så vil de idealene som våre store diktere kjempet for, fortsette å leve blant nordmenn. De gir oss mot og kraft til å gjøre vår innsats i kampen for frihet, sannhet og rett – for allt det som gjør livet verdt å leve. (Andersen et al., 1941)

Kampen om nasjonallitteraturen kommer klart til syne i sitatet. Da det ikke var mulig å sensurere de store dikterne, prøvde NS å vri budskapet i diktningen til de litterære høvdingene for å styrke sin nazistiske ideologi. Det fungerte mot sin hensikt. Her gir NS jøssingene et gratis motargument som resulterer i tungvektig ideologisk motpropaganda. Gode nordmenn ser at de vinner over nazistene ved å bruke ord som våpen. Artikkelen konkluderer avslutningsvis med at «idealene», som dikterne tok kampen for, står stødig og urokkelig som norsk grunnfjell. Nasjonallitteraturen er verdifull fordi den gir sivilbefolkningen «mot og kraft» til å kjempe for et fritt Norge. Apropos Haarbergs poeng om nasjonallitteraturens samlende kraft. «Frihet, sannhet og rett» gjentas for å poengtere hva som menes med idealer. Dette er demokratiets grunnpilarer.

6.3 EIDSVOLL - ENIG OG TRO, nummer 1, mars 1941

6.3.1 Bakgrunn

Eidsvoll - Enig og Tro ble utgitt av studenter ved Blindern og produsert i Oslo. De involverte var i første rekke Gunnar Eikli, Håkon Nordhaug, Bjarne og Torgny Handeland. Sistnevnte tegnet illustrasjonen av Eidsvollsbygningen på avisens forside. Studentene stensilerte avisen på Fjellhaug skole der de hadde tilgang til skolens stensilmaskin. Denne illegale avisen overtok etter at *Vi vil oss et land* ble rullet opp og innstilt i 1941 (Luihn, 1999, s. 45).

6.3.2 Analyse

(Vedlegg 3) *Eidsvoll - Enig og Tro* viser gjennom avistittel, avisens forsideillustrasjon og innholdet hvordan nasjonalsymboler spisser avisens form, innhold og budskap. Å bruke kjente og kjære referanser til norsk demokratihistorie vekker patriotisme når røttene på Eidsvoll utgjør verdigrunnet som det moderne demokratiet i Norge er bygd på.

Riksbygningen på Eidsvoll og utdraget fra eidsvollsmennenes ed «Enig og tro til Dovre faller» fra 1814 minner leserne på de norske grunnverdiene som det er verdt å kjempe for.

Teksten «Skoleungdom- stå fast og samlet» er en refererende nyhetsartikkel med innslag av paroler i tekstens avsluttende del. Teksten henvender seg, som tittelen tilsier, til skoleungdom, og de oppfordres til å holde sammen mot nazistene. Hvordan utspiller den retoriske situasjonen seg i teksten? Det påtrengende problemet omhandler faren for nye hirdangrep mot skoleungdom i Oslo skolene basert på erfaringer med tidligere voldelige overfall fra norske naziungdommer i Quislings hirdstyrke. Hirden var NS sin uniformerte og halvmilitante organisasjon med politiske tropper etter modell av Hitlers tyske Sturmabteilung. Formålet med organisasjonen var å skape uro og opptøyer på politiske motstanderes møter, lage bråk i gatebildet og vise voldelig og skremmende mentalitet for å spre frykt i befolkningen. Hirden opererte også som livvakt for Quisling (Sæveraas, 2023).

Artikkelen innleder med å referere til daterte hendelser i februar i 1941, der Hirden forulempet elever ved skoler i hovedstaden: «I dagene 5 – 10 februar fant det sted en serie av brutale hirdoverfall på de høiere skoler i Oslo». Det er nærliggende å tro at «høiere skoler» betyr gymnasene og eventuelt yrkesskoler, og en ser av ytringen at det har foregått en rekke voldelige episoder i regi av Hirden. Dette viser systematisk brutalitet mot politisk uenig ungdom i Norge. Redaksjonen vekker troverdighet ved å henvise til faktiske hendelser. Tekstens etos og logos bindes sammen og forsterkes ved beskrivelser og datering av hendelsene.

Hvem kan løse det retoriske problemet? Det er allment kjent under krigen at politisektoren er nazifisert, ergo det er ingen hjelp å hente der. Samfunnets håndhevere går nazistenes ærend. Avisutgiverne skriver at skoleungdommene selv er de eneste som kan stoppe Hirden fra å angripe skolene. Begrunnelsene for dette presenteres med flere resonnement knyttet til tekstens logos. For det første oppfordres skoleungdommer i imperativs form til å bruke skolestreik som kollektivt virkemiddel dersom Hirden angriper igjen: «La det være parolen overalt: På overfall svar med full skolestreik!». Det er makt i det kollektive, og det vises til at elevenes motaksjoner med systematisk skolestreik, demonstrasjoner og boikott fungerte. Hirden stoppet voldsbruken. Teksten beskriver modige jenter som ledet an i de kollektive protestene utenfor flere av okkupasjonens hovedkvarter:

Onsdag og torsdag 12. og 13. februar gikk elevene ved de høiere skoler til samlet streik p.g.a. overfallene. Aksjonen var fullstendig effektiv, og mange steder var det organisert med streikevakter. I byen kom det til tumulter: ungdom fra de høiere skoler demonstrerte utenfor slottet. Pikene på fortsettelsesskolen forlot skolen, demonstrerte utenfor «Fritt Folk» og tyskerne i Samfundshuset. Da noen blev arrestert, fortsatte optøiene utenfor nr. 19. Dagen etter stormet pikene Politikammeret og laget sit down streik. -Elevene møtte først på skolen igjen da det var grunn til å tro at overgrepene ikke vilde gjenta sig. (Eikli et al., 1941)

Skoleelevene, spesielt jentene i dette tilfellet, viser at de ikke er redde for sanksjoner når de går rett mot nazistiske bastioner. «Nr. 19», det vil si Møllergata 19 hvor politistasjonen var under krigen, ble forbunnet med redselsfulle forhør og tortur (Aukrust, 2023). «Fritt Folk» betegner her NS sin avisredaksjon i Arbeiderpressens beslaglagte lokaler i Folketeaterbygningen (Ottosen, 2010, s. 399). Samfunnshuset i Oslo var også rekvirert av tyskerne under krigen. At jentene stormer politikammeret og den nazistiske pressen, skaper symbolverdi. Skildringene av begivenhetene vekker patos i leseren. Ungdommene viser at de er fryktløse. Unge jenter tør å ta til motmæle mot uniformerte nazister og lykkes. Disse beskrivelsene kan bidra til å få fram patriotiske følelser hos leseren, og bør i så måte også virke motiverende på sivile. Skoleungdommene har bevist at de ikke bryr seg om de tvingende omstendighetene; det at makthaverne kan straffe dem. Redaksjonen skriver om elevarrestasjoner i teksten, og viser til at arrestasjonene ikke stoppet ungdommenes protest. Protestene tiltok. Dette er eksempler på ungdomsopprør under diktaturstaten i et nazifisert Norge.

For det andre opplyser redaksjonen om at kirkedepartementet og tyskerne frykter at de skal miste kontrollen over befolkningen ved skolestreik og tilsvarende kollektive aksjoner i samfunnet. Som nazistene er klar over, er flertallet i Norge mot dem. Det er deres store utfordring under krigen. Det argumenteres med fornuftig resonnement i teksten, og det virker troverdig og sannsynlig at departementet for skolene vil ha «ro og orden» og opprettholde daglig drift i skolesektoren: «Tyskerne er redde for at skolene skal stenge – selv om de bluffer med å erklære det motsatte. De ønsker ro og orden og så hva som skjedde da elevene streiket». Det argumenteres i teksten med at okkupantene selv frykter uroligheter, men prøver å framstå upåvirket av motaksjonene. Dette, i tillegg til at det står skrevet at det

ble stopp med hirdoverfallene, vekker patos hos leseren fordi teksten viser til at sivil motstand gir seier. At jøssingungdommene overvant nazihirden, er selve essensen i teksten i tillegg til parolene som oppfordrer til fortsatt kamp og aktiv motstand. Samtidig er en del av parolen informasjon om hvordan omgås hirdelever: «La hirdelever være i fred, men sky dem som pesten!». Det er en retorisk befaling til jøssingungdommene om å ikke starte konflikter og holde seg unna brunskjortene, men svare med skolestreik dersom Hirden aksjonerer på ny.

For det tredje argumenteres det mot slutten av teksten for at lærerne ikke kan gå i bresjen med å starte aksjoner, selv om de støtter elevene fullt ut: «HUSK: Dere har lærerne med dere, men det er dere og ikke lærerne som bør ta støytten fordi dere løper meget mindre risiko». Risikoen for brutale represalier, også med døden til følge, er en høyst sannsynlig konsekvens dersom lærerne aksjonerte på samme måte. Denne graden av alvorret står ikke i detalj i teksten, men skinner likevel gjennom. Nazistene kan ikke avstraffe barn og ungdom i Norge på samme måte som de gjør med voksne innbyggere. Det faktum at tyskerne ikke kan kjøre kollektiv gjengjeldelse mot skolebarn og skoleungdommer, er et viktig poeng. Nazistene er brutale og hensynsløse i sin framferd, men selv deres bestialitet når sine grenser når det kommer til å bruke vold mot ariske barn, ungjenter og kvinner.

6.4 DEN NORSKE KVINNE, nummer 1, februar 1943

6.4.1 Bakgrunn

Denne trykte illegale avisen ble utgitt i perioden 1942-1945 av Norges kommunistiske parti. Første redaktør var Eli Aanesen og etter henne overtok Ragnhild Løken (Knutsen) (Luihn, 1999, s. 43). Det opplyses innledningsvis fra utgiverne at avisen måtte stoppe en stund, og man forstår indirekte at det har skjedd noe med redaksjonen. Det er nærliggende å tenke at Gestapo har avslørt avisens utgivere og medarbeidere.

6.4.2 Analyse

(Vedlegg 4) *Den norske kvinne* var en avis skrevet av og for kvinner. Førstesidens lederartikkel har tittelen «Kvinnefronten» og begrunner hensikten med avisen slik: «[...] trenger kvinner en avis for å drøfte spesielle spørsmål og problemer». Utgiverne presiserer at formålet er å nå ut til alle kvinner uavhengig av stilling og stand: «Og vi vil gjerne nå alle kvinner, unge og gamle, gifte og ugifte, enten de står ute på arbeidsplassen, bak en disk,

sitter på kontor eller har det i dag så vanskelige og krevende verv å være husmor». Å være husmor under krigen med varemangel, streng rasjonering, dårlige erstatningsprodukter og matknapphet, var en sann prøvelse når mange munnur skulle mettes. Det gis en beskrivelse av temaet «kvinner og politikk» der det presiseres at livet i dag, det vil si hverdagslivet i krig, består konstant av politikk fordi nazistene har sørget for dette. Begrepet «Den totale krig» benyttes, og dette viser til en krigføring som berører alle samfunnsområder og ressurser.

Krigen personifiseres ved at det står at den «strekker sine armer inn i kirkene, skolene, ja langt inn i hjemmene». Ingen går klar av krigen og situasjonen påvirker alle uansett hvor de befinner seg eller hva de gjør. «Krigen føres på alle fronter. Er vi først klar over dette skjønner vi at ingen er utenfor krigen». Vi får en stadfestelse av at det er umulig for landets innbyggere å ikke forholde seg til okkupasjonen og den situasjonen som landet befinner seg i. At krigen «strekker sine armer inn i kirkene, skolene, ja langt inn i hjemmene», er samtidig en metafor som viser at tyskerne og NS forsøker å spre nazismen i alle deler av det norske samfunnet. Det er kampen om ideologi som vises her. Utgiverne presenterer avisens politikk i dag, med andre ord kvinnes politikk i krigssituasjonen, og tar igjen tak i avisens formål: Hensikten er å styrke kvinnefronten og også den nasjonale fronten mot okkupantene. Symbolikken blir like tydelig som bindersene i jakkeslaget; «Vi holder sammen»!

Den neste tematikken i lederen bringes på bane med allitterasjonbruk: «**H**arde ord **h**ar vi fått **h**øre for de kvinner som ikke forsto de var Norges døtre, men solgte seg til våre undertrykkere». Slik jeg oppfatter denne setningen, står det at kvinner generelt får negative tilbakemeldinger på vegne av «tyskerjentene». Jeg kjenner selv til tilfeller der mødre og søstre under krigen fikk slengt stygge bemerkninger og nedsettende kommentarer fra «gode nordmenn» fordi et kvinnelig medlem av familien hadde et forhold til en tysk soldat. Å ha et kjærlighetsforhold med fienden ble sett på som et uopprettelig svik mot landet og motstandskampen. Hatytringer, i tillegg til annen trakassering av kvinnene, forekom svært ofte. Det å bli stemplet som «tyskertøs» fulgte kvinnene identitetsmessig også etter krigen, og dessverre ofte livet ut.

For å forstå rekkevidden av denne stigmatiseringen, må man se på hvilken skjebne som ventet disse kvinnene etter frigjøringen i 1945. Skammen over og hatet mot kvinner som hadde tyske kjærester under krigen, ble videreført i norsk lovgivning etter krigen. Kvinnene mistet sitt norske statsborgerskap dersom de hadde giftet seg med en tysk soldat (Sæveraas,

2020), og eventuelle barn fikk tysk statsborgerskap ved ekteskapsinngåelse. Fordommene mot og fordømmingen av kvinnene ble videreført til barna som de fikk med tyskere. Resultatet ble at ca 10 000 barn i Norge ble utsatt for omfattende diskriminert og sjikane i oppveksten (Olsen, 2020).

Det er tydelig at avisens redaksjon tar klar avstand fra de «falne» kvinnene, noe som gjenspeiles i ordbruken og hvordan budskapet presenteres i teksten. Senere utgaver av *Den norske kvinne*, som gis ut mot slutten av krigen, har fått undertittelen «KAMPORGAN FOR PATRIOTISKE KVINNER», en markør for jøssingkvinnene i befolkningen. Bruken av adjektivet «norsk» i avistittelen signaliserer norske verdier og patriotisme i seg selv. Beskrivelsen «Den norske kvinne» står i skarp kontrast til ordet «tyskerjentene». De sistnevnte regnes ikke som «Norges døtre» ser vi av artikkelen, og nasjonalitetsbeskrivelsen påpeker hvilken side kvinnene står på i krigen. «Tyskerjente» var en eufemisme for «tyskerhore» eller «tyskertøs» og ble generelt brukt på folkemunne. Det er viktig å være klar over at de fleste forhold mellom norske kvinner og tyske soldater ikke bar preg av prostitusjon, men innebar naturlig forelskelse og kjærlighetsforhold. Avisen framstiller kvinnene som om de solgte seg til fienden, en beskrivelse som henspiller på prostitusjon. Ordvalget er uten tvil sterkt fordømmende og nedlatende.

Avisens formål utdypes på nytt etter standpunktet til «tyskerjentene» er markert: «Vi trenger å føle at vi er mange, at det er andre som tenker som oss». Ideologisk verdifelleskap og motstandsvilje markeres i dette utsagnet. Bruken av de personlige pronomenerne «vi» og «oss» formidler et fellesskap og appellerer til leserne. I fortsettelsen står det: «Det mente vi var oppgaven for «Den Norske Kvinne», å skape kontakt, være med å sveise kvinnefronten til en ubrytelig mur som i fellesskap med mennene skal være med å knuse nazismen». Kvinnenes rolle og deltakelse sammen med mennene viser at hele befolkningen, uavhengig av kjønn, må mobilisere motstand. Billedbruken «å sveise sammen en ubrytelig mur» symboliserer et uovervinnelig fellesskap mot okkupantene. Det som sveises sammen blir holdbart og sterkt, og en mur markerer motstand og vern på samme tid. Skribentene kommer med en oppfordring og en advarsel: «Vær varsom! Ved distribuering av illegale skrifter». Det uttrykkes direkte at dette er illegal virksomhet.

På samme forside finner vi teksten «Barna våre» (med fortsettelse s. 4), en følelsesladet artikkel der faktainformasjon presenteres med sterkt patos fordi temaet er direkte

innгриpende i familielivet. Saken dreier seg om NS som planlegger en aksjon der de skal innkalle barn og ungdom fra 10-18 år til den såkalte «Ungdomstjenesten». Vi må merke oss at avisen er datert februar i 1943. Det går svært dårlig med Hitlers krig mot Sovjetunionen, og Stalins Røde armé koster Nazi-Tyskland dyrt (Rønning, 2020). Det var allment kjent at Hitler rekrutterte ungdom i Tyskland til sine tropper ved fronten og det var økt frykt i den norske befolkningen for at barn og unge skulle bli sent til Østfronten på Hitlers ordre.

Hjemmefronten hadde via sine kontakter fått illegal informasjon om innrullings skjemaer og NS sin hensikt med dem. Nå var norske foreldres verste mareritt i ferd med å bli virkelighet. Lektorene Aasta og Helga Stene tok tak i saken og brukte sitt motstandsnettverk for å gjennomføre Foreldre aksjon mot tvungen tjeneste i Nasjonal Samlings Ungdoms fylking (Nøkleby, 1986, s. 123). Informasjon måtte spres via de illegale avisene for å nå ut til foreldrene. Teksten levner ingen tvil om at krigens konsekvenser vil bli enda verre fremover dersom dette ikke stoppes: «NS har til hensikt å sette i gang en bredt anlagt aksjon». Leserne får deretter presentert omfanget av denne aksjonen ved en kontrastbruk i ordvalget: «Og denne gangen er det ikke voksne det gjelder. Nå gjelder det det kjæreste vi har, nemlig barna våre». Hittil hadde krigen i Norge i hovedsak dreid seg om de voksne (med unntak av den bestialske deporteringen av jødiske familier til konsentrasjonsleirene i Sentral-Europa i 1942-43) og represalier og avstraffelser mot norsk, sivil motstand, men nå ble fokuset rettet mot barn og unge som skulle innlemmes i Hitlers krigsmaskineri.

Avisutgiverne henviser til innrullings skjemaer i store opplag som bevisføring for NS sine forestående planer:

På innrullings skjemaer (som foreligger trykt i veldige opplag) må barna gi opplysninger om fars og mors navn, stilling og adresse, skole, klasse, klasseforstander, skolens telefon, - eller arbeidsgiver, hans adresse og telefon. Barnet må dessuten oppgi hvilke foreninger det er medlem av, og til slutt undertegne følgende erklæring: Jeg er klar over at jeg fra nå av er forpliktet til å adlyde de ledere som blir stillet over meg; og at jeg må rette meg etter de bestemmelser som blir gitt både for tjenesten i NSUF og utenfor. (Aanesen & Løken, 1943)

Sitatet er et tekstlig eksempel på diktatur gjengitt i form av byråkratisk og skjematisk funksjonell sakprosa. Gjengivningen av innholdet i skjemaet kan minne om et forhør og gi

assosiasjoner til SS og Gestapos avhør av nordmenn på Victoria Terrasse og Møllergata 19 i Oslo under krigen. Barna skal oppgi opplysninger om sine nærmeste omsorgspersoner og oppdragere. NS vil tydelig primærsosialiseringen til livs for å erstatte foreldres og læreres overføring av norske motstandsholdninger og verdier med partiets nazistiske ideologi og propaganda. Krenkingen av menneskeverd og menneskerettigheter er satt i system av statsapparatet. Denne avhumaniseringen som regimet bedriver, vises i skjemaet. Barna reduseres til et tall i et livsfarlig byråkrati med militarisering som agenda. Hitlers målsetting om Det tredje rike skal nås med barna som militært virkemiddel.

Artikkelen «Barna våre» bærer et klart budskap til foreldrene i Norge. Utgiverne har fått bakgrunnsinformasjon om en forestående hendelse, og hensikten med artikkelen er å advare foreldrene raskest mulig. Det påtrengende problemet er at NS skal innrullere norske barn og ungdommer i alderen 10-18 år til sin «Ungdomstjeneste». Artikkelen står på trykk i *Den norske kvinne* i februar 1943, og det oppgis at innrulleringen skal foregå i første halvdel av året. Det vil si at innrulleringen kan starte opp ganske raskt fordi det allerede er februar, og det er nærliggende å anta at den skal være gjennomført før utgangen av juni. Problemet er med andre ord prekært og av alvorlig karakter. Publikum eller målgruppa for artikkelen, foreldrene, er de som har mulighet til å løse problemet, men det kan ha sin pris. De avgjørende tvingende omstendighetene som kan regulere mulighetene for å få løst problemet, kan være foreldrenes frykt for å bli fengslet hvis de motsetter seg NS sin ungdomsmobilisering.

Avisutgiverne skriver at «Hensikten med et så utførlig innrulleringsskjema er åpenbart å utspionere hjemmene, skolene og arbeidsplassene ved barnas hjelp». Det gis en beskrivelse av hvilke metoder ungdomstjenestens representanter vil kunne ta i bruk for å forføre og indoktrinere ungdommen til nazistisk tankegang og atferd. Redaksjonen prøver å overbevise foreldrene om konsekvensene av NS sitt nazifiseringsprosjekt og oppfordrer foreldrene på det sterkeste til å nekte å sende barna sine til ungdomstjenesten. Faren det advares mot er at barn, i tillegg til å bli innprentet med nazistisk ideologi og fordervet menneskesyn, uforskyldt kan begynne å angi familiemedlemmer:

Barna i ungdomstjenesten vil derfor bety ett av to: Enten må man oppgi å øve noen form for innflytelse på sitt eget barns karakterutvikling, eller man blir gående i

stigende angst for hva som kan skje, etter hvert som man får høre om hjem som blir ødelagt på grunn av angiveri gjennom ungdomstjenesten. (Aanesen & Løken, 1943)

Artikkelen kommenterer barneoppdragelse direkte og peker på to utfall ved barns deltakelse i NS sin aktivitet. Dersom barn sendes til NS sin virksomhet, er det først og fremst nazistene som sosialiserer barnet. Samtidig vil foreldrene og familien måtte leve i frykt for konsekvensen av at barnet nazifiseres. Løsningen på problemet presenteres i artikkelen med et inngående moraliserende og sterkt appellativt språk:

Den eneste løsning som er et godt hjem og en god ætt verdig er å nekte å sende barna i et slikt ødeleggelsesens sluk. Det er også den eneste løsning man nå og siden kan forsvare ovenfor sin samvittighet, sitt barn og historien. (Aanesen & Løken, 1943)

Foreldrene blir, ved bruk av logos, presentert for et moralsk standpunkt. Her finnes det kun et riktig svar, i betydningen at det foreligger bare en etisk løsning på problemet. Hvis familien og slekta har ære og verdighet, må de voksne holde barna unna NS. Dersom man som forelder vil ha æren i behold etter krigen, må man foreta et moralsk valg: Enten støtter man NS eller man tar avstand fra nazismen. Det appelleres til det menneskelige med å ha ren samvittighet. Standpunktet som tas av en oppdrager, får konsekvenser for etterkommerne. Å stå imot all nazistisk påvirkning presenteres som det eneste alternativ for foreldrene. De må ikke fiere på prinsippene fordi det vil få farlige ringvirkninger for familien, livet og landet. På et tidspunkt må foreldre stå til ansvar for de valgene de tok på sine barns vegne. I artikkelen står det at det eneste valget det er mulig å leve med, er å nekte å sende barna til nazistisk deltakelse. Det er den eneste handlingen som kan forsvares.

Redaksjonen bruker patos i teksten når ord som «samvittighet», «sitt barn» og «historien» presenteres som tre faktorer som foreldrenes valg vil få konsekvenser for. Valget får betydning for forelderen som tar det, for barnet eller barna, men det vil også få konsekvenser for historien og verden. Det utkjempes en verdenskrig som de sivile ufrivillig er en del av. Hva gjør du som voksen oppdrager når du befinner deg midt i en krigssone og dilemmaer oppstår? Du tvinges til å ta stilling. Det er så godt som umulig som forelder å være likegyldig, unnvikende eller passiv i en krigssituasjon. Det velges side i en krig.

Avisen og dens medarbeidere inngir umiddelbar tillit og troverdighet, da det tidlig i artikkelen refereres til innrulleringsskjemaene «som foreligger trykt i veldige opplag», og

innholdet i disse blir sitert. Avsendernes etos gjør seg gjeldende når det refereres til dokumentene som foreligger, og hensikten med dem forklares. Redaksjonen vet hva de snakker om og legger fram bevis for budskapet de forfekter. Det forsterkes også av logos, det vil si resonnementet knyttet til innrulleringsskjemaene som presenteres for leseren. Avisutgivernes argumentasjon er en innstendig og uforbeholden fraråding. Teksten er patosfylt fra begynnelse til slutt. Først i tittel og innledning med følgende ordvalg: «Barna våre» og «det kjæreste vi har». Deretter skisseres løsningen på problemet, og avslutningen får appellativ funksjon:

Kampen mot NSUF er derfor en kamp for i det norske folk å bevare den ukrenkelige foreldre-myndighet med sin rett, sin plikt og sitt ansvar. Ved siden herav er det å verne barna mot en på-virkning som er skjebnesvanger for dem. (Aanesen & Løken, 1943)

I sitatet benyttes krigsrelaterte ord som «kamp» og «vern». NS må nedkjempes for at foreldrene skal kunne bevare retten til å oppdra sine barn, og barna må vernes mot organisasjonens innflytelse. Det fastslås at foreldrerollen og det oppdrageransvaret som ligger i den, er hellig og ubrytelig. Underforstått at ingen andre har rett til å overta foreldremyndigheten. Den er absolutt. Igjen brukes nasjonalitet for å fremme de norske verdiene; «i det norske folk». Ordet «skjebnesvanger» understreker alvorlighetsgraden i situasjonen og den risikoen barna kan utsettes for ved å bli oppdratt av NS sine folk. At artikkelen ender med en konklusjon som understreker essensen og budskapet i teksten for foreldrene, er hensiktsmessig og tvingende nødvendig. Både sett i lys av kommentarjournalistikken og sakens alvorlighetsgrad.

Samme utgave av *Den norske kvinne* inneholder den refererende og kommenterende artikkelen «Nazistene løser jødespørsmålet» (Side 2 med fortsettelse side 4). Teksten opplyser leseren innledningsvis om hva nazistene gjør mot jødene; arrestasjoner, terror og tvang, for så å forklare hvorfor nazistene gjør disse handlingene. Begrunnelsen er syndebukk-mentaliteten, det at nazistene gir jødene skylden for krigen. Dårlige krigsresultater for Nazi-Tyskland medfører at nazistene tyr til hardere sanksjoner mot jødene i okkuperte land.

Det skildres i teksten hvordan jødene fratras stillinger og formue, i tillegg til at de rives vekk fra hjem og familie og deporteres. Redaksjonen viser til at det har versert rykter om hva som har skjedd med jøder i andre land, for så å stadfeste at «I dag hender det hos oss. Vi ser det med egne øyne og er selv vitne til jødernes lidelser». Avisutgiverne presenterer seg for leseren som sannhetsvitner, noe som forsterker tekstens etos. Det som før kun har vært rykter om jødeforfølgelser i Europa, har nå blitt en erfart realitet i Norge. Formidling av selvopplevde erfaringer har en tendens til å vekke patos hos mottakeren av budskapet fordi det framstår som ekte og mellommenneskelig. Teksten inneholder konkrete beskrivelser av faktiske forhold og bruker stor grad av logos for å overbevise leseren om fakta. Dateringen og skildringen av politiaksjonen mot jødene i 1942 bidrar også til å styrke tekstens etos:

Den 26. nov. ved 6-tiden om morgenen ble de som ikke på forhånd var arrestert, hentet i sine hjem, og fikk bare ta med seg en liten bylt og mat for fire dager. Smykker og ringer som de bar på seg ble tatt fra dem. Sammen med de arresterte ble de ført om bord i dampskipet Donau for å sendes til Polen. Det var ca. 800-1000 jøder. (Aanesen & Løken, 1943)

Redaksjonen viser her at de har fått detaljerte opplysninger om arrestasjonene og stipulerer samtidig omfanget av grusomhetene ved å anslå at mellom 800 og 1000 jøder ble utsatt for grusomhetene og deportert til Polen. Tallet som anslås er ganske riktig, sett i lys av historiske opplysninger etter krigen om Holocaust i Norge. Totalt 773 norske jøder ble sendt til Auschwitz. Kun 38 jøder overlevde masseutryddelsesleiren (Levin, 2020). Tekstens logos og patos må kunne sies å gå hånd i hånd i store deler av nyhetsartikkelen. Fakta og følelser presenteres fortløpende og parallelt i ytringene:

Noen prøvde i fortvilelse å ta livet av seg. Barna ble skilt fra far og mor. Gamle og syke ble hentet fra pleiehjemmene. Det ble ikke tatt noe hensyn. De av oss som var vitne til de mange hjerteskjærende scener, glemmer det aldri». (Aanesen & Løken, 1943)

Situasjonen var, som teksten viser, så prekær og livstruende at enkelte av de rammede forsøkte å ta sitt eget liv i desperasjon og frykt for hva som ventet dem. Beskrivelsen av nazistenes dehumaniserende atferd mot jødene er fylt av patos. Setningen «Det ble ikke tatt noe hensyn» forteller hva nazistene gjorde mot de mest sårbare og vergeløse i samfunnet;

barn, gamle og syke. Det å skille barn fra foreldrene, er noe av det mest bestialske som kan gjøres mot individet. Å frata barn trygghet og kjærlighet er rått og brutalt og kan ikke forsvares. Det er, som det beskrives i teksten, «hjerteskjærende» og øyenvitnene «glemmer det aldri». Artikkelen er svært viktig i forhold til folkeopplysning om hvor ekstremt og dødelig naziregimet er og viser redaksjonens holdninger og reaksjoner på nazistenes framferd i befolkningen. Det gjøres også et poeng av at til og med enkelte NS-medlemmer synes nazistenes behandling av jødene blir for drøy og tar avstand fra denne type atferd.

Artikkelen avrundes med redaksjonens konklusjon og avsluttende kommentar: «Nazistene har regnet feil når de tror at norske kvinner og menn lar seg påvirke av deres løgnpropaganda». Nazistenes påstander og argumentasjon mot jødene slås i hjel av nazistenes eget barbari, og redaksjonen påpeker at gode nordmenn gjennomskuer løgnene fra undertrykkerne.

6.5 *KVINNEFRONTEN*, nummer 1, 1945

6.5.1 Bakgrunn

(Vedlegg 5) *Kvinnefronten* var en stensilert avis som ble utgitt av Norges Kommunistiske Parti i årene 1943 til 1945 i Oslo. Kirsten Hansteen var avisens redaktør (Hun ble senere Norges første kvinnelige regjeringsmedlem). Laila Røhne bidro som redaksjonssekretær på fulltid, og Mimi Sverdrup Lunden var redaksjonsmedarbeider. Røhne ble ettersøkt av politiet og måtte gå under jorden, mens redaktøren bodde i sitt eget hjem. Avisstoffet ble fraktet med kurér fra Røhnes bosteder til trykkeriet. Laila Røhne bidro i tillegg til utgivelsen av den illegale avisen *Fri fagbevegelse*. Kvinnefrontens siste nummer rett før frigjøringen ble trykt i et svært stort opplag, og avisen fortsatte å komme ut etter krigen (Luihn, 1999, s. 86-87).

6.5.2 Analyse

Under avisforsidens opplysninger om tittel, nummer og årgang ser vi en sammensatt tekst som består av overskriften «Vår styrke», en illustrasjon i svart-hvitt og et dikt på åtte strofer. Det er tydelig at disse tre delene hører sammen i den grafiske utformingen fordi diktet ikke har noen egen tittel rett over strofenes begynnelse. Neste tekst markeres med overskriften «APPELL FRA HJEMMEFRONTENS LEDELSE» og er plassert nederst på avissiden.

Illustrasjonen har en enkel, men virkningsfull strek. Tegningen har rektangulær form og er rammet inn av sorte ytterlinjer. Illustrasjonen viser konturene av en stor hodeskalle med uniformslue tegnet på mørk bakgrunn med hvite streker. Symbolsk blir dette en form for personifisering av nazismen, da denne delen av bildet minner om en general eller gestapo-offiser. Uniformsluens utforming understreker at offiseren har høyere rang, og symbolsk kan dette også peke mot selve «Der Führer» fordi det kun er en høytstående offiser som er tegnet inn i bildet.

Tegneren har benyttet det gylne snitt som virkemiddel, da hodeskallen iført hodeplagg bare dekker en tredjedel av hele tegningen. De resterende to-tredjedelene av den rektangulære tegningen har lysere bakgrunn, og kontrastbruken av lys og mørke understreker symbolikken i de ulike delene av tegningens elementer. Foran den lyse bakgrunnen ser vi en flokk menneskeskikkelser i bevegelse bestående av menn, kvinner og barn. Bare noen få av dem er bevæpnet med pistoler, gevær og øks. Dette understreker at personene er sivile og ikke soldater og at de forsvarer seg som best de kan selv om de ikke er forberedt på krig. Personene har utydelige ansiktskonturer noe som kan markere at motstanden er allmenngyldig. En kollektiv fremstilling gir større rom for menigmann å identifisere seg med folkemengden enn om skikkelsene hadde fått en individuell utforming.

Folkemengden er tegnet i opprørske bevegelse med hevede armer og våpen i protest direkte mot hodeskalleoffiseren. Dynamikken i tegningen understreker at menneskene er i kamp. Det er verdt å merke seg at menneskene hver for seg er mindre i størrelse enn tegningen av den uniformerte hodeskallen. Dette får fram kontrasten en samlet folkemengde mot en militant overmakt. Folket mot diktatoren. Symbolikken signaliserer også at folket holder sammen mot tyrannene og at flertallet i folket er imot nazistene og det de står for.

En hodeskalle i seg selv symboliserer fare eller død, og illustratøren skaper dermed en dobbel betydning i hodeskallefremstillingen, fordi selve nazismen som ideologi betyr døden for menneskene, samfunnet og demokratiet. Dessuten blir hodeskallen et bilde på at nazistene selv er «døde innvendig», da de er manipulerte marionetter for et totalitært system der de blindt følger en bestialsk og brutal diktator. Dette kommer også til uttrykk ved at nazistene dehumaniserer de sivile de angriper. Okkupantene er følelseskalde og blottet for medmenneskelighet. Gestapo-offiserene, de tyske soldatene som marsjerte i de norske

gatene og Hitler selv spredde og skapte stor frykt hos regimemotstanderne. Det er en krig på liv og død. Denne symbolikken understreker illustrasjonens budskap.

Folkemengden er i fellesskap villig til å ta opp kampen med livet som innsats for å nedkjempe det menneskefiendtlige regimet og ideologien det bygger på. Det faktum at folkemengden er viet to-tredjedeler av bildet, er neppe en tilfeldighet. Effekten som oppnås er for det første fokuset på flertallet og massiv motstand. Det er flere motstandere enn tilhengere av nazismen, og bildet symboliserer at flertallet vil vinne over de mørke kreftene. Det gode vil beseire det onde. Kvinner og barn på bildet er ubevæpnet, og dette, i tillegg til de bevæpnede mennene, kan symbolisere at krigen utkjempes både fysisk og ideologisk.

Tegningens budskap får etter min mening også en implisitt metafunksjon fordi illustrasjonen bygger oppunder den illegale avisens samlede formål og budskap. Moralsk opprustning, motmæle og kamp er hele poenget med den illegale virksomheten. Visuelt sett forsterkes avisbudskapet når man ser tittelen til den sammensatte teksten, «Vår styrke», layout-messig plassert rett under avistittelen «KVINNEFRONTEN». Ordene «front» og «styrke» er ord man assosierer med temaet krig. Tittelen «Vår styrke» blir, slik utgiverne fremstiller det grafisk, både tittelen på tegningen og diktet. Her poengteres den samlende kraft motstandskampen og kampmoralen har i befolkningen.

Typografiske valg i forhold til måten avissiden er komponert på, er også verdt en studie. Avistittelen har store trykte bokstaver i en større skriftstørrelse og minner om tittel-layouten og avishodet til en ordinær avis. Illustrasjonens tittel og diktets tittel «Vår styrke» bryter med den formelle, trykte utformingen fordi skrifttypen virker håndskrevet og kalligrafisk uthevet med penn. Dette gir en mykere formet skrifttype, og henvendelsen til leseren framstår mer nær og personlig, da håndskrift er akkurat det. Overskriften til appellen fra hjemmefronten er utformet i store trykte bokstaver, men i mindre font enn avistittelen, noe som gir teksten et formelt preg. Kontrasten i bruken av skrifttyper ivaretar det formelle avissjangerkravet når det kommer til klassisk layout, samtidig som forsiden myknes opp med håndlagd tegning og håndskrevet deloverskrift.

Jeg har bladd gjennom utallige illegale aviser i forbindelse med masterprosjektet og denne layouten er den mest virkningsfulle jeg har sett. Den helhetlige komposisjonen av avisforsiden, bruken av sammensatt tekst og kombinasjonen av illustrasjon og dikt gjør

sterkt inntrykk. Illustrasjonen tjener sin misjon som blikkfang og budskap i avisen og underbygger budskapet i diktet og appellen. I tillegg mener jeg at illustrasjonens eget budskap strekker seg ut over de to nevnte tekstene på grunn av all symbolikken som ligger i bildet. Redaksjonen har sørget for en meget virkningsfull helhet i avisens forside.

Det at det tas visuelle grep i avisutformingen, er et smart trekk for å forsterke budskapet og dermed nå leter ut med det. Bakken hevder at «i likhet med skrift og tale kan bilder bidra til å overbevise mottakeren gjennom de ulike appellformene» (Bakken, 2020, s. 132).

Illustrasjonen forsterker avisredaksjonens etos ved at bildets symbolikk understreker den klare kampholdningen: Hold (kvinne)fronten! Et bilde kan mye raskere enn tekst og tale sette mottakeren inn i en umiddelbar følelsesmessig situasjon (Bakken, 2020, s. 133).

Illustrasjonen summerer opp budskapet i appellen fra hjemmefronten: Menn og kvinner, mobiliser motstand til siste slutt. I appellen står det: «Vi appellerer til hjemmefrontens aktive grupper og alle nordmenn. Vi må gjøre alt klart til angrep. Hver eneste mann og kvinne må yte sin innsats» (Hansteen et al., 1945).

Verbalteksten vekker også mottakerens følelser, men illustrasjonen appellerer umiddelbart til mottakerens patos ved å vise sivile mennesker i kamp. Når det kommer til illustrasjonens logos, gjengir bildet en illustrasjon av virkeligheten i en gjenkjennbar krigssituasjon for mottakeren. Det er «oss» mot «fienden». Ser vi nærmere på avisens datering, ser vi at dette avisnummeret gis ut i krigens siste år. Nordmenn flest har forstått at krigen er på hell og at tyskerne stadig går på sviende nederlag i Europa og på Østfronten. Det er avgjørende med fortsatt ideologisk motstand for å få slutt på krigen. Appellen fra hjemmefronten oppfordrer sivilbefolkningen å ty til våpen i siste runde.

Flere illegale aviser fra 2. verdenskrig har en illustrert forside der de klassiske norske nasjonalsymbolene som for eksempel riksvåpenet med riksløven, Eidsvollsbygningen, Haakon VII's emblem (H7), Stortinget og det norske flagget er brukt. Disse nasjonalsymbolene har samlende egenskaper i kraft av å være identitetsmarkører for det norske folk i fred og i krig. Illustrasjonen under titteloverskriften «Vår styrke» er ikke et nasjonalsymbol, men har muligens like stor gjennomslagskraft fordi illustratøren har avbildet mennesker i et samlet fellesskap mot fienden. Identifikasjonen for nordmennene blir det norske folk i samlet flokk i kamp mot diktaturet. Bildet viser sivilbefolkningens historie i handling og identifiserer samtidig fienden det kjempes mot. Det er illustrasjonens fortelling

og symbolikk knyttet til krig og kamp i selve krigssituasjonen som skaper den sterke effekten på leseren.

Illustrasjonen er naturlig nok ikke signert. Det samme gjelder dikt materialet som er trykt uten å oppgi dikterens identitet.

Du går der og er redd for
Gestapos klamme hender.

Du vet jo at de lo når
de pinte dine venner.

Men i Gestapos øyne
hver gang de hadde gjort en fangst,
da bakom alle løgne
du så en iskald angst.

Den kamp som gjelder livet
og retten, vinnes ei av ham
som bare lar seg drive
av redsel, hat og skam.

Skal han som ikke har din evne
til livet og til fremtids veg,
som har et mindreverd å hevne,
skal han få skremme deg?

(Hansteen et al., 1945).

Du er jo ei alene
i stormen på Bastillen.
Nei, det er mange flere rene
som og har frihetsviljen.

La hatet bli en spore.
Gå ut og slå ditt slag,
at ofrene ei blir for store,
at det må *snart* bli dag.

Men hat må aldri bli din fane.
Det overlater vi til dem
som har latt hatet bli en vane.
Nei, vi skal lenger frem.

Se øynene til barnet ditt
og sverg for tilliten du ser,
at i vårt Norge, lyst og fritt
får nazi aldri *grobunn* mer.

Jeg går ut ifra at også diktet bærer tittelen «Vår styrke» når man betrakter den sammensatte teksten som helhet. Tittelen passer til diktets krigstematikk og understreker budskapet i diktet. Gjennom åtte strofer, som hver består av fire verselinjer, blir leseren presentert for et samtidskrigsepos der «vår styrke» går som en rød tråd gjennom diktet. I hver strofe «peker» dikteren ut for leseren hva som er «vår styrke» i motstandskampen mot nazistene.

De fire første strofene henger tematisk sammen og skiller seg fra de resterende fire strofene som danner en egen tematisk enhet. Disse første strofene gir en inngående beskrivelse av Gestapo, mens de fire siste strofene retter fokuset mot diktets hovedperson, «det lyriske du», og et gryende framtidshåp. Kontrastbruken i diktet er slående. Ikke minst i de fire første strofene som har en mørk og dyster klangbunn for deretter å gå over til et lysere lerret som beskriver håpet, fremtiden og de verdier det er verdt å kjempe for. Diktet er skrevet i tradisjonell bunden form og har konsekvent bruk av kryssrim i alle strofene. Rimmønsteret er ABAB, og dette skaper også rytmen i diktet.

Den lyriske stemmen i diktet henvender seg direkte til du-et i diktet. Direkte og personlig henvendelse skaper nærhet til leseren og forsterker avsenderens budskap til mottaker i samtidens krigskontekst. Første strofe innledes med ordet «du» og setter selve rammen for kommunikasjonsarenaen. Innledningsstrofen beskriver hovedpersonens/ siviles frykt for Gestapo med en nærgående skildring av nazistenes hemmelige statspoliti. Du-et er redd for «Gestapos klamme hender», selve bildet på at havnet man i klørne til Gestapo, var det stor fare for å bli torturert. «Du vet jo at de lo når de pinte dine venner». Torturistenes sadisme gjengis i denne strofen og gir en billedlig fremstilling av hvor umenneskelige Gestapo-offiserene er. Andre strofe beskriver «Gestapos øyne» og at bak denne følelseskalde fasaden basert på løgner, ser «du-et» «en iskald angst» hos nazistene. Den som er redd blir ofte sint, og også her i diktet poengteres det at frykt fører til aggresjon.

Tredje strofe forteller leseren at retten til liv og kampen for livet ikke kan vinnes av nazistene fordi det er følelsene frykt, hat og skam som driver dem. Her får vi et frampek i krigseposet som leder mot at ideologien til okkupantene vil gå under sammen med dem. Nazismen står i skarp kontrast til liv, fred og frihet. Verselinjene i fjerde strofe utgjør til sammen et spørsmål rettet mot både leseren og diktets «du». Spørsmålet som stilles er om du skal tillate nazistene å skremme deg. Skal okkupanten som omtales som «han», som «ikke har din evne til livet og til fremtidens veg» få legge premissene i hverdagen for deg? Igjen antydes det at

nazismen står for det motsatte av liv og fremtid. Ordene «død» og «undergang» er antonymene som ikke benyttes i strofen, men som jeg som leser får assosiasjoner til. Den lyriske stemmen beskriver okkupanten, eller «han» med ordene «som har et mindreverd å hevne». Jeg tolker dette «mindreverd» som en referanse til tyskernes sviende nederlag fra 1. verdenskrig, og den nasjonale skammen over krigsoppgjøret der tyskerne måtte betale dyrt etter Versaillesfreden i 1919. Det var blant annet denne skammen som drev Hitlers plan om å bygge Det tredje riket og gjenreise Tysklands storhetstid. Resultatet ble en ny verdenskrig og etableringen av Europas verste skrekk-kabinett i tysk regi.

Den femte strofen har også en historisk referanse, men denne gangen til den franske revolusjonen i 1789: «Du er jo ei alene i stormen på Bastillen». Nordmennes motstand mot okkupantene omtales her som «stormen på Bastillen», en allegori for et stort folkeopprør mot undertrykkerne. Min tanke er at dikteren bruker den franske revolusjonen som et språklig bilde fordi verdiene det ble kjempet for er av samme karakter: Frihet, likhet og brorskap. Det poengteres for diktets «du», eller jøssingen i reell krig, at vedkommende ikke er alene i denne kampen: «Nei, det er mange flere rene som og har frihetsviljen». Ordet «rene» henspiller på «gode nordmenn» som var blottet for nazistisk tankegods og som ville stå opp for friheten til siste slutt. Ordvalget knyttet til renhet gir assosiasjoner til ren samvittighet og et oppriktig hjerte. Det kollektive bildet i denne strofen er av betydning for opprettholdelsen av kampmoralen.

Sjette og sjuende strofe omtaler hat, men med ulik vinkling. I sjette strofe oppfordres diktets «du» til å bruke okkupantenes hat som en drivkraft til å aktivt kjempe mot nazismen: «Gå ut og slå ditt slag». Krigsterminologien i ordvalget forsterker omstendighetene og alvorret i situasjonen. Vi skal merke oss at verbformen imperativ er brukt og ordren har militant preg. Det er kamp det gjelder. Samtidig er det et håp om at nordmennene snart må vinne krigen (merk at diktet står på trykk i 1945) uten å lide for store tap: «at ofrene ei blir for store, at det må *snart* bli dag». Ordet «snart» er fremhevet i kursiv. Nordmenn flest var klar over at krigen hadde snudd. Folk visste at tyskerne var på vikende front i Europa og led store tap i Sovjetunionen. Jeg tolker bruken av kursiv som at dikteren fremhever at krigens ende er nært forestående.

Sjuende strofe innledes med at «Men hat må aldri bli din fane» og er en stadfestelse av at hat er farlig og derfor aldri må dyrkes. Hat avler hat og kan, som nordmennene smertelig har

erfart i fem lange krigsår, brukes til å bygge et totalitært regime. Strofen avsluttes med en konklusjon: «Nei, vi skal lenger frem», underforstått at nordmennene skal framover og forbi hatet. Dette kan også oppfattes som et håp om fred og forsoning etter at krigen er over.

Den åttende og siste strofen er gjennomsyret av patos og ordvalget er gripende. Å lese dette diktet som forelder gjør at budskapet går rett i hjertet. Diktets konklusjon og episke budskap ender opp i en strofe som kombinerer elementene kommende generasjoner, fremtiden og et fritt og demokratisk Norge. Vi får en oppsummering av hva som betyr noe i livet, hva som er verdt å kjempe for og hvorfor. Kampen vi utkjemper for demokratiet er en kamp for våre barns fremtid. Diktets stemme oppfordrer deg til å se barnet ditt i øynene og sverge ved den tilliten som ungen din viser deg. Du som forelder skal avgi en ed til barnet ditt om at i vårt land skal nazismen aldri få slå rot igjen. Dette er hva som står på spill.

Verbene «se» og «sverg» står i imperativs form, noe som påvirker leseren sterkere emosjonelt enn om verbene var skrevet i presens. Alvoret understrekes når en befaling eller kommando blir gitt.

Ordet «grobunn» er fremhevet i kursiv som en advarsel om at nazismen kan spire og vokse frem når vi minst aner det, og derfor må vi aldri la ideologien få vekstvilkår i landet vårt. Budskapet strekker seg dermed utover diktets krigskontekst når man leser diktet i vår tid og budskapet blir både en appell og et framtidsmanifest for kommende foreldregenerasjoner: «at i vårt Norge, lyst og fritt får nazi aldri *grobunn* mer».

Dikteren behersker balansegangen mellom det å henvende seg nært og personlig til leseren samtidig som det allmenngyldige og kollektive budskapet opprettholdes. Denne vekselvirkningen i diktet fra nærbilde til prospekt og fra nasjonalt til internasjonalt, gir de åtte strofene en sprengkraft. Dette fordi troverdighet, følelsesmessig appell og fornuft til sammen bærer budskapets styrke.

Kvinnefrontens forside munner som nevnt ut i en appell fra hjemmefrontens ledelse. Da har leseren først vært gjennom illustrasjonen som blikkfang før det patosfylte krigsdiktet. Etter et helhetlig blikk på avisforsiden, vil jeg hevde at rekkefølgen på bestanddelene kan tyde på en overordnet retorisk komposisjon. Illustrasjonen er først og fremst patosfylt, men skaper samtidig forsides etos fordi den signaliserer et verdisyn og en verdikamp som den illegale avisen står for. Denne troverdigheten skaper avisens grunntone. Deretter følger den lyriske

og følelsesmessige appellen til mottakeren gjennom diktet. Leseren presenteres avslutningsvis for logos når hjemmefrontens ledelse appellerer til fornuft for å oppnå konkret handling.

En appell er per sjangerdefinisjon en sterk oppfordring og brukes ofte om «en kort, inntrengende (eller agitatorisk) tale på politisk møte eller lignende» («Appell», u.å.). Appellen i denne illegale avisen viser allerede i overskriften hvem som er appellens avsender, og etos er da eksplisitt markert. Det at appellen kommer fra hjemmefrontens ledelse, inngir tillit hos mottakeren. Teksten er med andre ord ikke bare fra hjemmefronten, men fra organisasjonenes øverste organ, noe som signaliserer autoritet fra avsender og forsterker troverdigheten.

Avisen er utgitt i 1945, og 2. verdenskrig går mot slutten. Krigens tidspunkt utgjør en betydelig del av den retoriske situasjonen. Det påtrengende problemet er, som tekstens innledning viser, at «Kampene er nå kommet inn i en alvorligere fase enn noen gang tidligere». Hvorfor? Forklaringen kommer i neste ytring: «Fienden har slått inn på en hardere linje». Fienden, underforstått tyskerne og norske nazister, er tydeligvis farligere enn noen gang før. Det tyder på desperasjon hos nazistene fordi krigen ikke går i deres favør. Appellens tre siste linjer forteller eksplisitt hvem teksten retter seg mot: «Vi appellerer til hjemmefrontens aktive grupper og alle nordmenn. Vi må gjøre alt klart til angrep. Hver eneste mann og kvinne må yte sin innsats». De som har mulighet til å gjøre noe med situasjonen er alle i Norge som bedriver aktiv motstandskamp mot tyskerne, enten de er organisert gjennom hjemmefronten eller ikke.

Hjemmefrontens ledelse appellerer også kollektivt til alle nordmenn som er mot nazi-regimet. Ytringen om at alle menn og kvinner må bidra, viser at nå gjelder det å sette alle kluter til for å knekke okkupantene. Appellen henvender seg til begge kjønn, og bruken av ordet «må» levner ingen tvil om at ytingen er et direktiv som skal veilede befolkningen til rett handling i situasjonen. De tvingende omstendighetene som kan hindre at nordmennene følger appellens oppfordring, er uten tvil faremomenter knyttet til liv og død.

Motstandskamp er med livet som innsats, og det har befolkningen erfart i nesten fem år med okkupasjon. Det faktum at størsteparten av befolkningen vil ha fred, demokrati og frihet, og også ser hvilken vei krigen går, tyder på at appellen kan overbevise publikum og oppnå sin hensikt.

Bruken av logos er fremtredende i appellen fra første setning. Etter de to innledende setningene benyttes logos for å utdype for leseren hvordan fiendens atferd har endret seg: «Etter at det i lengre tid ikke har funnet sted henrettelser og ikke flere politiske fanger er sendt til Tyskland, er nå en ny terrorbølge satt inn. Henrettelser og deportasjoner er gjenopptatt». Avisredaksjonen og hjemmefrontens ledelse informerer leserne om at nazistene har intensivert bruken av redselsfulle virkemidler mot befolkningen. Dette er illevarslende opplysninger som folk trenger å få vite, og linjene er samtidig patosfylte fordi de vekker reaksjoner hos leseren. Frykt, sinne, hat, patriotisme og motstandsvilje er følelser som det er naturlig å tenke at leseren kan kjenne på i møte med disse ordene.

Appellen fortsetter med hjemmefrontens konklusjon på problemet: «Vi kan ikke se på dette uten mottrekk, og svaret må bli øket kamp». Logos benyttes her i og med at setningen innehar et logisk resonnement, samtidig som det appelleres til leserens følelser.

Urettferdigheten og terroren skal besvares med kamp. Deretter gjentas poenget med at fienden har slått inn på en ny kurs, og hvis bruken av terror mot sivile vedvarer, er responsen på overgrepene dette: «Hvis fienden fortsetter på den linje han har slått inn på, vil nye kampmetoder bli tatt i bruk». Det utdypes ikke hvilke metoder det er snakk om, men det er underforstått at det kan dreie seg om voldelige sanksjoner, da ordet «kampmetoder» benyttes i teksten.

I neste setning informeres det om at «Hjemmefronten er i dag en kamporganisasjon, og vi kjenner fiendens svake punkter». Teksten minner leseren avslutningsvis om at hjemmefronten bedriver aktiv motstandskamp og etterretning. Det å vise til eller påstå at man har informasjon om fienden som kan brukes i krigen, kan styrke hjemmefrontens troverdighet hos publikum. Denne informasjonen kan bidra til å styrke kampmoralen hos leseren og virke overbevisende fordi «svake punkter» gir et håp om at det er mulig å knekke fienden. Ordet «kamp» med ulike avledninger, eller som del av sammensatte ord, benyttes fire ganger i appellen. I nest siste linje brukes ordet «angrep», og det aller siste ordet i appellen er «innsats». Når jeg tar et overblikk over teksten som helhet, er disse ordene avgjørende for budskapet i appellen. Det dreier seg om å ta kampen mot fienden og gå til direkte angrep om nødvendig. Alt avhenger av gode nordmenns felles innsats for å lykkes med å beseire fienden. Avisen fronter frihetskampen for demokratiet med ord som våpen.

7 Avslutning

7.1 Oppsummering og konklusjoner

Den sivile motstandskampen i Norge under 2. verdenskrig var i stor grad en holdningskamp, en verdikamp og en kamp for demokratiet. Dette kommer til uttrykk i de illegale avisene. Hvilke retoriske grep og språklige virkemidler ble brukt i de norske, illegale avisene for å mobilisere sivil motstand mot nazismen under 2. verdenskrig? Masteroppgavens problemstilling inneholder to hovedmomenter som jeg har forsøkt å belyse i løpet av tekstanalysen. For det første, hvilke retoriske grep foretok avisutgiverne for å overbevise leserne om budskapet? For det andre, hva slags språklige virkemidler benyttet de illegale skribentene for å mobilisere befolkningen til aktiv motstandskamp?

I starten av analysearbeidet fokuserte jeg utelukkende på bruken av de klassiske, retoriske appellformene etos, patos og logos i de illegale tekstutdragene. Underveis i tekstanalysen ble det klart for meg at en rekke andre retoriske grep ble brukt i avisene. Jeg avdekket en retorisk sammenheng mellom språklige virkemidler og retorikk. Språklige virkemidler kan fungere som retoriske grep i en tekst i tillegg til å være litterære virkemidler. Språklige

virkemidler er et svært omfattende felt, og for å avgrense oppgaven, valgte jeg å fokusere på bruken av intertekstualitet i de illegale avisene. Behovet for ytterligere avgrensninger av studien, gjorde at jeg konsentrerte meg om intertekstuelle referanser av typen norsk nasjonallitteratur og norske nasjonalsymboler. Bruken av intertekstualitet i de illegale avisene er et tydelig retoriske grep. De illegale avisene inneholder eksempler på tekster som reaktualiseres når de rekontekstualiseres i krigskonteksten.

Jeg minner om at metoden i studien er kvalitativ og ikke kvantitativ. I starten av prosjektet så jeg for meg at oppgaven skulle munne ut i en sammenligning av de illegale avisene. Da jeg var ferdig med tekstanalysen, fant jeg det lite hensiktsmessig å foreta en sammenligning. Dette fordi tekstutvalget jeg hadde gjort varierer med hensyn til sjanger, tematikk og antall tekstutdrag per avis. Jeg innså at en framstilling av fellesnevnerne og forskjeller i avismaterialet ville ha for tynt grunnlag, og framstillingen ville bli for skjev fordi jeg ikke har innrettet oppgaven etter kun en av de ovennevnte kategoriene. Dette kan tyde på at jeg var for dårlig til å avgrense prosjektet i starten og at tekstanalysen ble for vid. Samtidig viser resultatene av tekstanalysen at jeg har belyst noen tekstlige og språklige aspekter ved det illegale tekstmaterialet som kan komme til nytte i norskklasserommet. På bakgrunn av dette, nøyer jeg meg avslutningsvis med å kommentere noen klare tendenser fra tekstanalysen.

Hva er så tendensene? For det første er det et faktum, basert på avisenes innhold, budskap og form, at de illegale avisene var et sivilt, ideologisk kampmiddel mot nazismen. For å sitere Vogt: «Kongen og regjeringen stilte seg i spissen for en kamp mot Tyskland og deres norske samarbeidspartnere, en kamp om norsk opinion (Vogt, 2021, s. 82). Vi skal også huske på Aarebrots ord om at nordmenn hadde tillit til de illegale avisene fordi de trodde at nyhetene og informasjonen kom fra kong Haakon VII og eksilregjeringen i London. Dette betydde at de illegale avisene ble sett på som troverdige av den norske befolkningen (Aarebrot, 2018, s. 141). Folkets ubetingede tillit til den illegale pressen var et avgjørende utgangspunkt når leserne skulle påvirkes til ideologisk kamp mot nazismen. I boka *Språk er makt* har Blakar ytret noe vesentlig om ordvalg og maktmiddel: «I ideologisk og politisk debatt er valg av ord og uttrykk eit uhyre vesentleg maktmiddel i struktureringa av den «realiteten» som striden står om» (Blakar, 2006, s.70) . Retorikk blir derfor essensen i propagandaen når det kjempes om sannheten.

Kong Haakon VIIIs historiske og avgjørende nei til å etterkomme kravene fra den tyske okkupasjonsmakt gjorde kongen til et nasjonalt og internasjonalt ikon. Monarken hadde befestet sin symbolske makt. Vogt sier om symbolsk makt: «Den symbolske makten, dypt befestet i tradisjon og følelser, har stor betydning» (Vogt, 2021, s. 17). De illegale avisene visste å bruke kongens symbolske makt og fremme monarken som nasjonalt ikon og forbilde for alt det var verdt. Det var tilsynelatende motpropagandastrategi nummer en.

Motpropagandastrategi nummer to var å foreta nasjonallitterære og nasjonalhistoriske grep ved å løfte fram dikterhøvdningene fra 1800-tallet og bruke dem som nasjonalsymboler.

Formålet i propagandastrategiene er å vekke patriotisme hos leserne ved å løfte fram konge og fedreland som samlende kraft og kollektiv identitet for nasjonen.

Det at den illegale pressen omtaler de store, norske dikterne og presenterer teksteksempler fra deres nasjonale kampdiktning, gir både nasjonallitteraturen og dikterne symbolsk makt. Haarbergs ord om nasjonallitteraturens samlende kraft vises her til fulle (Haarberg, 2017, s. 12). Vi skal også merke oss at i tillegg til litterære tekster, benyttes henvisninger til gamle, norske juridiske tekster som minnepolitisk peker på grunnlaget for den norske rettsstaten. De illegale tekstenes intertekstuelle referanser dekker blant annet Magnus Lagabøters Landslov og Norges Grunnlov. Minnepolitikken blir fremtredende når det refereres direkte til milepæler i norsk demokratihistorie, som for eksempel grunnlovsverket på Eidsvoll i 1814 eller det begivenhetsrike året 1905. Det bør nevnes at Haakon VIIIs valgspåk blir en nasjonalsymbolsk referanse for ettertiden som forsterker monarkens troverdighet under krigen, jamfør Øverlands dikt «Til Kongen».

Den gjennomgående bruken av litteratur og ulike sjangere i de illegale avisene er, som vi har sett, ingen tilfeldighet. Jamfør *Litteraturvitenskapelig leksikon* er sammenhengen mellom litteratur og propaganda et retorisk grep knyttet til følelser. «At bruk av litteratur ofte inngår i propaganda, kan forklares ut fra den følelsesmessige appell propagandaen tar sikte på å oppnå» (jf. Hawthorn, 1987)» (Lothe et. al., 2007, s.180). Lyrikk er den sjangeren som lettest vekker følelser på kortest mulig tid på grunn av sjangertrekkene. Dette gjør sjangeren svært anvendelig i motstandspropagandaen og er en av forklaringen på hvorfor de illegale tekstene inneholder mye dikt.

Lederartiklene er i en særstilling fordi de representerer avisredaksjonen åpenbare mening om tingenes tilstand i samfunnet. Som vi ser av tekstanalysen, inneholder lederartiklene

retorisk innhold og beskriver hvordan den frie offentligheten blir gjennomsyret av sensur. Avisene legitimerer seg selv i lederartiklene ved å forklare overgangen fra demokrati til diktatur i Norge. Dette er generell folkeopplysning og nyhetsformidling i krigstid i tillegg til å være motstandspropaganda. Appeller og paroler er de sjangrene som skiller seg markant ut fra ordinære avissjangere i fredstid. Naturlig nok er retorikkbruken fremtredende i disse sjangrene.

Bruken av illustrasjoner i de illegale avisene er et virkningsfullt, visuelt retorisk grep. Det at bilder kan si mer enn tusen ord er en god forklaring i seg selv. De illustrasjonene som jeg har kommentert i analyse materialet går vesentlig under kategorien nasjonalsymboler. Å ha riksbygningen eller riksvåpenet på avisens forside, kommuniserer motstandspropaganda og nasjonalt samhold med umiddelbar blikkfangeffekt.

Hva slags sjanger tilhører de illegale avisene? Jeg vil kategorisere dem som en form for hybridtekster som ikke passer med definisjonen på sakprosa. Årsaken er at alt avisinnholdet er anonymisert. Sakprosaen skal være etterrettelig og det forutsetter at kilder og utgivere er publisert. På grunn av offentlighetsdiskursens endring med tysk okkupasjon av Norge 9. april 1940, måtte alt som ble skrevet mot makthaverne anonymiseres av sikkerhetsmessige årsaker. De som trosset makthavernes sensur og ytret meninger og holdninger mot regimets politikk, risikerte livet. Hågvær skrev: «Tekstkulturbegrepet er et dynamisk begrep fordi tekstkulturen vil endre seg når samfunnet endrer seg: «Når tekstnormene forandrer seg, forandrer tekstkulturen seg» (Hågvær, 2007, s. 26). De illegale avisene er et eksempel på at tekstkulturen endrer seg i takt med at offentlighetsdiskursen i samfunnet endrer seg.

7.2 Konsekvenser for skole og samfunn - Videre forskning på feltet

Professor ved Institutt for statsvitenskap ved UiO, Øyvind Østerud, opplyste i mars 2023 til forskning.no at det er flere diktatur enn demokratier i verden (Gylterud, 2023).

Demokratiutviklingen har blitt reversert det siste tiåret. I 2010 var fordelingen cirka 50-50 når det gjaldt verdens befolkning som levde i demokratier og autokratier (Amundsen, 2022). Forskningsprosjektet Regimes of the world viste i april 2022 at 71 % av verdens befolkning lever i autokratier (Amundsen, 2022). Det faktum at 2/3 av menneskeheten i vår tid lever i autoritære eller totalitære regimer, bør vekke en klar bekymring. Flere etablerte demokratier er også under press og må ikke tas for gitt. Demokratiet må kontinuerlig vedlikeholdes og videreutvikles. Ellers forvitrer både styreform og

samfunnsmedlemmenes mulighet til deltakelse i offentligheten. Tallenes klare tale understreker nødvendigheten av å gi barn og ungdom kompetanse om og ferdigheter i demokrati og medborgerskap. LK20 har dette mandatet i sitt planverk. En godt utdannet og opplyst befolkning er demokratiets sikkerhetsventil. Opplæring i retoriske ferdigheter er nødvendig både for å kunne vurdere informasjon og å selv kunne ytre seg og delta i demokratiske prosesser. La oss børste støvet av de illegale avisene og bruke dem i demokratidanning og demokratiopplæring, da disse tekstene befinner seg i det tverrfaglige skjæringspunktet mellom språk, historie og samfunnskunnskap.

Når det gjelder videre forskning på feltet, vil jeg trekke fram en spesifikk illegal avis som det går an å forske mer på. I den illegale avisen *Eidsvoll – Enig og Tro* fant jeg så mye spennende stoff sett med en norsklærers blikk, at det ble fryktelig vanskelig å skulle velge ut en tekst eller en avisside til analysen. I denne avisen, blant flere, ble Nordahl Griegs dikt «I dag står flaggstangen naken» mangfoldiggjort. Avisutgaven den 17. mai 1941 omtaler grunnlovsmennene på Eidsvoll og Henrik Wergeland.

Det var for eksempel i *Eidsvoll – Enig og Tro* nr. 1, mars 1941, at Inger Hagerups dikt «Aust-Vågøy. Mars 1941» ble anonymt trykt (Luihn, 1960, s. 42-43). I den samme utgaven fant jeg en utledende artikkel om de faktiske hendelsene på Aust-Vågøy før diktet ble presentert. Jeg vil påpeke at i de illegale avisene sto «Aust-Vågøy. Mars 1941» på trykk med to ekstra strofer midt i diktet som dikteren senere ikke tok med da hun utga diktsamlingen *Videre* i 1945 (Luihn, 1999, s. 18):

Slik var barbarendens våpen

bestandig. Ham om det.

Han hadde ikke annet

å vinne verden med.

Men en gang vil han lære

at det som er av ånd

kan aldri bukke under

for blodig bøddelhånd.

(Gjengitt i Luihn, 1999, s. 18).

Disse strofene er ikke gjengitt i lærebøkene i norsk og er interessante som «nytt» krigslitteraturmateriale i faget. Den illegale avisens bakgrunnsartikkel om Aust-Vågøy-hendelsen er heller ikke gjengitt i læreverket i norsk, og kan være av betydelig kontekstuell verdi i undervisningsøyemed. Jeg oppfordrer andre norsklærere til å forske videre på materialet jeg skisserer her eller andre illegale aviser for å se etter didaktisk potensiale.

Litteratur

10+10 kampbud. (1944). Hjemmefrontens Ledelse; Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.

Amundsen, B. (2022, april 29). *Hvor mange av oss bor nå i et demokratisk land?* forskning.no.

<https://forskning.no/demokrati/hvor-mange-av-oss-bor-na-i-et-demokratisk-land/2011394>

Andersen, P., Guldvik, A., Storm-Larsen, R., & Skedsmo, F. (1941, januar). *Det kommer en dag. Illegal avis*. Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.

Appell. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Hentet 31.

august 2023, fra <https://snl.no/appell>

Aukrust, M. (2023). Møllergata 19. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/M%C3%B8llergata_19

Aune, K. (2023). Simone Weil. I *Ordtak.no*. Aunes tekst og tone.

<https://www.ordtak.no/index.php?fn=Simone&en=Weil>

Bakken, J. (2020). *Retorikk i skolen*. (3. utgave). Universitetsforlaget.

Blakar, R. M. (2006). *Språk er makt*. (7. Revidert og utvida utgave). Pax Forlag.

Bratberg, T. (u.å.). *Norges riksvåpen*. Store norske leksikon.no. Hentet 4. september 2023, fra

https://snl.no/Norges_riksv%C3%A5pen

Dahl, B. H., Engelstad, A., Engelstad, I., Hellne-Halvorsen, E. B., Jemterud, I., Torp, A., & Zandjani, C.

(2015). *Grip teksten. Norsk Vg3 SF*. Aschehoug.

- Dramsdahl, T., Presterud, P., Hauge, K. B., Hovin, S., & Gjærevoll, O. (1940, oktober 1). *Vi vil oss et land. Illegal avis*. Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.
- Eikli, G., Nordhaug, H., Handeland, B., & Handeland, T. (1941, mars). *Eidsvoll - Enig og Tro. Illegal avis*. Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.
- Garthus, K. M. K., Nyhus, J. Ø., & Schulze, A.-M. (2022). *Intertekst. Norsk Vg3*. (2.utgave). Fagbokforlaget.
- Gylterud, S. J. (2023, mars 18). *Nå er det flere diktaturer enn demokratier i verden*. forskning.no. <https://forskning.no/demokrati/na-er-det-flere-diktaturer-enn-demokratier-i-verden/2169403>
- Halvorsen, E. B., Semmen, I. M., & Jemterud, I. (1993). *Tekst og Tanke. Norsk for VK1 og VK2*. Universitetsforlaget.
- Hansteen, K., Røhne, L., & Lunden, M. S. (1945). *Kvinnefronten. Illegal avis utgitt av Norges kommunistiske parti*. Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.
- Helleve, E. (u.å.). Per Sivle. I *Norsk biografisk leksikon*. Store norske leksikon. Hentet 30. august 2023, fra https://nbl.snl.no/Per_Sivle
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppjøret etter 1945*. Aschehoug forlag.
- Hågvar, Y. B. (2007). *Å forstå avisa. Innføring i praktisk presseanalyse*. Fagbokforlaget. Landslaget for norskundervisning.
- Haarberg, J. (2017). *Nei, vi elsker ikke lenger. Litteraturen og nasjonen*. Universitetsforlaget.
- Jonassen, M. (2020). *Norske kvinner i krig. 1939-1945*. Aschehoug.
- Kierulf, A. (2021). *Hva er YTRINGSFRIHET*. Universitetsforlaget.
- Kierulf, A., & Gisle, J. (2023). Ytringsfrihet. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/ytringsfrihet>
- Kjeldsen, J. E. (2014). *Hva er RETORIKK*. Universitetsforlaget.
- Kraglund, I. (1998). *Kampen for det frie ord*. (1. opplag). Norges Hjemmefrontmuseum.
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Overordnet del—Verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Fastsatt som forskrift ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020.

<https://udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/demokrati-og-medborgerskap/?kode=nor01-06&lang=nob>

Kunnskapsdepartementet. (2019a). *Læreplan i norsk (NOR01-06)*. Fastsatt som forskrift.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. Kjerneelementer - Læreplan i norsk (NOR01-06) (udir.no) tekst i kontekst

Kunnskapsdepartementet. (2019b). *Læreplan i norsk (NOR01-06)*. Fastsatt som forskrift.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. Kompetansemål etter vg1 studieforberevende utdanningsprogram - Læreplan i norsk (NOR01-06) (udir.no)

Kunnskapsdepartementet. (2019c). *Læreplan i norsk (NOR01-06)*. Fastsatt som forskrift.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/nor01-06/kompetansemaal-og-vurdering/kv112>

Kvarv, S. (2014). *Vitenskapsteori—Tradisjoner, posisjoner og diskusjoner*. (2. utgave). Novus Forlag.

Leiesvein. (2023). I *Det Norske Akademis ordbok*. Det Norske Akademi for Språk og Litteratur.

<https://naob.no/ordbok/leiesvein>

Levin, I. (2020). Norske jøders flukt til Sverige under krigen. I *Norgeshistorie.no*. Universitetet i Oslo.

<https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1738-Norske-j%C3%B8ders-flukt-til-Sverige-under-krigen.html>

Libæk, I., Stenersen, Ø., Sveen, A., & Aastad, S. A. (2008). *Historie Vg3*. Cappelen Damm.

Lothe, J., Refsum, C., & Solberg, U. (2007). *Litteraturvitenskapelig leksikon*. (2. utgave).

Kunnskapsforlaget.

Luihn, H. (1960). *De illegale avisene. Den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen*.

Universitetsforlaget.

Luihn, H. (1981). *Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940-1945*. Universitetsforlaget.

Luihn, H. (1999). *Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940-1945. En fortellende bibliografi*. Nasjonalbiblioteket.

Madsen, P. A., Roaldset, H., Killerud, I. H., Hansen, A. B., & Sæther, E. (2013). *Perspektiver. Historie Vg2 og Vg3*. Gyldendal undervisning.

Motpropaganda. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Hentet 30. august 2023, fra <https://naob.no/ordbok/motpropaganda>

Nordbø. (u.å.). Niding. I *Store norske leksikon*. Hentet 30. august 2023, fra <https://snl.no/niding>

Nøkleby, B. (Red.). (1986). *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945. Bind 4: Holdningskamp*. Aschehough.

Olsen, K. (2020). Norsk-tyske krigsbarn. I *Norgeshistorie.no*. Universitetet i Oslo. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1755-Norsk-tyske-krigsbarn.html>

Ottosen, R. (Red.). (2010). *Norsk presses historie 1-4 (1660-2010) BIND 2 Parti, presse og publikum 1880-1945*. Universitetsforlaget.

Rannem, Ø. (2023). Johann Gutenberg. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/Johann_Gutenberg

Riksvåpenets historie på Stortinget. (2019, oktober 23). [stortinget.no](https://www.stortinget.no). <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/stortingets-visuelle-identitet/riksvapenets-historie-pa-stortinget/>

Roksvold, T. (Red.). (1997). *Avissjangerer over tid*. Institutt for Journalistikk.

Rønning, O. M. (2020). Stalingrad. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Stalingrad>

Røskeland, M., Bakke, J. O., Aksnes, L. M., Akselberg, G., & Time, S. (2008). *Panorama. Norsk Vg3 SF*. Gyldendal undervisning.

Sunde, J. Ø. (2023). Magnus Lagabøters Landslov. I *Store norske leksikon*. Foreningen SNL ved redaktør Erik Bolstad. <https://snl.no/.search?query=Magnus+Lagab%C3%B8ters+landslov>

Sæveraas, T. E. (2020). Tyskertøs. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/tyskert%C3%B8s>

Sæveraas, T. E. (2023). Hirten. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Hirten>

Saakvitne, J. (2021). Propagandavirksomhet i den andre verdenskrig. I *Nasjonal Digital Læringsarena (NDLA)*. Høgskolen i Bergen. <https://ndla.no/subject:af91136f-7da8-4cf1-b0ba->

Oea6acdf1489/topic:d2b5922a-9aca-455c-93f3-ee17248f34e4/topic:b14f5139-b66d-40b0-a12a-7e6e70201de8/resource:1:74132

Tjønneland, E., Hamm, C., Sejersted, J. M., Vassenden, E., & Gullestad, Anders M. (2018). *Dei litterære sjangrane. Ei innføring*. Det Norske Samlaget.

Tønnesson, J. L. (2012). *Hva er SAKPROSA*. (2. utgave). Universitetsforlaget.

Vogt, C. E. (2021). *Heltekongen Haakon. Symbol i krig og fred*. Cappelen Damm.

Voksø, P. (Red.). (1984). *Krigens dagbok. Norge 1940-1945*. Forlaget Det Beste.

Ytringsfrihet. (u.å.). stortinget.no. Hentet 4. september 2023, fra

<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/stortinget-undervisning/videregaende-skole/demokrati/hva-er-ytringsfrihet/>

Agedal, O., & Botvar, P. K. (2017). *Kunsten å jubilere. Grunnlovsfeiring og minnepolitikk*. (Å. Brottveit, Red.). Pax Forlag.

Aakvaag, G. C. (2008). *Moderne sosiologisk teori*. Abstrakt forlag.

Aamotsbakken, B., & Knudsen, S. V. (2011). *Å tenke teori. Om leseteorier og lesing*. Gyldendal Akademisk.

Aanesen, E., & Løken, R. (1943, februar). *Den norske kvinne. Illegal avis utgitt av Norges kommunistiske parti*. Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo.

Aarebrot, F. (2018a). *200 år på 200 sider. En kavalkade over Norges historie etter 1914*. Kagge Forlag.

Aarebrot, F. (2018b). *Krigen på 200 sider. Norge under annen verdenskrig*. Kagge Forlag.

Vedleggsoversikt

Vedlegg 1: Tekstutdrag fra *VI VIL OSS ET LAND*, (A-utgaven) førsteutgaven 1. oktober 1940.

Vedlegg 2: Tekstutdrag fra *DET KOMMER EN DAG*, nummer 1, januar 1941.

Vedlegg 3: Tekstutdrag fra *EIDSVOLL – ENIG OG TRO*, nummer 1, mars 1941.

Vedlegg 4: Tekstutdrag fra *DEN NORSKE KVINNE*, nummer 1, februar 1943.

Vedlegg 5: Tekstutdrag fra *KVINNEFRONTEN*, nummer 1, 1945.

Vedlegg 6: «Vår kamp er kronet med seier. Norge er atter fritt!» Oppslag fra

Hjemmefrontens ledelse. På trykk i *OSLO-PRESSEN*, Aftenutgaven 12. mai 1945.

Vedlegg 7: «§ 100. Sluttappell fra den hemmelige presse». På trykk i *OSLO-PRESSEN*,

Aftenutgaven 12. mai 1945.

Vedlegg 1

Arbeidsnr 4

VI VIL OSS ET LAND

VI VIL OSS ET LAND I

...all dansk nasjonalitet ... uttrykk for et ... disse politiske ... Det er ikke ...

...et sterkt og ... Helligerne vil ikke ... tapte stridskrig ... utviklingen til ... som bare kampen for ...

...vi følger oss ... vi er stadig kjempet med ... men er ikke knoktet for ...

...i sin tale ... til helligene. Det vil ... helligetradisjonene som ... et nederlag, men det ... Det vil aldri krysse ... usluttelig energi kjempe ...

Helligetradisjonene

...det norske folk følger utviklingen ... Hver utvandringsbetjent med ... vende ønske hos oss om at de ... en fullstendig seier.

...Lejos lyder Bismarck stamme utover verden: "Hjelp Helliget" vi ...

ALT FOR NORGE

"DET KOMMER EN DAG - -"

Nr. 1.

Januar 1941.

Til KONGEN.

Ditt løfte: "Alt for Norge"
 det har du trofast holdt.
 Om vi stod fram på torget
 og ropte på revolt.
 om våre ord var krasse,-
 deg ledet ingen vill.
~~men~~ du hørte ingen klasse,
 men hele folket til.

Slik skal vår Konge være,
 så rolig og så rank.
 Du er vår egen ære,
 ulastelig og blank.
 Selv på den tunge dagen
 da skjold og verge brast,
 og da vår hær var slagen
 stod du fremdeles fast.

Mot useldommens svikhet,
 mot niddings leidesvenn,
 står samlet hele riket.
 Vi venter deg igjen.
 Om våpenløse, svake,
 vi holder ennu stand
 Vi venter deg tilbake.
 Her er ditt folk, ditt land.

Denne avis blir utsendt for å motvirke all propaganda som hver dag, ja hver time blir podet inn i oss. Hver nordmann må nå gjøre sitt for at ikke giften skal virke. Hver nordmann må kjempe, for som prof. Worm-Müller sa i sin tale fra London den 6. November er landet enda mer i krig nu enn den 9. april.

Når du har lest denne avisen, glem den da ikke omhyggelig som ett minne, og kast den heller ikke i ovnen fordi du ikke vil risikere noe. Nei nettopp du som i dette øyeblikk leser avisen, nettopp du skal utbre den. Tenk ikke som så "Jeg lar meg ikke påvirke av all denne nazi-propagandaen og det er det viktigste for meg." Tenk på alle dem som er mottagelige for det som i øyeblikket blir sagt dem. Husk all løgner kan komme til å dysse reaksjonsevnen og dømmekraften hos en del av folket i en avgjørende tid. Det vil ha oppløsende virkning, vil utviske skillelinjer, forkludre begrepene om rett og urett, om fritt og ufritt, om nasjonalt og unasjonalt. Det er dette du skal hindre. Derfor skal du gjøre ditt ved å skrive avisen av på skrivemaskin i så mange eksemplarer som mulig og sende den videre!

Vi håper at den tvil du eventuelt følte vil være helt forsvunnet når du har lest disse sidene. For selv om avisen er liten, så inneholder den stoff nok til enhver tenkende nordmann som vil skjønne at N.S. forkaster det motto som vårt samfund har hatt gjennom tusen år: "Med lov skal land bygges, og ei med ulov ødes".

oooooooooooooooo

FOR FRIHET, SANNHET OG RETT.

Gjennom hele den norske diktning i forrige århundre, fra Wergeland til Sivle, går det en klar og ubrutt linje. Våre diktere ville noe med det de skrev. De kjempet for frihet, sannhet og rett mot undertrykkelse, løgn og vold.

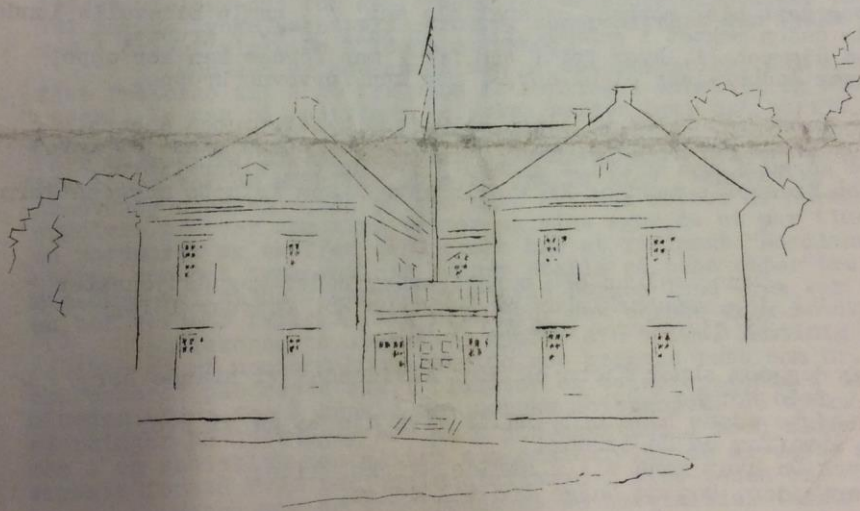
Hvert barn i Norge kjenner Henrik Wergelands arbeid for jødernes sak, og hans kamp for feiringen av 17. mai. Hele hans liv var en innsats for frihet, norskhet og menneskelighet. Blandt Wergelands mange dikt finner vi ett som heter "For trykkefriheten" som er meget aktuelt:

Hvor trivdes¹ noe godt og skjönt
 og stort i tvang?
 Evel engen - gresset blir ei grønt,
 bind ørnen - den dør på sin pynt,
 stans kilden, som med sang begynt
 har raskt sin gang,
 og den en giftig sump vil bli.
 Naturen hater, sterk og fri
 all tvang.

Kan øndens² kilder, tankens flukt
 da tale tvang?
 Skal sannhet bare stråle smukt
 i eget hjerte innelukt
 som julegavende Alladins frukt
 i hukens tvang?
 Nei presse, løft din sterke arm.
 Befri all verden for din harm
 fra tvang.

Vedlegg 3

EIDSVOLL

ENIG OG TRO

TIL MØDRENE

DEN NORSKE KVINNE

Nr. 1

Februar 1943

2. årgang

Kvinnefronten.

Tilhova gjorde at avisa måtte stoppe ei stund. Men nå vil den igjen komme ut regelmessig. For vi kvinner trenger ei avis hvor vi kan drøfte våre spesielle spørsmål og problemer. Og vi ville gjerne nå alle kvinner, unge og gamle, gifte og ugifte, enten de står ute på arbeidsplassen, bak en disk, sitter på kontor eller har det idag så vanskelige og krevende verv å være husmor.

Noen spør om de ikke har nok med det daglige strev, om de ikke skal blande seg bort i politikken også. Å, vi trenger såvisst ikke «blande oss bort i». Har vi øynene oppe vil vi merke at livet idag er politikk. Det sørger da ihvertfall nasistene for. Det er ikke for ingenting vi kaller den nåværende krig for den totale krig. Over alt merker vi dens kalde gufs. Den strekker sine armer inn i kirkene, skolene, ja langt inn i hjemmene. Krigen føres på alle fronter. Er vi først klar over dette skjønner vi at ingen er utafør krigen.

Vår politikk idag må derfor bli at vi med alle våre krefter går inn for å styrke kvinnefronten og dermed den nasjonale fronten.

Harde ord har vi fått høre for de kvinner som ikke forsto de var Norges døtre, men solgte seg til våre undertrykkere. Men heldigvis teller landet andre kvinner, og vi holder sammen. Vi trenger å føle at vi er mange, at det er andre som tenker som oss. Det mente vi var oppgaven for «Den norske kvinne»: å skape kontakt, være med å sveise kvinnefronten til en ubrytelig mur som i fellesskap med mennene skal være med å knuse nasismen.

VER VAR SOM

ved distribueringen av illegale skrifter!

Barna våre.

NS har til hensikt å sette i gang en bredt anlagt aksjon i første halvdel av det nye året. Og denne gangen er det ikke de voksne det gjelder. Nå gjelder det det kjæreste vi har, nemlig barna våre.

Det er ungdomstjenesten for barn fra 10—18 år NS nå skal sette i gang. På innrulleringsskjemaer (som foreligger trykt i veldige opplag) må barna gi opplysninger om fars og mors navn, stilling og adresse, skole, klasse, klasseforstander, skolens telefon, — eller arbeidsgiver, hans adresse og telefon. Barnet må dessuten oppgi hvilke foreninger det er medlem av, og til slutt undertegne følgende erklæring:

«Jeg er klar over at jeg fra nå av er forpliktet til å adlyde de ledere som blir stillet over meg; og at jeg må rette meg etter de bestemmelser som blir gitt både for tjenesten i NSUF og utenfor.»

Hensikten med et så utførlig innrulleringsskjema er åpenbart å utspionere hjemmene, skolene, arbeidsplassene ved barnas hjelp. En hører ofte replikker som denne: «Barna er så gode jøssinger at det nytter ikke med dem.»

Men en må regne med at ungdomstjenestens representanter har alle statens resurser til sin rådighet, og derfor vil kunne legge programmer som de unge i løpet av kort tid vil synes er morsomme, hvis de først blir sendt på møtene. Det er et faktum vi ikke kommer forbi at barn er ubefestede slik, og all erfaring viser at f. eks. kampeleker, godt sportsutstyr m. m. har de i den alder vanskelig for å motstå. Så blir den nye ideologi med menneskedyrkelse og forherligelse av gammelgermanske idealer lurt

Forts. s. 4.

Innmeldelsen kan sendes til K. T. T. L.s kontor Kongensgt. 15, Oslo. Kont. er for reserver kr. 1,50 pr. mnd., for irr. res. kr. 1,00 pr. mnd.

Med kollegial hilsen

Ingeborg Hånshus (sign.)
fung. leder.

Ja, sant å si så hadde vi på forhånd en mistanke om at mange av medlemmene i NS sto der fordi NS skulle være en snarvei opp gjennom samfundsstigen.

Men vi vet at hverken de kvinnelige telegraf- og telefonfunksjonærer eller andre går på denslags lokkemidler.

BARNA VÅRE

(Forts. fra s. 1.)

inn på dem etter metoder som er uteksperimentert andre steder. Etter hvert som barna festner i ungdomstjenesten, vil de listelig bli utspurt om hjemlige forhold. Meddelsomme som barn gjerne er når de har det moro, kan de — ofte uten å ane det — komme til å angi foreldre og søsken. Barna i ungdomstjenesten vil derfor bety ett av to: Enten må man oppgi å øve noen innflytelse på sitt eget barns karakterutvikling, eller man blir gående i stigende angst for hva som kan skje, etter hvert som man får høre om hjem som blir ødelagt på grunn av angiveri gjennom ungdomstjenesten.

Den eneste løsning som er et godt hjem og en god ætt verdig er å nekte å sende barna i et slikt ødeleggelses sluk. Det er også den eneste løsning man nå og siden kan forsvare ovenfor sin samvittighet, sitt barn og historien. Man risikerer fengsel. Det får man heller ta. Da gir man barna en arv som det aldri kan miste, og man vinner kan hende da sin største seier. Man kveler da med ett slag alle nasistenes vekstmuligheter i barnas sinn så grundig at hverken makt eller list kan skaffe dem tilveie mer.

Kampen mot NSUF er derfor en kamp for i det norske folk å bevare den ukrenkelige foreldremyndighet med sin rett, sin plikt og sitt ansvar. Ved siden herav er det å verne barna mot en påvirkning som er skjebnesvanger for dem.

NASISTENE LØSER JØDE-SPØRSMÅLET

(Forts. fra s. 2.)

Det var vanskelige for oss her hjemme i Norge å forstå at menneskene kunne behandle hverandre på den måten. Vi hørte med gru hvordan det gikk for seg i andre land, men vi kunne allikevel ikke forstå det fullt ut. I dag hender det hos oss, vi ser det med egne øyne og er selv vitne til jødernes lidelser.

Den 26. nov. ved 6-tiden om morgenen ble de som ikke på forhånd var arrestert, hentet i sine hjem, og fikk bare ta med seg en liten bylt og mat for fire dager. Smykker og ringer som de bar på seg ble tatt fra dem. Sammen med de arresterte ble de ført ombord i dampskipet Donau for å sendes til Polen. Det var ca. 800—1000 jøder. En del var allerede kommet i sikkerhet eller reist ut av landet, men de stakkars vergeløse som falt i nasistenes hender kunde ingenting gjøre. Noen prøvde i fortvilelse å ta livet av seg. Barna ble skilt fra far og mor. Gamle og syke ble hentet fra pleiehjemmene. Det ble ikke tatt noe hensyn. De av oss som var vitne til de mange hjerteskjærende scener, glemmer det aldri.

Nasistene tror vel at de nå har «løst» jødespørsmålet, og at det dermed er ute av verden. Det eneste de har oppnådd er at vi nordmenn forstår enda klarere hva et nasiregime vil si. Endog en del NS-folk tar avstand fra en slik behandling av mennesker, selv om det «bare» er jøder. Nasistene har regnet feil når de tror at norske kvinner og menn lar seg påvirke av deres løgnpropaganda.

HJELP OSS ØKONOMISK

ved å betale kontingent for avisa, da utgivelsen er forbundet med store utgifter!

SEND AVISA VIDERE

og hjelp til i den nasjonale frontens arbeid!
Se opp for angivere!

TIL MØDRENE

Du mener kanskje det er lett nok for de som er unge og frie å ta et tak eller gjøre en innsats for Norges fridomsverk. Ja, selv menn som er gifte så har de både bedre tid og høye til å gå inn for den saka alle nordmenn med hjerte og hjerne på rette plass kjemper for. De gifte kvinnene derimot er bundet til hjemmet og barna på en måte som gjør det vanskelig for dem å slippe fra. Og i denne tida med alle køene og alle andre vanskene blir det verre og verre.

Men, likevel er det ingen grunn til å gi opp og overlate til de unge og mennene å kjempe. Vi kan gjøre vår innsats i det små kanskje, og i det stille, men ikke mindre for det. Det fins vel knapt et hjem i hele Norges land hvor ikke enten sønnen eller datteren eller kanskje mannen på en eller annen måte kommer i berøring med arbeidet for Norges frigjøring. Slikt er ofte vanskelig å skjule for sine aller nærmeste.

Hvordan stiller mødrene, hustruene seg til dette? Her er det dere kan gjøre en innsats. Forstå gutten og jenta di, eller mannen. Hjelp dem. Vær motig. Da gjør du at arbeidet for dem blir lettere. Det gir en egen trykthetsfølelse å vite at mor står bak.

Den berømte russiske forfatteren Maxim Gorki gir en gripende skildring av en slik kvinne i sin roman «Moren».

Vi hitsetter et par avsnitt av boka:

«Det som sønnen hadde sagt var ikke nytt for henne. Hun kjente disse tankene, men her i retten følte hun for første gang den voldsomme, tvingende makt som lå i dem og i troen på dem. Talen hans hadde hun gjemt i sitt hjerte som en strålende skatt. Den var for henne som en skinnende stjerne som viste veien og gjorde henne sikrere i troen på sannheten, sikrere på at denne tro skulle overvinne alt.

Kvinnene gråt alle sammen, men det var ikke så meget av sorg — det var snarere fordi de var vant til å gråte. Dette var ikke den sorgen som kommer plutselig og bedøvende som et voldsomt slag. Det var mer den vemodige, hjelpeløse følelsen forældrene får når de er nødt til å skilles fra sine egne barn. Men selv denne følelsen forsvant litt etter litt. Foreldrene sto og

så på barna sine og kunne ikke riktig bli klar over hva de selv følte og tenkte. Den gamle mistilliten til ungdommen og den uvante fornemmelsen av egen overlegenhet blandet seg på en merkelig måte sammen med en ganske ny respekt for de unge. Naturligvis kunne de ikke la være å tenke på hvordan de selv kom til å få det nå. Men denne tanke ble skjøvet til side av noe som var sterkere: en nysgjerrig forbauselse over denne ungdommen som stolt og motig og full av håp sto opp og fortalte om mulighetene for et nytt og bedre liv.

Moren hvisket for seg selv: Barna våre går ut i verden. Det er det jeg har forstått nå — de unge går ut i verden, over hele jorden gjør de det — de går mot et stort mål. De beste av dem, de klokeste og hederligste, drar hver dag ut i kampen mot det som er ondt, de marsjerer framover og tramper løgnene ned. De er unge og sterke, og alle sammen gir de hele sin uovervinnelige kraft for å tjene det ene — rettferdigheten. De drar ut for å seire over all elendighet blandt menneskene. de har grepet til våpen for å utrydde all sorg og ulykke i verden, de vil knuse alt det som er stygt og ondt, og de kommer til å knuse det. — Vi vil tende en ny sol for menneskene, sa en av dem til meg en gang, og de kommer til å tende en slik sol.»

Nasistene løser jødespørsmålet.

Nasistene prøver nå å løse jødespørsmålet her hjemme. Framgangsmåten er den samme som vi kjenner fra alle de andre tyskbesatte land, arrestasjoner terror og tvang. Nasistene prøver å få oss til å tro at det er jødene som står bak krigen, og at de har skylden for den nød og lidelse som vi i dag er oppe i. Men vi forstår at nasistene bruker jødene som syndebukker for sine egne vanskeligheter. Jo dårligere det går for nasistene på frontene desto strengere går de fram i de okkuperte land. Jødene blir ikke bare fratatt sine stillinger og formue, men ubarmhjertig revet løs fra sine hjem og nærmeste og ført avgårde til en ukjent skjebne.

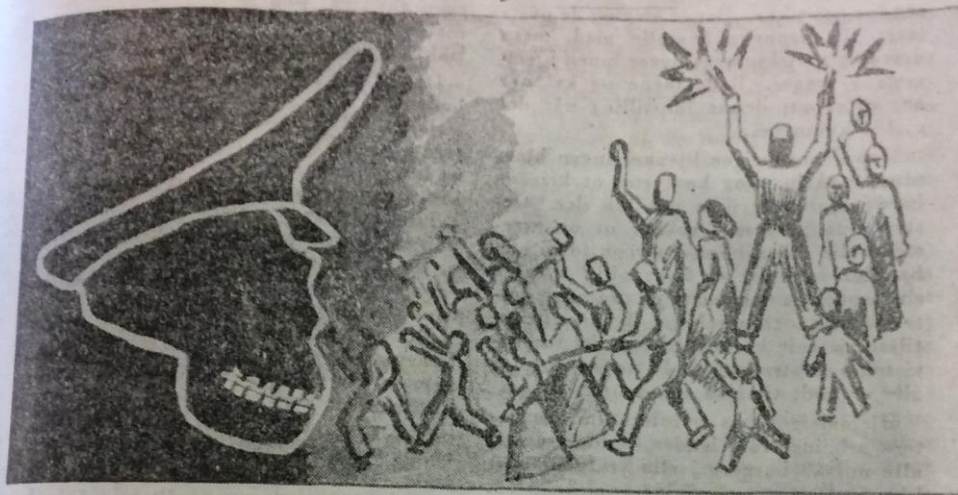
Forts. s. 4.

KVINNEFRONTEN

Nr. 1

1945

Vår styrke

Du går der og er redd for
Gestapos klamme hender.
Du vet jo at de lo når
de pinte dine venner.

Men i Gestapos øyne
hver gang de hadde gjort en fangst,
da bakom alle løgne
du så en iskald angst.

Den kamp som gjelder livet
og retten, vinnes ei av ham
som bare lar seg drive
av redsel, hat og skam.

Skal han som ikke har din evne
til livet og til fremtids veg,
som har et mindreverd å hevne,
skal han få skremme deg?

Du er jo ei alene
i stormen på Bastillen.
Nei, det er mange flere rene
som og har frihetsviljen.

La hatet bli en spore.
Gå ut og slå ditt slag,
at ofrene ei blir for store,
at det må snart bli dag.

Men hat må aldri bli din fane.
Det overlater vi til dem
som har latt hatet bli en vane.
Nei, vi skal lenger frem.

Se øynene til barnet ditt
og sverg for tilliten du ser,
at i vårt Norge, lyst og fritt
får nazi aldri grobunn mer.

APPELL FRA HJEMMEFRONTENS LEDELSE:

Kampene er nå kommet inn i en alvorligere fase enn noen gang tidligere. Fienden har slått inn på en ny linje. Etter at det i lengre tid ikke har funnet sted henrettelser og ikke flere politiske fanger er sendt til Tyskland, er nå en ny terrorbølge satt inn. Henrettelser og deportasjoner er gjenopptatt. Vi kan ikke se på dette uten mottrekk, og svaret må bli øket kamp. Hvis fienden fortsetter på den linje han har slått inn på, vil nye kampmetoder bli tatt i bruk. Hjemmefronten er i dag en kamporganisasjon, og vi kjenner fiendens svake punkter. Vi appellerer til hjemmefrontens aktive grupper og alle nordmenn. Vi må gjøre alt klart til angrep. Hver eneste mann og kvinne må yte sin innsats.

FRA HJEMMEFRONTENS LEDELSE

Vår kamp er kronet med seier! NORGE er attter fritt!

Våre sinn er fylt av glede, våre hjerter av takknemlighet mot dem som falt i kampen og mot alle som var med og kjempet seieren fram.

Fienden skal nå avvepnes av norske og allierte styrker, og snart vil vi helt ut være herrer i landet. Men husk: Kapitulasjon er ikke det samme som fred. Fienden har ennå våpen.

La oss midt i gleden bevare ro, verdighet og disiplin. Opptre ikke utfordrende overfor den slagne fiende, og ta ikke retten i egen hånd.

Krigens oppgaver er løst, fredens oppgaver venter. De krever at vi sammen setter alt inn for å gjenopprette vårt folkestyre og vår rettsstat.

Den fred vi nå har vunnet skal forplikte oss like sterkt som krigen og nøden bandt våre viljer til fedrelandets sak. Sammen skal vi bygge landet opp igjen som et bedre, rikere, lykkeligere hjem for alle.

Gud signe vårt dyre fedreland!

§ 100.

Sluttappell fra den hemmelige presse.

I snart seks år har kanonene tordnet. I disse år har det frie ord vært «varg i veum». Ordet var iført propagandaens uniform. Propaganda — fremmedordet for den systematiske løgn.

Vår grunnlov var lagt i lenker. Paragraf 100, «trykkefrihet bør finne sted», var kneblet som alle de andre hjørnesteiner i vår demokratiske konstitusjon.

Vi søkte å sprengte lenkene omkring paragraf 100. Med paroler og direktiver fra Hjemmefrontens Ledelse, pålitelige nyheter og faktiske opplysninger prøvde vi å samle det norske folk i kampen mot undertrykkerne. Vi søkte å vise på hvilke måter vi best skulde føre denne kampen, og hvilke midler vi helst skulde bruke.

Men det hadde vel også sin verdi at vi midt under kamptummelen gjorde det klart under hvilket banner vi kjempet, og visste hvor målet var.

Våre arbeidsforhold var ikke alltid gode, vårt tekniske apparat var nokså primitivt. Men vi hadde store fordeler. Alle kjente fienden. De verdier han ødela, var felles for oss alle. Tapet av vår frihet og vårt demokrati rammet oss alle like hardt.

Vi er igjen et fritt, demokratisk Norge. Hele vår grunnlov, og med den § 100, er atter i funksjon. Under krigen har det norske folk vist sin kjærlighet til verket fra Eidsvoll. Foran oss ligger de positive arbeidsoppgaver. Det Norge som skal gjenoppbygges etter krigen, må bli enda bedre enn det Norge som var før krigen. Når arbeidet nå skal ta til, blir vi igjen arbeidere og arbeidsgivere, bønder, fiskere og byfolk. — Men vi er fremdeles alle nordmenn, vi er alle demokrater. Et godt demokrati betyr ikke at vi er enige i ett og alt, men det betyr respekt for demokratiets ånd, og ærbødighet for dets tradisjoner. Det gode demokratis alfa og omega er et opplyst folk, et folk med høy kultur.

Det er vårt ønske at de som nå skal overta pressen og forvalte det frie ord, aldri må glemme det ansvar som følger med paragraf 100, og at opplysning er like viktig for et demokrati som propaganda for et diktatur.

I Oslo-pressens aftenutgave 12. mai kommer den illegale (eller hemmelige) presse selv til orde med en sluttappell.